

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

MEMLUK KIPÇAK TÜRKÇESİNDE KALIPLAŞMIŞ SÖZ BİRLİKLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Najibullah BİGZAD

Danışman
Prof. Dr. Serkan ŞEN

Samsun, 2019

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**MEMLUK KIPÇAK TÜRKÇESİNDE KALIPLAŞMIŞ
SÖZ BİRLİKLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Najibullah BİGZAD

Danışman

Prof. Dr. Serkan ŞEN

Samsun, 2019

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

30 / 05 / 2019

(İmza)

Najibullah BİGZAD

TEZ KABUL VE ONAYI

Najibullah BİGZAD tarafından hazırlanan “Memluk Kıpçak Türkçesinde Kalıplaşmış Söz Birlikleri” başlıklı bu çalışma, 30/05/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : _____

Üye : _____

Üye : _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___/___/___

Enstitü Müdürü (*İmza ve Mühür*)

ÖZET

MEMLUK KIPÇAK TÜRKÇESİNDE KALIPLAŞMIŞ SÖZ BİRLİKLERİ

Najibullah BİGZAD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Mayıs/2019

Danışman: Prof. Dr. Serkan ŞEN

Başka diller ile karşılaştırıldığında Türkçe, söz varlığı açısından daha zengin bir yapıya sahiptir. Bu söz varlığının büyük çoğunluğu atasözü, deyim, ikileme ve ilişki sözleri gibi kalıplaşmış söz birliklerinden oluşmaktadır. Kalıplaşmış söz birlikleri, belirli bir zaman içerisinde oluşan, toplumun yapısına göre değişen en az iki kelimedenden meydana gelen unsurlardır. Bu sözler birden fazla kelimedenden kurulmuş olsalar da belli bir zaman içerisinde birbirleriyle kaynaşarak tek bir kavramı ifade eder gibi kullanılmaktadırlar. Çünkü kalıplaşmış söz birlikleri, kendilerini oluşturan bileşenlerin anlamından daha farklı bir anlamı ortaya koymaktadırlar. Türk dilinin tarihî lehçelerine ait kalıplaşmış söz birlikleri (deyim, atasözü, ikileme, ilişki sözleri) bugüne kadar birçok yönden incelenmiş, üzerinde çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, kalıplaşmış söz birliklerinin rolü, önemi ve Türk diline sağladığı katkılar ile ilgilidir. Bu çalışma ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan Yaşar Tokay'ın “Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler” adlı çalışması bir kenara bırakılırsa, 13. ve 14. yüzyıllar arasında gelişen Memluk Kıpçak Türkçesindeki kalıplaşmış söz birliklerini ele alan çalışmalar birkaç örneğin ötesine geçmemektedir. Yapılan çalışmalar döneme ait belli başlı metinlerle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, Memluk Kıpçak Türkçesine ait on yedi eser taranarak dönemin özelliklerini yansıtan kalıplaşmış söz birliklerinden atasözü, deyim, ikileme ve ilişki sözleri toplu halde ele alınmış, hangi alanlarda nasıl kullanıldıkları, ne tür bir işleve sahip oldukları üzerinde durulmuştur. Ayrıca Memluk Kıpçak Türkçesine ait kalıplaşmış söz birliklerinin, tarihî dönem Türkçe metinlerdeki örnekleri verilerek Türk dili tarihi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Memluk Kıpçak Türkçesi, Söz Varlığı, Kalıplaşmış Dil Birimleri, Tarihî Dönem Türkçe Metinler.

ABSTRACT

THE STEREOTYPED WORDS IN MEMLUK KIPCHAK TURKISH

Najibullah BİGZAD

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Turkish Language and Literature Department, M. A., May/2019

Supervisor: Prof. Serkan ŞEN

In case of compare Turkish to other languages, Turkish has a rich structure in terms of vocabulary. The majority of this vocabulary consists of stereotyped words such as proverbs, idioms, hendiadyoin and relationship words. The stereotyped words are composed of at least two words, which occurred within a certain time and changed according to the structure of the society. Although these words are formed by more than one word, but they are used as a single concept by fusing together in a certain time. Because the stereotyped of the word, the meaning of the components that make them are different from the meaning they reveal. The stereotypical words of the historical dialects of Turkish language (idiom, proverb, hendiadyoin, relationship words) have been examined in many ways to date and many scientific studies have been carried out. These studies are related to the role and importance of stereotyped words. The studies dealing with stereotyped vocabulary in the Mamluk Kipchak Turkish which has developed between the 13th and 14th centuries, do not go beyond a few examples. The aim of these studies is to investigate the main texts of the period. For this reason, in this thesis, seventeen hand writing books of Mamluk Kipchak Turkish were searched and the words of proverbs, idioms, hendiadyoins and relation words were discussed collectively. In addition, to evaluate in terms of Turkic Language history we tried to give the examples of the stereotyped words of Mamluk Kipchak Turkish which is used in other Turkish historical period texts.

Key Words: Memluk Kipchak Turkish, Vocabulary, Stereotyped Words, Turkish Historical Period Texts.

ÖN SÖZ

Bir toplumun inancı, yaşayış tarzı, dünya görüşü ve örf adetleriyle ilgili önemli bilgiler içeren kalıplaşmış sözler, o toplumun iletişimde hangi terimlerin daha sık kullandıklarını, kullanmış oldukları dilin tarihini ve oluşum evrelerini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, Memluk Kıpçak Türkçesindeki kalıplaşmış söz birlikleri, 13. ve 14. yüzyıllar arasında Mısır’da oluşan Doğu Türkçesinin ne tür bir anlatım imkanına sahip olduğunu, hangi terimlerin daha sık kullanıldığını tespit etmemiz açısından önem arz etmektedir.

Bu tez çalışmasıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkan Yaşar Tokay’ın “Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler” adlı çalışması bir kenara bırakılırsa, Memluk Kıpçak Türkçesindeki kalıplaşmış söz birlikleri üzerinde yapılan çalışmalar birkaç örneğin ötesine geçmemektedir. Yapılan çalışmalar dönemin bazı eserleriyle sınırlı kalmıştır. Bu nedenle konuyu bir bütün olarak çalışma gereği duyulmuştur. Bu bağlamda Memluk Kıpçak Türkçesinin özelliklerini yansıtan on yedi eser taranarak döneme ait kalıplaşmış söz birlikleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, Memluk Kıpçak Türkçesindeki kalıplaşmış söz birliklerinin tarihî dönem Türkçe metinlerden benzer örnekleri verilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma; giriş, bulgular, inceleme ve sonuç olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, tezin konusu, amacı, çalışmada kullanılan yöntem, kapsam, sınırlılıklar ve kalıplaşmış söz birliklerinin tam manasıyla ne olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca, konuyla ilgili yapılmış daha önceki çalışmalar ve çalışma sırasında başvuru kaynağı olan kaynak metinler hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan bulgular kısmında ise kalıplaşmış söz birliklerinin temel unsurlarından sayılan deyimler, atasözleri, ikilemeler ve ilişki sözleri ile ilgili kısaca bilgi verilerek Memluk Kıpçak Türkçesindeki kalıplaşmış söz birlikleri; deyim, atasözü, ikileme ve ilişki sözleri olmak üzere dört alt başlık altında alfabetik sıraya göre aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde, döneme ait deyimler, atasözleri, ikilemeler ve ilişki sözleri değişik yönlerden ele alınmıştır. Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinden elde edilen ikilemeler; anlam, köken, kuruluş ve Türk dili tarihi açısından incelenmiştir. Dönemin söz varlığının büyük bir kısmını oluşturan deyimlerin sadece Türk dili

tarihi açısından değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Yine Memluk Kıpçak Türkçesindeki atasözleri, Dîvânu Lugâti't Türk'te geçen atasözleriyle karşılaştırılarak ortak kavrama gönderme yapan eşdeğer yapılar tespit edilmiştir. Son olarak Memluk Kıpçak Türkçesine ait ilişki sözlerinin anlam açısından kavram temelli alt başlıklar altında ele alınması yeterli bulunmuştur.

Sonuç bölümünde döneme ait atasözleri, deyimler, ikilemeler ve ilişki sözleri farklı açılardan incelenmiş, elde edilen sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma sırasında yardımlarını esirgemeyen; deneyim ve birikimini her zaman benimle paylaşan çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Serkan ŞEN'e, kendimi geliştirmemde büyük katkıları olan başta bölüm başkanımız Prof. Dr. Şahin KÖKTÜRK olmak üzere bölümdeki bütün hocalarıma, her zaman yanımda olan, büyük anlayış ve sabırlarla karşılayan çok ama çok sevdiğim kıymetli anneme, tüm aile bireylerime, sevgili eşim Masoma BİGZAD'a ve aramıza gelmesiyle hayatımızın tadına tat katan biricik kızım Yalda BİGZAD'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Najibullah BİGZAD
Samsun-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	iv
KISALTMALAR	x
TABLolar VE GRAFİKLER	xii

GİRİŞ

1. Konu ve Kapsam	1
2. Amaç	2
3. Yöntem	3
4. Sınırlılıklar	4
5. Konu Üzerine Yapılan Çalışmalar	5
6. Taranan Metinler	6
6.1. Sözlük ve Gramer Eserleri	6
6.1.1. Ed-Dürrütü'l-Mûdiyye Fi'l-Lugâti't-Türkiyye	6
6.1.2. El-İdrâk Haşiyesi	6
6.1.3. El-Kavânînu'l-Küllîyye Li-Zabtî'l-Lugâti't-Türkiyye	6
6.1.4. Et-Tühfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugâti't-Türkiyye	6
6.1.5. Kitâbu Bulğâtu'l-Muštâk fî-Lugâti't-Türk vel-Kıfçâk	7
6.1.6. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî	7
6.1.7. Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk	7
6.1.8. Kitâbü'l-Ef 'âl	7
6.2. Fıkıh Eserleri	8
6.2.1. Kitâb Fi'l-Fıkıh	8
6.2.2. Kitâb Fi'l-Fıkıh Bi'l-Lisâni't-Türkî	8
6.2.3. Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkanđî	8
6.2.4. İrşâdü'l Mülûk ve's-Selâtîn	8
6.3. Okçuluk ve Atçılıkla İlgili Eserler	9
6.3.1. Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb	9
6.3.2. Kitâb Fî Riyâzâtî'l-Hayl	9
6.3.3. Münyetü'l-Guzât	9
6.3.4. Baytaratu'l-Vâzih	9

6.4. Edebi Eserler.....	10
6.4.1. Kitâbu Gülistan bi't-Türkî	10

BİRİNCİ BÖLÜM

MEMLUK KIPÇAK TÜRKÇESİNDE KALIPLAŞMIŞ SÖZ BİRLİKLERİ

1.1 Atasözleri.....	11
1.2. Deyimler.....	28
1.3. İkilemeler.....	118
1.4. İlişki Sözleri (Kalıp Sözler).....	133

İKİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

2.1. İkilemelere yönelik değerlendirmeler.....	136
2.1.1. Anlam bakımından ikilemeler	136
2.1.1.1. Eş anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler	136
2.1.1.2. Yakın anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler.....	136
2.1.1.3. Zıt anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler.....	137
2.1.2. Köken bakımından ikilemeler.....	137
2.1.2.1. Türkçe kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler	138
2.1.2.2. Türkçe ve yabancı kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler.....	138
2.1.2.2.1. İlk ögesi Türkçe ikinci ögesi yabancı sözcüklerden oluşan ikilemeler... ..	139
2.1.2.2.2. İlk ögesi yabancı ikinci ögesi Türkçe sözcüklerden oluşan ikilemeler... ..	139
2.1.2.3. Yabancı kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler	139
2.1.2.3.1. Arapça kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler	139
2.1.2.3.2. Farsça kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler.....	139
2.1.2.3.3. İlk sözcüğü Arapça ikinci sözcüğü Farsça kökenli ikilemeler.....	140
2.1.2.3.4. İlk sözcüğü Farsça ikinci sözcüğü Arapça kökenli ikilemeler.....	140
2.1.3. Kuruluşlarına göre ikilemeler	140
2.1.3.1. Bağlaç kullanılmadan oluşturulan ikilemeler.....	140
2.1.3.2. Bağlaç kullanılarak oluşturulan ikilemeler.....	141
2.1.3.3. Hem bağlaçlı hem bağlaçsız şekilleri bulunan ikilemeler.....	142
2.1.3.4. Ögeleri yer değiştirmiş olan ikilemeler	142
2.1.4. Türk Dili Tarihi Açısından İkilemeler	142
2.2. Deyimlere Yönelik Değerlendirmeler.....	146
2.3. Atasözlerine Yönelik Değerlendirmeler	156
2.4. İlişki sözlerine Yönelik Değerlendirmeler	159
2.4.1. Hayırdüa ve iyi dilek bildiren ilişki sözleri.....	160

2.4.2. Duygusal tepkileri dile getiren ilişki sözleri	160
2.4.3. Hiddet ve teessür bildiren ilişki sözleri.....	160
2.4.4. Selamlaşma bildiren ilişki sözleri	160
2.4.5. Ayrılık bildiren ilişki sözleri.....	160
2.4.6. Sevgi bildiren ilişki sözleri	160
2.4.7. Bir isteği kabul veya reddetme bildiren ilişki sözleri.....	161
SONUÇ	162
KAYNAKÇA	168
ÖZGEÇMİŞ	172

KISALTMALAR

Taranan Metinlerin Kısaltması¹

BM:	Kitâbu Bulġātu'l-Muřtaĥ fi-Luġâti't-Türk ve'l-Kıfĉâĥ
BV:	Baytaratu'l-Vâzıh
DM:	Ed-Dürretü'l-Mûdiyye Fi'l-Luġâti't-Türkiyye
GT:	Kitâbu Gülistan bi't-Türkî
İH:	El-İdrâk Haşiyesi
İM:	İrşâdü'l Mülûk ve's-Selâtîn
İN:	Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb
KE:	Kitâbü'l-Efâl
KF:	Kitâb Fî'l-Fıkh
KFT:	Kitâb Fî'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî
Kİ:	Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk
KK:	El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Luġâti't-Türkiyye
MG:	Münyetü'l-Guzât
MS:	Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî
RH:	Kitâb Fî Riyâzâtı'l-Hayl
TA:	Kitâb-ı Mecnû-i-Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
TZ:	Et-Tühfetü'z-Zekiyye Fi'l-Luġâti't-Türkiyye

İşaretler ve Diğer Kısaltmalar

â ~ ā	uzun /a/ ünlüsü
ḍ	dad /ḍ/ sesi (ض)
é	kapalı /e/ ünlüsü
ğ	ğayın, art damaktan çıkarılan /g/ sesi (غ)
ḥ	boğazdan çıkarılan /h/ sesi (ح)
ḫ	hırıltılı /h/ sesi (خ)
î ~ ī	uzun /i/ ünlüsü
ķ	kalın /k/ sesi (ق)
ŋ	geniz /n/ sesi
ô ~ ō	uzun /o/ sesi

¹ Memluk Kıpçak Türkçesindeki eserlerin kısaltmalarını aktarımında Recep Toparlı, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı tarafından hazırlanan “Kıpçak Türkçesi Sözlüğü” adlı çalışmasından faydalanılmıştır.

ş	kalın /s/ sesi
ţ	kalın /t/ sesi
ū	uzun /u/ ünlüsü
ṣ	Arap alfabesinde (ص) sesi için kullanılan ses
ḏ	Arap alfabesinde (ذ) sesi için kullanılan ses
ẓ	Arap alfabesinde (ظ) sesi için kullanılan ses
‘	Arap alfabesinde (ع) sesi için kullanılan işaret
~	benzerlik, yaklaşıklık, denklik işareti
→	ileriye gönderme işareti
←	geriye gönderme işareti
DLT	Divanü Lugati’t Türk
KB	Kutadgu Bilig
MKT	Memluk Kıpçak Türkçesi
vb.	ve başkaları, ve benzerileri, ve onun gibi
bk.	bakınız
?	okunuşu, anlamlandırılması sorunlu olan kelimeleri gösterir

TABLÖLAR VE GRAFİKLER

Tablo 1: Türk Dili Tarihi Açısından İkillemeler	144
Tablo 2: Türk Dili Tarihi Açısından Deyimler	147
Tablo 3: Atasözlerinin Karşılaştırılması	157
Grafik 1	163
Grafik 2	164
Grafik 3	165
Grafik 4	165
Grafik 5	166

GİRİŞ

1. Konu ve Kapsam

Bir dilin söz varlığı sadece sözcüklerden ibaret değildir. Atasözü, deyim, ikileme ve ilişki sözleri gibi kalıplaşmış söz birlikleri de dilin söz varlığı içinde değerlendirilir. Sözcükler, genelde kişiler tarafından özgürce seçilebilen ve sözlüklerde madde başı olarak kullanılan dil öğeleridir (baş, buğday, göz, dolap, al-(mak), koş-(mak) vb.). Kalıplaşmış söz birlikleri ise, belirli bir zaman içerisinde meydana gelen, toplumun yapısına göre değişen en az iki kelimedenden oluşan unsurlardır (Aksan, 2002: 191). Bu dil birimleri birden fazla kelimedenden kurulmuş olsalar da belli bir zaman içerisinde birbirleriyle kaynaşarak tek bir kavramı ifade ederler. Çünkü kalıplaşmış söz birlikleri, kendisini oluşturan bileşenlerin anlamından daha farklı bir anlamı ortaya koymaktadır (Aksan, 1987: 34). Toplumların millî kültürünü, dünya görüşünü ve bireyler arasındaki iletişim biçimlerini incelemek açısından büyük önem arz eden kalıplaşmış söz birlikleri, anlamı güçlendirmek ve anlatımı özlü ve etkin kılmak için ayrı bir değer taşımaktadırlar. Bundan dolayı kalıplaşmış söz birlikleri, toplumun yapısına göre şekillenmekte ve değişmektedir.

Kalıplaşmış söz birliklerini sözcüklerden ayıran en önemli özelliği dildeki kalıplaşma işlemidir. Hürriyet Gökdayı kalıplaşma terimini, “Birden fazla birimin güncelli bir yaygınlık ve kullanım sıklığı sonucunda belli bir biçime bürünüp çoğunlukla öylece kalması ve yeni girdiği biçimiyle anlamı pek dikkate alınmadan uygun bağlamda belli bir işlevi yerine getirmek üzere tekrar tekrar kullanılması” olarak ifade etmiştir (Gökdayı, 2016: 196). *Türkçe Sözlük*’te kalıplaşma teriminin manası “Kalıplaşma işi” olarak alınmıştır (2005: 1046).

Gülcan Çolak, kalıplaşmış söz birliklerini, “Birden fazla dilsel birimin anlam ve yapı yönünden kaynaşması, birliğin tek bir gösterge gibi işlevselliğe sahip olması, dile sabit bir yapı olarak yerleşmesi açısından muhafazakâr ve değişime kapalı bir nitelik taşıması” olarak tanımlamıştır (Çolak, 2015: 11). Kalıplaşmış söz birlikleri, belirli bir zaman içerisinde kullanım sıklığı sonucunda yaygınlaşarak sabit bir yapı halinde toplum tarafından kabul edilen ve günlük iletişimde sıkça kullanılan dil öğeleridir. Bu yüzden

kalıplaşmış söz birliklerinin bünyesinde barındırdığı unsurları değiştirmek veya onlara yeni bir unsur eklemek gibi herhangi bir müdahale söz konusu olamaz. Kalıplaşmış söz birlikleri, içinde vücut bulduğu dilin kültürel özelliklerini ortaya koyma açısından da önem arz etmektedir. Çünkü bu yapılar; bir toplumun örf, adet, tecrübe, yaşam biçiminden meydana gelmekte ve o toplumun kültürünü, inancını, dünya görüşünü yansıtmaktadır.

Başka diller ile karşılaştırıldığında Türkçede atasözü, deyim, ikileme ve ilişki sözleri gibi kalıplaşmış söz birlikleri daha fazla kullanılmaktadır (Gökdayı, 2008: s. 89). Bu söz birlikleri, yapısal bakımdan birbirinden az çok farklı olsalar da anlam olarak birbirleriyle eşdeğer özellikler taşımaktadırlar. O nedenle Türk dilinin tarihî dönemlerinde rastlanan kalıplaşmış söz birliklerinin fonolojik ve morfolojik açılardan ufak tefek değişiklikler arz ettiği görülmektedir.

Kalıplaşmış söz birlikleri, bir taraftan Türkçenin söz varlığını zenginleştirirken, diğer taraftan iletişimi özlü ve etkin kılmakta, çok çeşitli anlatım yolları sunmaktadır (Gökdayı, 2008: 89). Bugüne kadar Türk dilinin tarihî dönemlerine ait atasözü, deyim, ikileme ve ilişki sözleri gibi kalıplaşmış söz birlikleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır (Doğan, 2016: 45). Bu çalışmalar, daha çok kalıplaşmış söz birliklerinin önemi, rolü ve Türk diline sağladığı katkılarla ilgilidir. Bu çalışmada ise, tezin temel konusunu oluşturan Memluk Kıpçak Türkçesinde geçen atasözleri, deyimler, ikilemeler ve ilişki sözleri üzerinde durulmuş, döneme ait metinlerden elde edilen kalıplaşmış söz birliklerinin her biri alt başlıklar altında ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

2. Amaç

Bu tez çalışması ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan Yaşar Tokay'ın "Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler" adlı çalışması bir kenara bırakılırsa, Memluk Kıpçak Türkçesi eserlerindeki kalıplaşmış söz birliklerini toplu halde ele alan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar dönemin bazı eserleriyle sınırlı kalmıştır. Bu nedenle çalışmada, Memluk Kıpçak Türkçesinde geçen deyim, atasözü, ikileme ve ilişki sözlerinin toplu halde ele alınması amaçlanmıştır.

Deyim ve ikileme gibi kalıplaşmış söz birlikleri, metin tamirinde ve metinlerde geçen sözcüklerin birinden hareketle diğerini tespit etme noktasında yardımcı oldukları için, çalışmada Memluk Kıpçak Türkçesiyle ilgili araştırma yapmak isteyenlere bir veri kaynağı oluşturma amacı da güdülmüştür. Ayrıca, Memluk Kıpçak Türkçesindeki kalıplaşmış söz birliklerinin, Türk dili tarihi açısından da incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda dönem metinlerinden elden edilen deyim ve ikilemelerin tarihî dönem Türkçe metinlerde geçen örnekleri verilerek bu yapıların nasıl kullanıldıkları, ne tür bir işleve sahip oldukları üzerinde durulmuştur.

3. Yöntem

Çalışmada, ilk önce Memluk Kıpçak Türkçesine ait eserler tespit edilmiş, ardından tespit edilen metinlerin taranmasına geçilmiştir. Tarama esnasında kalıplaşmış söz birlikleri olarak değerlendirilen yapılar deyim, atasözü, ikileme ve kalıp sözler olmak üzere dört alt başlık altında toplanmış, bu yapıların kalıplaşma eğilimi ve kullanım sıklığı dikkate alınarak hangilerinin kalıplaşmış söz birlikleri olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Çalışma esnasında, şüpheli yapıların döneme ait metinlerin bir başkasında geçip geçmemesi, tarihî dönem Türkçe metinlerde karşılıklarının bulunması kalıplaşmanın ölçütü olarak belirlenmiş, Memluk Kıpçak Türkçesindeki yapıların, Türk dilinin başka evrelerinde karşılıklarının rastlanması durumunda kalıplaşmış söz birlikleri olarak değerlendirilmiştir. Kalıplaşmış söz birliklerinin temel unsurlarından sayılan deyimler konusunda, yapıların taşıdıkları mecaz yükleri çalışmada kalıplaşmanın bir diğer ölçütü olarak kabul edilmiş, yapıların bünyesinde barındırdığı kelimelerin biri veya tamamı gerçek anlamları dışında kullanıldığı takdirde deyim olarak değerlendirilmiştir.

Düzenleme yapılırken her bir yapı madde başı olarak atasözü, deyim, ikileme ve kalıp sözler olmak üzere dört alt başlık altında alfabetik sıraya göre verilmiştir. Deyimler bölümünde kurucu eylemlerin mastar ekiyle gösterilmesi uygun görülmüş, birden fazla anlama sahip olan deyimlerin manaları numaralandırılmak suretiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı anlamı ifade eden değişik biçimlerde karşımıza çıkan deyim öğelerinin ikilemeli türevlerine ve eklerle geliştirilmiş görünümlerine (← / →) işaretleriyle gönderme yapılmıştır. Madde başı olarak kullanılan kalıplaşmış söz

birliklerindeki ses olayları (~) işaretiyle gösterilmiştir. Kalıplaşmış söz birliklerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları parantez içinde sunulmuş, ardından taşıdığı mecazî anlamları verilmiştir. Kaynak gösteriminde taranan metinlere yapılan göndermelerde öncelikle metnin kısaltması verilmiş, ardından varsa asıl varak numarası, yoksa metnin transkripsiyonunu yapan kişinin belirlediği bölüm numarası daha sonra yapıların geçtiği satır numarası yazılmıştır. Bölüm numarası bulunmayan metinlerde sadece satır numarası yazılması uygun görülmüştür. Kalıplaşmış söz birliklerinin geçtiği metin yayınındaki sayfa numaraları ise köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Ayrıca, ele alınan yapıların geçtikleri bağlamlardaki transkripsiyon, okunuş ve anlamlandırma farklılıklarını ortadan kaldırmak için güncel bir transkripsiyon ve anlamlandırma tarzı benimsenmiştir.

Kalıplaşmış söz birliklerinin sınıflandırılmasında araştırmacılar arasında bir fikir birliği oluşturulamamıştır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda araştırmacılar, kalıplaşmış söz birliklerini daha çok kendi görüşleri çerçevesinde ele alarak değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada Memluk Kıpçak Türkçesindeki kalıplaşmış söz birlikleri atasözü, deyim, ikileme ve ilişki sözleri olmak üzere dört alt başlık altında ele alınarak açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Memluk Kıpçak Türkçesindeki ikilemeler anlam, köken, kuruluş ve dil tarihi açısından ele alınırken deyimlerin sadece Türk dili tarihi açısından incelenmesi uygun görülmüştür. Döneme ait atasözleriyle Dîvânu Lugâti't Türk'teki atasözleri anlam açısından karşılaştırılmış, ortak kavrama gönderme yapan eşdeğer atasözleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinden elde edilen kalıp sözlerin sadece anlam bakımından değerlendirilmesi yeterli bulunmuştur.

4. Sınırlılıklar

Bu çalışma, 13. yüzyılın ortalarından 15. yüzyılın sonlarına kadar Mısır'da Memluk Kıpçak Türkçesiyle yazılmış ve çeşitli yayınlarda transkripsiyonu yapılmış on yedi eserle sınırlıdır. Veri toplamak üzere seçilen Memluk Kıpçak Türkçesi eserlerinde, kalıplaşmış söz birliklerinden sadece atasözleri, deyimler, ikilemeler ve ilişki sözleri üzerinde durulmuştur.

5. Konu Üzerine Yapılan Çalışmalar

Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen kalıplaşmış söz birlikleriyle ilgili yapılan çalışmalar, sınırlı sayıdadır. Bu bağlamda, Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen deyimleri konu edinen çalışma Yaşar Tokay’a aittir. Tokay, Gülistan Tercümesi’nde geçen deyimleri “Kitâbu Gülistân Bi’t-Türkî’de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi I” (Tokay, 2016) ve “Kitâbu Gülistân Bi’t-Türkî’de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi II” (Tokay, 2017) başlıklı makalelerinde yayımlamıştır.

Döneme ait ikilemeler Okan Celal Güngör tarafından çalışılmıştır. Güngör, Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinden *İrşâdü’l Mülûk ve’s-Selâtîn*, *Kitâbu Gülistan bi’t-Türkî*, *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu’l-Leysi’s-Semerkindî*, *Kitâb Fi’l-Fıkh*, *Et-Tühfetü’z-Zekıyye Fi’l-Lûgâti’t-Türkiyye*, *El-Kavânînü’l-Külliyye Li-Zabti’l-Lûgâti’t-Türkiyye*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* eserlerini tarayarak tespit ettiği ikilemeleri “Memluk Kıpçak Türkçesinde İkilemeler” (Güngör, 2018) başlıklı makalesinde ele almıştır.

Döneme ait atasözleri Hilfe Atasoy tarafından ele alınmıştır. Atasoy, Memluk Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde edebî niteliğe sahip olan Gülistan Tercümesi’nde geçen atasözlerini, “Seyf-i Sarâyî’nin Gülistan Tercümesi’nde Geçen Atasözleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları” (Atasoy, 2017) başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında işlemiştir. Ayrıca, Atasoy söz konusu eserde geçen atasözlerini, Ali Tan ile birlikte “Seyf-i Sarâyî’nin Gülistan Tercümesi’nde Geçen Atasözleri” (Atasoy ve Tan, 2018) başlıklı makalesinde de yayımlamıştır.

Son olarak bu tez çalışması ile eş zaman olarak yayımlanan Yaşar Tokay’ın “Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler” (Tokay: 2019) adlı çalışmasından söz etmek mümkün. Yaşar Tokay, çalışmasında döneme ait atasözleri ve deyimleri toplu halde ele almıştır. Bu çalışmaların dışında *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*’nde de döneme ait bazı deyimlere rastlamak mümkün.

6. Taranan Metinler

6.1. Sözlük ve Gramer Eserleri

6.1.1. Ed-Dürretü'l-Mûdiyye Fi'l-Lugâti't-Türkiyye

24 yapraktan oluşan ve Hüsrev b. Abdullah tarafından istinsah edilen bu eser, 1965 yılında Zejaczkowski tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır. Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan bu eser, Recep Toparlı tarafından Türk Dil Kurumu Tarihî Devirler Yazı Dilleri Grameri Projesi çerçevesinde yayıma hazırlanmış ve 2003'te Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

6.1.2. El-İdrâk Haşiyesi

Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk'ın Veliyyüddin Efendi Kütüphanesindeki yazmasına bilinmeyen birisi tarafından eklenen küçük bir lügatçedir. Eser, 1936 yılında Veled İzbudak tarafından Türk Dil Kurumu yayınları arasında yayımlanmıştır.

6.1.3. El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabtî'l-Lugâti't-Türkiyye

Yazarı bilinmeyen ve malzeme bakımından zengin bir eser olan El-Kevânînü'l-Küllîyye, 15. yüzyılın başlarında Mısır'da Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmıştır. Tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa bölümünde kayıtlı olan eser, 1928 yılında Fuat Köprülü'nün önsözü ile Kilisli Rifat Bilge tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. Daha sonra Macar Türkologu S. Telegdi, Kilisli Rifat Bilge'nin yayınına esas alarak eserin bir takım özelliklerini ve fihristini 1937'de Almanca olarak yayımlamıştır. Eser son olarak Recep Toparlı, Sadi Çöğenli ve Nevzat Yanık tarafından yeniden hazırlanarak 1999 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Metin, sözlük ve orjinal metinden oluşan bu yayında, hem Süleymaniye hem de Kilisli Rifat yayını esas alınmış, 1928 baskısında Fuat Köprülü'nün kaleme aldığı Medhal'e de bu yayında yer verilmiştir.

6.1.4. Et-Tühfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugâti't-Türkiyye

Et-Tühfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugâti't-Türkiyye yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla Memluk Kıpçak Türkçesiyle yazılmış, döneminin en önemli sözlük kitaplarından birisidir. Eser, 91 sayfadan ibaret olup ne zaman, nerede ve kimin tarafından yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Arapça-Türkçe sözlük ve gramer

olmak üzere iki bölümden oluşan bu eserin, 829 hicri yılında yazıldığı tahmin edilmektedir. Tek nüshası İstanbul Bayezid Kütüphanesi'nde bulunan bu eser, önce T. Halası Kun tarafından 1942 yılında Budapeşte'de daha sonra Besim Atalay tarafından 1945 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

6.1.5. Kitabu Bulġātu'l-Muṣtaḳ fi-Luġāti't-Türk ve'l-Kıfçāk

Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış olan bu eser, Memluk Kıpçak Türkçesiyle yazılmış en önemli sözlük ve gramer metinlerinden biridir. Eser, Cemâlû'd-din Ebû Muhammed Abdullah et-Türkî tarafından yazılmıştır. Yazılış tarihi kesin olarak bilinmeyen bu eserin 1451 yılından önce yazıldığı tahmin edilmektedir. Tek yazması Paris Bibliotheque Nationale'de bulunan bu eser, Polonyalı Türkolog Ananiasz Zajaczkowski tarafından iki merhalede yayımlanmıştır. İlk çalışmasını 1938 yılında, ikinci kısmını ise 1954 yılında Varşova'da yayımlamıştır.

6.1.6. Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî

Konyalı Halil b. Muhamed b. Yusuf tarafından 1245 yılında Mısır'da Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan veya istinsah edilen bu eser, 76 sayfadan oluşmaktadır. Bu eser, 1894 yılında Hollandalı doğubilimci Martin Theodor Houtsma tarafından Almanca olarak yayımlanmıştır. Eser, daha sonra Recep Toparlı, Sadi Çöğenli ve Nevzat Yanık tarafından yeniden hazırlanarak Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

6.1.7. Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk

Biri lügat, diğeri gramer olmak üzere iki bölümden oluşan eser, 712/1312 yılında Mısır'da Ebû Hayyan adlı berberi asıllı bir Arap dircisi tarafından yazılmıştır. Gramer bölümünde Kıpçakçanın ses ve şekil bilgisi ele alınmış, sözlük bölümünde ise yaklaşık 3500 sözcüğe yer verilmiştir. Biri İstanbul Bayezid Kütüphanesi'nde, diğeri ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde olmak üzere eserin iki nüshası bulunmaktadır. Eser, 1931 yılında Ahmet Caferoğlu tarafından yayımlanmıştır.

6.1.8. Kitâbü'l-Ef'âl

Kitâbü'l-Ef'âl, Kıpçakça satır arası bir sözlüktür. Kitabın yazarı, Arapça yazılmış temmet kısmında 72b/7'de, Abbâs İbni Hamza es-Sabrânî olarak geçmektedir. Eser,

757/1356 yılında Mısır'da, Seyfe'd-dîn Tükel es-Selâmî'nin evinde yazılmıştır. Toplam 173 varaktan oluşan Kitâbü'l-Ef'âl, 2011 yılında Emin Eminoğlu tarafından yayımlanmıştır.

6.2. Fıkıh Eserleri

6.2.1. Kitâb Fi'l-Fıkıh

Adından da anlaşılacağı üzere bu eser bir fıkıh kitabı olup, Arapça aslından satırlı olarak Memluk Kıpçak Türkçesine çevirilmiştir. 266 yapraktan oluşan bu eserin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser, 1993 yılında Recep Toparlı tarafından Atatürk Üniversitesi yayınları arasında yayımlanmıştır.

6.2.2. Kitâb Fi'l-Fıkıh Bi'l-Lisâni't-Türkî

Yazarı ve yazıldığı yeri belli olmayan bu eser, 1421 yılında vefat eden Sultan Tatar'ın hazinesinde bulunduğundan bu tarihten önce yazıldığı tahmin edilmektedir. Eserin tek yazma nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi'nde olup, Mehmet Emin Ağar tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.

6.2.3. Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkanî

Eser, Semerkantlı Ebû'l-Leys tarafından Arapçadan Kıpçak Türkçesine çevirilmiştir. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde olup, Esenbay b. Sudun tarafından bilinmeyen bir tarihte istinsah edilmiştir. 47 sayfadan oluşan bu eserin, 1959 yılında dil özellikleri, sözlüğü, Arap ve Latin harfleriyle yazılmış metni, 1962'de ise tıpkıbasımı Zajaczkowski tarafından gerçekleştirilmiştir.

6.2.4. İrşâdü'l Mülûk ve's-Selâtîn

Arapçadan satırlı olarak Kıpçak Türkçesine çevirilen bu eserin yazılış amacı, meliklere ve sultanlara yol göstermektir. Mütercimi belli olmayan bu eser, Berke İbn-i Berâküz ibn-i Kandûn ibn-i Ögü tarafından istinsah edilmiştir. Tek yazma nüshası bugün Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan bu eser üzerinde Recep Toparlı tarafından doktora çalışması yapılmış, bu çalışma 1992 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

6.3. Okçuluk ve Atçılıkla İlgili Eserler

6.3.1. Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb

Mahdum Tolu Bey'in isteği üzerine Arapçadan Türkçeye çevirilen bu eser okçulukla ilgilidir. Biri İstanbul Bayezid Kütüphanesi'nde diğeri ise Paris Bibliotheque Nationale'de olmak üzere iki yazması bulunmaktadır. Paris yazması, 1956 yılında Zajaczkowski tarafından Varşova'da yayımlanmıştır. Recep Şirin, bu eseri Riyâzâtî'l-Hayl ile birlikte inceleyerek üzerinde yüksek lisans çalışması yapmıştır.

6.3.2. Kitâb Fî Riyâzâtî'l-Hayl

Mütercimi, çeviri yeri ve çeviri tarihi belli olmayan bu eser okçulukla ilgilidir. Farsçadan Kıpçak Türkçesine çevirilen eserin biri İstanbul Bayezid Kütüphanesi'nde diğeri Paris Bibliotheque Nationale'de olmak üzere iki yazması bulunmaktadır. Eser üzerinde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde iki bitirme çalışması gerçekleştirilmiştir.

6.3.3. Münyetü'l-Guzât

Memlük Kıpçak Türkçesine ait okçulukla ilgili bu eser, Arapçadan çevrilmiştir. Mütercimi, çeviri yeri ve çeviri tarihi bilinmemektedir. Binicilik ve ok atmak gibi işleri iyi yapmanın yollarını öğreten bu eser, asıl Kıpçak şivesini temsil etmesi açısından önemlidir. Tek yazması Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi'nde bulunan Münyetü'l-Guzât, 115 sayfadan oluşmaktadır. İlk defa 1970 yılında Ananiasz Zajaczkowski tarafından yayımlanan bu eser daha sonra 1987 yılında Mustafa Uğurlu tarafından yeniden düzenlenerek Kültür Bakanlığı'na yayımlanmıştır. En son Kurtuluş Öztopçu 1989 yılında Harvard Üniversitesi'nde yayımlamıştır.

6.3.4. Baytaratu'l-Vâzih

14. yüzyılın sonlarında yazıldığı tahmin edilen bu eser atçılık ve veterinerlikle ilgilidir. Eser, Mahdum Tolu Bey'in isteği üzerine Arapçadan çevrilmiştir. Biri İstanbul Topkapı Sarayı Revan Köşkü'nde diğeri Paris Bibliotheque Nationale'de olmak üzere iki nüshası bulunan bu eser, ilk kez Saadet Çağatay tarafından bilim dünyasına tanıtılmış, daha sonra Mehmet Emin Ağar üzerinde doktora çalışması yapmıştır.

6.4. Edebî Eserler

6.4.1. Kitâbu Gülîstan bi't-Türkî

Türk toplumu arasında büyük rağbetle karşılanan ve 14. yüzyıldan başlamak üzere günümüze kadar birçok tercüme ve şerhi yapılan Sadi'nin Gülîstan eseri, ilk kez 1391 yılında Seyf-i Sarâyî tarafından Türkçeye çevirilmiştir. 355 yapraktan ibaret olan bu eserin bilinen tek nüshası Hollanda'da Leiden Akademisi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Gülîstan Tercümesi, Memluk Kıpçak Türkçesiyle yazılmış metinler arasında edebi bir niteliğe sahip olması nedeniyle bugüne dek birçok yönden incelenmiştir. Feridun Nafiz Uzluk 1954'te bir önsözle birlikte tıpkıbasımını gerçekleştirmiş, daha sonra Ali Fehmi Karamanlıoğlu 1967 yılında eser üzerinde doçentlik tezi hazırlamış ve 1987'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEMLUK KIPÇAK TÜRKÇESİNDE KALIPLAŞMIŞ SÖZ BİRLİKLERİ

1.1. Atasözleri

Gerek sözlük çalışmalarında gerekse dilbilim ve halk bilimi alanındaki yayınlarda atasözü hakkında birçok tanıma rastlamak mümkün. Bu tanımlar, atasözü kavramının tam manasıyla ne olduğunu anlamamız açısından önem arz etmektedir. O nedenle ilgili çalışmalardan hareketle atasözü için kullanılan belli başlı tanımları ortaya koymakta fayda vardır.

Dîvânü Lugâti't Türk'te atasözü karşılığında kullanılan sav ~ saw sözcüğü, “söz, haber, mektup, risale, atalar sözü, darbimesel; kıssa, hikaye, tarihsel şeyler” olarak açıklanmıştır (Atalay, 1999: 498). *Türkçe Sözlük*'te ise atasözü, “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mâl olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2005: 155).

Doğan Aksan atasözlerini, “Bir toplumun bilgeliğini, deneyimlerini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü yansıtan, yüzyıllarca yaşayabilen sözlerdir. Bu öğelerin bir kısmı nesilden nesile aktarılarak devam ederken bir kısmı da değişikliklere uğrar, unutulup yitilir” şeklinde tanımlamıştır (Aksan, 2015: 41).

Zeynep Korkmaz atasözlerini, “Anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği gözlem ve denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz” olarak tanımlamıştır (Korkmaz, 2003: 27).

Ömer Asım Aksoy'a göre atasözleri, “Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler”dir (Aksoy, 2016: 37).

Konuyla ilgili yayınlarda atasözlerinin nasıl ortaya çıktığı, ne gibi bir anlam ifade ettiği, Türk dili tarihi açısından hangi işleve sahip olduğu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere atasözleri; bir toplumun örf adetlerini, inançlarını ve kültürel yapısını yansıtan, herkes tarafından kabul edilen, kısa ve özlü öğütler vermek işlevine sahip olan kalıplaşmış dil birimleridir. Bu dil birimleri, tarih

boyunca uzun deneyimlere dayanarak varlığını sürdürmüş, zamanla kalıplaşarak donmuş bir biçim halini almıştır.

Türkçenin hemen hemen her döneminde atasözlerine rastlamak mümkündür. Atasözleri, Türk milletinin sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtırken aynı zamanda Türkçenin dil içi dünya görüşüne de geçmişten günümüze ışık tutmaktadır. Toplumların dünyayı kavrama biçimlerinin dillerine yansımaları, atasözlerinde oldukça belirgin gözlenir. Türk dilinin farklı evrelerine ait atasözleri, ilgili araştırmacılar tarafından ele alınarak çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda, Türk dilinin tarihî dönem metinlerinde geçen atasözleri değişik açılardan incelenerek açıklığa kavuşturulmuştur. Bu bölümde ise, Memluk Kıpçak Türkçesindeki atasözleri tespit edilerek alfabetik sıraya göre aktarılmıştır.

Ademîniñ ra'sı mâlî hayâdur “İnsanın sermayesi hayâdır.” (GT: 133/11 [66]).

Ağaç körki yemiş irniñ keremdür “Ağacın güzelliği meyve, insanın iyisi cömertliktir.” (GT: 187/11 [93]).

Akar tiñizni tıysa bolur velîkin bir (her?) müdde'i tilini tıysa bolur mı bolmas “Akarsuyu tutsa olur, bir inatçı dilini tutsa olur mu olmaz.” (GT: 237/12-13 [120]).

‘Ākil cāhil şuhbetinde nefret içinde turur dağı cāhil ‘ākil şuhbetinde vahşet içinde “Akıllı insan, cahilin sohbetinden nefret eder; cahil kişi ise, akıllı kişinin sohbetinden vahşete düşer.” (GT: 239/13 [119]).

‘Ākil ebleh sökünçine kalmas “Akıllı kişi ahmakın küfrüne kalmaz.” (GT: 215/8 [107]).

‘Ākil ir qahrı kiliçek sözlemes bâtı “Akıllı kişi öfkелendiğinde yanlış söz söylemez.” (GT: 87/12 [43]).

‘Ākil yimek yir tirilmek üçün dağı cāhil tirilir yimek üçün “Akıllı kişi, yemek yer yaşamak için; cahil insan yaşar yemek yemek için.” (GT: 166/13 [82], GT: 167/1 [83]).

Alnıñda yavaş koy bigin müşfik yār artıda böri kibi teriñni yırtar “Karşında koyun gibi sakın görünen dost, arkanda kurt gibi derini yırtar.” (GT: 100/11-12 [49]).

‘Amelsiz ‘ālim balsız zenbūrğa oñşar “Amelsiz alim balsız arıya benzer.” (GT: 346/9)

[172])

‘Amelsiz ‘ālim yimişsiz ağaçka, ‘ilmsiz zāhid işiksiz ivge oḥşar “Amelsiz alim meyvesiz ağaca, ilimsiz zahid kapısız eve benzer.” (GT: 345/13 [172]).

‘Ār körme bilmegen-ni sormağa, sormayınca ‘ilm öğrenmes kişi “Bilmediğini soran kişileri ayıplama, bilim sormayınca öğrenilmez.” (GT: 350/12-13 [174]).

‘Ārif bile oturmak cāhilge irür zindān, cāhil bile oturmak ‘ārifke cehennemdür “Arif kişiyle oturmak cahile zindandır, cahil kişiyle oturmak arife cehennemdir.” (GT: 239/5-6 [119]).

A‘rāf irür cennet bāğı saḫar ehline kim ehl-i cinānga ol a‘rāf cehennemdür “Araf, cehennem ehline cennet iken, cennet ehline cehennemdir.” (GT: 35/18a/5-6 [17]).

Arslan bilen pençe tutmak dağı kılıçka yumruk urmak ‘āķiller işi degül “Aslan ile pençe vurmak yine kılıca yumruk atmak akıllı kişilerin işi değildir.” (GT: 335/11-12 [167])

Aruk koyunı övürseñ semiz körünür “Zayıf koyunu çevirirsen semiz görünür.” (GT: 331/2 [165]).

Aslı yaman taş turur cevherni sindurur “Aslı kötü kişi taş gibidir, cevheri parçalar.” (GT: 338/12 [168]).

Aşıkķan kimerse yüzi üstüne tüşer “Aceleci kimse, hedefine ulaşamaz.” (GT: 333/1 [166]).

Ata mihrinden ustā cevri yahşı “Babanın muhabbetinden ustanın cevri daha iyidir.” (GT: 283/5 [141]).

Ayağıñ tuzağı oğıl kız irür “Ayağın tuzağı çoluk çocuktur.” (GT: 145/11 [72]).

Az delilden köp ma‘ni ḥāşıl bolur “Az delilden çok anlam elde edilir.” (GT: 173/13 [86]).

Baḫīlniñ altunı ol vaķt yirden çıkar kim anı yirge koyğaylar “Cimri kişinin malı mezara koyulduktan sonra ortaya çıkar.” (GT: 311/2 [155]).

Barça kişi-niñ ekşi yise tişi kamaşır illā kādīlar-nıñ tatlı yise kamaşır “Bütün insanlar ekşi yese dişi kamaşır lakin kadılar tatlı yediğinde dişleri kamaşır.” (GT: 354/9-10

[176]).

Bilgisiz kişiye sükûtdan yahşıraq yok “Cahil kişiye susmak daha iyidir.” (GT: 333/6 [166]).

Biligli ir ‘aṭṭār dükkānı bigin durur sözlemeyin ilge özin bildürür “Bilgili insan attar dükkânına benzer konuşmadan kendini belli eder.” (GT: 340/-6 [169]).

Biliñ bükürlegenı bolmas yana tüz “Belin büküğü bir daha düz olmaz.” (GT: 272/2 [135]).

Bilürsen zahmına çün ṭākatıñ yok, koluñnı soqmağıl aḳreb inine “Acısına dayanamıyorsan, akrep inine elini sokma!” (GT: 56/2-3 [27]).

Bilişler birle hoş ‘arıfke zindān ki yatlar birle bolğınça gülüstān “Arif kişiye dostlarla zindanda olmak yabancılarla bostanda olmaktan daha iyidir.” (GT: 135/10-11 [67]).

Bir avuç çāšniden buğday yüki ma’lüm durur “Bir avuç lezzetden buğdayın nasıllığı belli olur.” (GT: 174/1 [86]).

Bir ayaça bulut beyüklüğü birlen küneşni körünmes iter “Bir avuç içi kadar bulut güneşi görünmez hale getirir.” (GT: 348b/1 [173]).

Bir ebleh ortada kıldı yamanlık niçe ‘ākıllara tigdi ziyānı “Bir akılsızın yaptığı kötülüğün zararı pek çok akıllı kişiye dokunur.” (GT: 103/52a/11 [51]).

Bir işni kim öfke bilen işlegey, kılp hayf sonra ilin tişlegey “Bir işi öfkeyle yapan kişi pişmanlık duyup elini ısıtır.” (GT: 258/13 [128]).

Bir itni yidi tiñizde yusa, çün boldı üvüş pelidrek turur “Bir köpeğı yedi denizde yıkasa yine pistir.” (GT: 277/13 [138], GT: 278/1 [138]).

Bir kimersenı bitişı yaman bolsa fāyide kılmas aña edeb kılgıçınıñ edebi “Yaradılışı kötü olan bir kişiye öğüt vericinin öğüdü kâr etmez.” (GT: 28/7-8 [13]).

Bir kişini miñ arslan öltürmes, kılmeyinçe aña kazāyı ecel “Eceli gelmeyen kişiyi bin arslan bile öldüremez.” (GT: 345/3-4 [172]).

Bir oğrı altun köp yahşı durur yüz elli batman küçden “Gizlice verilen altın, yüz elli batman güçten daha iyidir.” (GT: 207/11-12 [103]).

Bir ölünü miñ kimerse tirgize bilmes “Bir ölüyü bin kişi diriltemez.” (GT: 338/6 [168]).

Boğaz belāsı bolmasa idi kuş tuzakka tüşmegey idi “Boğaz belası olmasaydı kuş tuzağa düşmeyecekti.” (GT: 336/8 [167]).

Böri ilinden ferveçilik këlmes “Kurdun elinden kürkçülük gelmez.” (GT: 334/7 [166]).

Böriniñ balası bolur ‘ākıbet atası kibi ol ħarām böri “Kurdun yavrusu nihayet babası gibi kurt olur.” (GT: 28/9 [13]).

Bu türkistān yolıdur kim kiteresen “Bu gittiğin yol Türkistan yoludur.” (GT: 104/8 [51]).

Cānını ħaṭarga koymayın düşmenge zafer tapmas “Canını tehlikeye atmayınca düşmana karşı zafer bulmaz.” (GT: 208/1-2 [103]).

Cehān sevgen kişiniñ közlerini kanā‘at toldurur yā ölse toprak “Dünya seven kişinin gözünü ya kanaat doldurur ya toprak.” (GT: 185/4-5 [92]).

Cerre içinde ni ise taşından ol sızar “Testi içinde ne varsa dışına o sızar.” (GT: 353/3 [176]).

Cevāhir kıymeti yok kân içinde, kilip ilge tapar ol baş öze yir “Mücevherlerin maden içinde kıymeti bilinmes, ele geçince baş üstünde yer bulur.” (GT: 192/7 [95]).

Cevher balçıkka tüşse burunğı bigin nefıs turur “Mücevher balçığa düşse bile eskisi gibi değerlidir.” (GT: 339/5-6 [169]).

Daħl akar su turur dağı ‘ayş yürür tegirmen “Gelir akar su gibidir dahi aş/yemek değirmene benzer.” (GT: 283/10 [141]).

Da ‘vet-niñ icābeti sünnet durur “Davete icabet sünnettir.” (GT: 211/9-10 [105]).

Derāhim bolmasa borçka yime it “Paran olmasa eti borç yeme.” (GT: 170/5-6 [84]).

Dostka ol kadar yarı ‘ālemde yā kişi kılmadı kılgıl kim düşmen bolsa sana zafer tapmağay “Dostuna o kadar iyilik et ki düşmanın olduğunda sana karşı zafer kazanamasın.” (GT: 78/8-9-10 [38]).

Dostlar ivin süpürgil dağı düşmen işikin kaçmağıl “Dost evini süpür ama düşman kapısına vurma.” (GT: 113/7 [56]).

Dostlar zindān içinde kirek bolur dağı düşmenler sufrada dost körünür “Dostlar zor

günlerde belli olur dahi düşmanlar sofrada dost görünür.” (GT: 52/10-11-12 [25]).

Dükeli kişi kendü guşşasındadır “Herkes kendi kaygısındadır.” (DM: 21b/4 [56]).

Düşmen alına aldanmağıl dağı meddāh medhine mağrūr bolmağıl “Düşman hilesine aldanma dahi meddāh medhine mağrur olma.” (GT: 330/11 [164]).

Düşmenlerniñ şa’reki nefsiñ durur “Düşmanların çetini nefsidir.” (GT: 300/5-6 [149]).

Düşmenni ‘āciz körüp raḥm itmegil kim kaçan kâdir bolsa saña raḥm itmes “Düşmanını aciz görüp acıma, güçlü olduğunda sana acımaz.” (GT: 326/6-7 [162]).

Düşvār gūr turur taķı andan düşvārraķ gūrge kirmek turur “Kabir zordur, kabire girmek daha da zordur.” (İM: 486a/7 [464]).

‘Eceb dūnyā turur taķı andan ‘ecbrek dūnyānı sewmek turur “Dünya tuhaftır, dünyayı sevmek daha da tuhaftır.” (İM: 486a/6 [464]).

Ecelsiz balıķ kırı yirde ölmes “Eceli gelmeyen balık kuru yerde ölmez.” (GT: 188/10 [93]).

Ehli şafā yüзде ni ise kaķāda oldur “Mutlu insanın yüzü nasılsa düşüncesi de öyledir.” (GT: 100/9 [49]).

Ehli tama’ közi bu cehān ni’meti bilen tolmas niçük ki tolmasa kaķra bilen kuyı “Damla ile kuyunun dolmayacağı gibi açgözlü insanın gözü de dünya nimetleriyle doymaz.” (GT: 312/8-9 [155]).

Evlü kişi ‘azabdan bereketlüdür “Evli kişinin sıkıntısı eksilmez.” (DM: 21b/ [56]).

Eygü atı kalsa irniñ yaķşıraķ soḡra kaķğınça tolı altun revāķ “Altın dolu çardaktansa kişinin iyi adı kalsa daha iyidir.” (GT: 12/10 [5]).

Fitne yüzli rāst sözden bol yıraķ, maşlaḡatlı yalğan andan yaķşıraķ “Aldatıcı doğru sözden ise iyi bir niyetle söylenen yalan daha iyidir.” (GT: 18/4-5 [17]).

Ĝarķ bolmaķnıñ miḡnetin tatmayın kime rāḡetiniñ kaḡdrin bilmeyin “Boğulmanın mihnetini çekmeden gemi rahatlığının kıymetini bilmez.” (GT: 34/13 [16], GT: 35/1 [17]).

Ĝurāb kökke çıķsa bayağı bigin ḡasīs turur “Karga gök yüzüne çıksa bile eskisi gibi

hasistir.” (GT: 339/7-8 [169]).

Gül tikenden kildi āzerden ḥalil “Gül dikenden geldi Halil Peyamber Azer’den.” (GT: 340/170b/2 [169]).

Gülün tikenden tiken ayağından çıktı “Gülün dikenden, dikenin ayağından çıktı.” (GT: 130/11 [64]).

Hācet tileme ḥasīs irden, buğday ṭama‘ itme şüre yirden “Hasis insandan hacet isteme, çorak yerden buğday arzu etme.” (GT: 171/4 [85]).

Hasūd ḥasedden bolur hemīşe melūl “Hasetçi kişi hep hasetten zarar görür.” (GT: 30/11 [14]).

Ḥatunlar bile meşveret kılmak muşibet ketürür dağı fāsıqlarğa saḥāvet kılmak ma‘siyet ḥāşıl bolur “Kadınlarla danışmak musibet getirir, sapıklara bağışta bulunmak günaha sevk eder.” (GT: 337/5 [168]).

Ḥayāsız ādemīdür itden ecnes “Hayasız insan köpekten daha pistir.” (GT: 133/11 [66]).

Ḥayvānlarğa terbiyet kılmak dağı közsüzler maḥallesinde közgüçilik itmek “Hayvanlara terbiyet vermek, gözsüzler mahallesinde aynacılık etmektir.” (GT: 109/4-5 [54]).

Her bir ir bir iş üçündür, her bir iş bir ir için “Her bir kişi bir iş içindir, her bir iş bir kişi için.” (GT: 190/8 [94]).

Her bir tegirmi nerseni koz sakınmağıl “Her bir yuvarlak şeyi ceviz sanma!” (İM: 132/6 [65]).

Her kim cāndan il yuğay ni kim köjülde bolsa tiline ketürgey “Öleceğinden haberdar olan biri gönlünde ne varsa dile getirir.” (GT: 16/10-11-12 [7]).

Her kim düşmenine fırsat tapıp öltürmese ol kimirse öziniñ düşmeni turur “Düşmanına karşı fırsat elde iken onu öldürmeyen biri kendine düşmandır.” (GT: 337/9 [168]).

Her kim uluğlarğa söker tili bilen öz kanın töker “Büyüklerle söven kendi diliyle kendi kanını döker.” (GT: 335/5-6 [167]).

Her kimniñ altun tarāzūsında bolğay arsalan kuvveti anıñ bāzūsında bolğay “Cebinde parası olan biri her zaman güçlüdür.” (GT: 256/2 [127]).

Her kimniñ ilinde akçalı işi yok, cehānda anıñ hıç bilişi yok “Her kimin elinde para kazanacak işi yok, dünyada hiç tanıdığı yok.” (GT: 256/5 [127]).

Her kimni köñül tilese körkli oldur “Gönül kimi istese güzel odur.” (GT: 224/8 [111]).

Her kişiğe öz ‘aklı kemāl öze durur dağı öz oğlu şāhib cemāl körünür “Herkes kendi aklını beğenir, herkese kendi oğlu güzel görünür.” (GT: 331/5-6 [165]).

Her kişiniñ kim şūreti körkli durur sireti körkli degül “Görünüşü güzel görünen birinin ahlâkı güzel değildir.” (GT: 334/13 [166], GT: 335/1 [167]).

Her nime kim köñülge hoş kilse közge körkli körünür “Gönüle hoş gelen göze güzel görünür. (GT: 224/6-7 [111]).

Her süñekniñ bolur içinde ilik, tigme köñlek içinde bir ir bar “Her kemiğin içinde ilik olduğu gibi her gömlek içinde bir kişi vardır.” (GT: 326/9 [162]).

Hulķı yaman kimerse kaçsa belā ilinden kurtulmağay “Kötü huylu biri kaçsa bile beladan kurtulamaz.” (GT: 328/13 [163], GT: 329/1 [164]).

Hüner zāyi‘ bolur körgüzmeze ir, hüner körgüzgen ir şehd ü şeker yir “Hünerini göstermeyen kişi kendine zarar verir, hünerini gösteren kişi bal ve şeker yer.” (GT: 192/5 [95]).

İrağdan tıryāk kilginçe yılan zahmlı ir öler “Uzaktan tiryak gelinceye kadar yılan sokmuş kişi ölür.” (GT: 51/11-12 [25]).

İçrip ilge kaşuk birle şorba, çömüç sapı bilen közin çıkarma “Halka kaşıkla çorba içirip kepenin sapıyla göz çıkarma.” (GT: 320/6-7 [159]).

İgilür yaş ağaç niçük tilesen, kırı igri ağaç otsuz tüzelmes “Yaş ağaç nasıl istersen öyle eğilir; kuru eğri ağaç ateşsiz düzelmez.” (GT: 281/1-2 [140]).

İkki ‘āķil ara uruş bolmas “İki akıllı insan arasında kavga olmaz.” (GT: 215/8 [107]).

İkseñ hayr urluķını biçkesen “Ne ekersen onu biçersin” (GT: 9/2 [4]).

İl yiterde eygülik kıl ay fulān, kim atıñ qalgay cehānda cāvidān “Dünyada isminin unutulmamasını istiyorsan gücün yeterken iyilik yap.” (GT: 60/9-10 [29]).

İliñ yu ol münāfık dostdan kim yürür düşmenleriñ birlen bolup yār “Düşmanlarınla dost

olup birlikte gezen iki yüzlü dosttan uzak dur.” (GT: 325/9-10 [162]).

‘İlm dīn beslemek üçün durur dünyā yimek üçün degül “İlim din beslemek içindir, dünya nimetlerini yemek için değil.” (GT: 321/3 [160]).

‘İlm ikki cehān körki “İlim iki dünya güzelliğidir.” (GT: 163/4-5 [81]).

İrādetsiz mürīd müflis aşıkka oḥşar “İradesiz mürid müflis aşığa benzer.” (GT: 345/12 [172]).

İrdem bir çeşme durur kim dāyim suvı taşıp kile turur “Erdem suyu her zaman taşıp duran bir çeşme gibidir.” (GT: 278/8-9 [138]).

İrdem iyesi ḥālīş miskke oḥşar “Fazilet sahibi insan halis miske benzer.” (GT: 340/3 [169]).

İrdem iyesin ḥasūd sivmes vaṭvāt niçük ki sivmese nūr “Yarasa ışığı sevmediği gibi fazilet sahibi insanı hasetçi sevmez.” (GT: 213/5 [106]).

İrdem iyesinin devleti turur “Fazilet, sahibinin devletidir.” (GT: 278/11 [138]).

İrdemsizler irdem iyesin köre bilmes niçük kim bāzār itleri av itlerin tilemes “Sokak köpekleri av köpeklerini göremedikleri gibi faziletsiz kişiler de fazilet sahibi insanları göremezler.” (GT: 336/3 [167]).

‘İsā işekin hicāza iltip ketürse yana hemān işekturur “İsa eşeğini Hicaz’a götürüp getirse yine aynı eşektir.” (GT: 278/2 [138]).

İşekniñ kim yüki bolsa yünülrek, yürür rāḥat bilen dāim bilāşek “Yükü hafif olan eşek şüphesiz, her zaman rahat yürür.” (GT: 300/1 [149]).

İşitip tutmasa her kim naşîḥat bolur ol ḥalk ara dāyim faẓiḥat “Nasihat dinlemeyen biri daima halk arasında rezil olur.” (GT: 351/12 [175]).

Kaçan bolsa çetük ‘āciz urup pençe peleng közin çıkarur “Kedi ne kadar güçsüz olsa da pençesini vurduğunda kaplanın gözünü çıkarır.” (GT: 36/4-5 [17]).

Kaçan cān algıçı düşmen irişse ecel bağlar yügürgenniñ ayağın “Azrail yetiştiği zaman ecel yürüyenin ayağını bağlar.” (GT: 189/6-7 [94]).

Kaçan kilse yañı ilge üzüm ta‘mı bolur ekşi, biş altı kün kiçiçek ol bolur sükker bigin

şîrîn “Üzüm ilk yetiştiğinde tadı ekşidir; fakat beş altı gün geçtikten sonra tadı şeker gibi tatlı olur.” (GT: 254/6-7 [126]).

Kaçan kim ittifāk itip yürise karınçalar soyar arslan terisin “Karıncalar anlaşıp yürüdüğü zaman aslan derisini soyarlar.” (GT: 203/4-5 [101]).

Kaçan kim toysa bahādur hamle kılur tutmağa dağı aç karınlı yig tutar kaçmaknı “Yiğit kişinin karnı doysa düşmanı tutmak için hamle eder ancak karnı aç olan kaçmayı tercih eder.” (GT: 45/6-7 [22]).

Kağan arslan bilen pençe tutuşkan ir degül ‘ākıl “Kızgın aslanla pençe tutuşan kişi akıllı değildir.” (GT: 87/11 [43]).

Kanda kim tatlı su akar bolsa, kurt ve kuş balık andan iksilmes “Nerede tatlı su akar olursa, kurt, kuş ve balık ondan hiç eksik olmaz.” (GT: 43/11-12 [21]).

Karı bolduñ yigitlikden ilin yu bilür sen kim yana kaytmas akar su “Yaşlandığında gençlikten ümidini kes, çünkü Akarsuyun tekrar geriye akmadığını biliyorsun.” (GT: 271/2-3 [135]).

Kārūn öldi qaldı kırk iv tolı genç ölmedi ‘adli bilen nūşin revān “Karun öldü, kaldı kırk ev dolusu hazine; ölmedi adaletiyle Nuşirevânı Âdil.” (GT: 60/11-12 [29]).

Kaτρα kaτρα seyl bolur az az yığılsa haylī bolur “Damlaya damlaya göl olur, az az birikse çok olur.” (GT: 342/1 [170]).

Kılur irni tili dāyim fazihat, çürük koznı niçük kılsa yünüllik “Çürük ceviz hafifliğinden belli olduğu gibi edepsiz kişi de dilinden belli olur.” (GT: 333/11-12 [166]).

Kiçilikde edeb öğrenmegen ir ulu bolsa bil andan hayr kilmes “Küçüklüğünde edep öğrenmeyen birinden büyüdüğünde hayır gelmez.” (GT: 280/13 [139]).

Kimniñ elinde akça bolmasa küç birle karnın toydurmak müşkil iş durur “Elinde parası olmayan biri güç ile karnını doyurmakta zorlanır.” (GT: 207/7-8 [103]).

Kişi cānını haṭarğa qoymayın düşmenge zafer tapmas “Canını tehlikeye atmadan düşmana karşı zafer bulmaz.” (GT: 208/1-2 [103]).

Kişi kişiyle dükeli Tanrıyla “Kişi kişiyle hesabı Tanrıyla.” (DM: 21a/7 [56]).

Kittin yittin, kaldın öldün “Gittin vardın, kaldın öldün.” (GT: 111/3 [55]).

Koy degül çobān için ay zūfünün, belki çobān koylara hıdmat için “Ey fenler sahibi, koyunlar çobana hizmet etmek için değil, aksine çoban koyunlara hizmet içindir.” (GT: 79/11 [39]).

Koylarga kurt hergiz çobān bolur mı bolmas “Koyunlara kurttan çoban olmaz.” (GT: 32/11-12 [15]).

Kökden yirge nusār iner dağı yirden kökke gurāb çıkar “Gökten yere kuşlar iner, yerden göğe karga çıkar.” (GT: 352/13 [175]).

Köñül birme köñül birmes kişiye, aşıkkan ir bilen yoldaş bolma “Gönül vermez kişiye gönül verme, aceleci kişiyle arkadaş olma.” (GT: 155/8-9 [77]).

Köñülni mücāhedege koymak āsanrak turur kim közni müşāhededen kiterginçe “Kalbi sıkıntıya sokmak, gözü alıkoymadan daha kolaydır.” (GT: 233/11-12 [116]).

Köp maldan körkli cemāl yahşırak anıñ için kim körklü yüz cehān cānı feraḥ kānı durur “Çok maldan güzel yüzlülük daha iyidir, çünkü güzel yüzlülük dünya ruhu, sevinç kaynağıdır.” (GT: 195/4 [97]).

Körer miskin susamış uykusında tamāmen yir yüzün tutmuş akar su “Çok susamış zavallı, rüyasında yer yüzünü tamamen akar su ile dolmuş görür.” (GT: 305/11 [152]).

Körksüz ipçiniñ iri közsüz kerek “Çirkin kadının eri görmez olur.” (GT: 158/8 [78]).

Körksüz kelinge körkli ton keydirip yaraşmas “Çirkin gelin güzel elbise giymekle güzel olmaz.” (GT: 157/13 [78], GT: 158/1 [78]).

Körmegen zenbūr fi ‘lin ni bilür, ol bilür kim zaḥmnı köp yip turur “Arı ısırığını yemeyen ne bilsin, onu yemiş kişi bilir.” (GT: 252/9 [125]).

Közetür özge ‘aybın sen anı kör, meger öz ‘aybına dāyim közi kör “Kişi kendi aybını görmez, lakin başkasının ayıbını gözler.” (GT: 262/5 [130]).

Közün bağlar derāhim ‘āqıl irniñ tama’ salur uçar kuşnı tuzakḳa “Para, akıllı kişinin gözlerini bağlar, açgözlülük uçan kuşu tuzağa düşürür.” (GT: 200/1-2 [99]).

Kırı neyden kişi şeker yimiş yok “İnsan kuru kamıştan şeker yiyemez.” (GT: 25/13 [12]).

Küç bilen kişige baylık dağı ārzū bilen biglik hāşıl bolmas “Zorla zenginlik elde edilmediği gibi istemekle de beylik elde edilmez.” (GT: 192/9-10 [95]).

Küç bilen bitmes işi akça kirektür akça, akçalı ādemî muhtāc degüldür küçke “Güç ile iş bitmez, para lazımdır; parası olanın güce ihtiyacı yoktur.” (GT: 199/5-6 [99]).

Küzege ni koysañ anı içkesen “Testiye ne koyarsan onu içersin.” (GT: 9/2 [4]).

Maḥbūblar zūlfı ‘aql ayağının zencīri dağı ziyrek kuşlarnıñ tuzagı durur “Sevgililerin saçı; akıl ayağının zinciri, uyanık kuşların tuzağıdır.” (GT: 140/8-9 [69]).

Maḥrūm kalır hemīşe ‘ısyān itken “İsyān eden her zaman mahrum kalır.” (GT: 74/3 [36]).

Māl ‘ömr rāḥeti üçün durur dağı ‘ömr māl cem’ itmek üçün degül “Mal, ömrün rahatı içindir, ömür mal toplamak için değil.” (GT: 318/9-10 [158]).

Ma ‘rifetsiz seyyāḥ kanatsız kuşka oḥşar “Ma ‘rifetsiz seyyah kanaatsız kuşa benzer.” (GT: 318/10 [158]).

Ma ‘şüm fāzıllar şuhbetini terk itip ‘ilm fāyidelerinden maḥrūm qalmaq ol közsüzge oḥşar “Günahsız fazilet sahibi insanların sohbetini terk edip ilim faydalarından kendini yoksun bırakan kişi köre benzer.” (GT: 150/1-2 [74]).

Meḥek bilür kim altun ni durur dağı gedāy bilür baḥıl kim durur “Altının ne olduğunu mihenk taşı bilir, cimrinin kim olduğunu dilenci bilir.” (GT: 311/8-9 [155]).

Menāfi ‘ baḥr içinde köp velīkin selāmatlıq yaqasında taparsen “Denizin içinde yararlı eşya çok olsa da kurtuluşu kıyısında bulursun.” (GT: 52/6-7 [25]).

Mezellet bilen tiri yüriginçe illet bilen ölse yaḥşırak “Zillet içinde yaşamaktansa hastalıktan ölmek daha iyidir.” (GT: 171/5 [85]).

Mülk bilig iyelerinden cemāl tapar dağı dīn muttakīlerden kemāl tutar “Yurt/memleket bilim sahibi kişilerle şöhret kazanır, din takva sahibi kişilerle olgunluğa kavuşur.” (GT: 321/9-10 [160]).

Nasiḥat tutmağan gāfil kimerse tüşer dāyim meşakḳatnıñ kınına “Nasihat dinlemeyen gafil biri devamlı zahmet içinde yaşar.” (GT: 55/13 [27], GT: 56/1 [27]).

Ne bilür közsüz kimerse kadrini nakkâşnıñ “Kör insan nakkaşın kadrini ne bilir.” (GT: 339/2 [169]).

Nefske köp yime va ‘desin birmek âsânrağ turur baqqâl teşnî’inden “Nefse çok yemek vaad etmek, bakkalın ayıplamasından daha kolaydır.” (GT: 170/1 [84]).

Nehengden havf itip gāvvaş ivinde otursa dūrri hâliş kim kitürgey “Dalgıç, timsah’tan korkup evinde oturursa halis inciye kim getirecek.” (GT: 208/4-5 [103]).

Ni kadar kim bigler aş tatl bolsa ay konak, yarlı yoqsulğa kuru itmek andan yaşırağ “Ey misafir, begler yemeği ne kadar lezzetli olsa da fakir yoksul kişiye kuru ekmeği ondan daha iyidir.” (GT: 347/1-2 [173]).

Ni kattı bol kim il senden üşengey, ni yumşak kadriñe nuşşān kitürgey “Ne çok sert olup insanları kendinden bezdir, ne de çok yumuşak olup insanlara karşı kıymetini düşür.” (GT: 328/1-2 [163]).

Ni kızılı rāzıñ bolsa kimerse katında açmağıl “Sırrını hiç kimseyle paylaşma.” (GT: 323/8-9 [161]).

Ni sırrıñ kim bar dōstlarıña dimegil ni bilürsen kim bir vaqt düşmen bolğaylar nedāmet yimegil “Sırrını hiçbir zaman dostlarına söyleme ki düşmanın olduğunda pişmanlık duyma.” (GT: 323/4-5-6 [161]).

Ni yamanlık kim kıla bilür bolsañ düşmeniñe kılmağıl “Ne kadar kötülük edebiliyorsan da düşmanına bile etme.” (GT: 323/6 [161]).

Ni yirde gül bar anda humār var “Nerede gül var orada baş ağrısı var.” (GT: 315/3 [157]).

Niçe bolsa za ‘if tāzi at bir tavile eşekden ol yaşı “Zayıf bir Arap atı bir sürü eşekten daha iyidir.” (GT: 20/7 [9]).

Niçe kim fehmi yok miskīn işekniñ, ketürmek birle yükni kıymeti bar “Zavallı eşeğin anlayışı yok ama yük taşıdığı için kıymeti var.” (GT: 62/12 [30]).

Niçe kim fıl heybetli bolursa töger süri çibinler şāh filin “Fil ne kadar heybetli olursa olsun sivrisinekler bir şah filini dövebilirler.” (GT: 203/2-3 [101]).

Niçe murdār ise tersā kuyusu, yehūdī ölüsin yusa revādur “Hristiyan kuyusu ne kadar

pis olsa bile Yahudi ölüsünü yıkamaya yeter.” (GT: 182/11-12 [90]).

Oğlanlar nāzı atağa anağa bolur “Çocukların nazı anne babasına geçerlidir.” (GT: 66/3 [32]).

Ok kaçan yadan çıkar bolsa yana kilmes “Yaydan çıkan ok geri gelmez.” (GT: 338/8 [168]).

Ok timürü cirāhatdan çıkar velī nişānı kalur “Okun demiri yaradan çıkar; lakin izi kalır.” (GT: 201/9 [100]).

Ol biligsiz kündüzün kim şem‘-i kāfūri yaķar lācerem yağı çerāğının reva bolur tamām “Gündüzleri güzel kokan mumunu yakan cahil kişinin mumu süphesiz çok çabuk biter.” (GT: 42/11-12 [20]).

Ol iş kim altun bile bitkey anıñ için cānnı hařargā koymaķ kirekmes “Para ile yapılacak iş için canı tehlikeye atmak gerekmez.” (GT: 326/3-4 [162]).

Ol kişi kim düşmenler bilen şulh kıılır dostları andan āzār bolur “Düşmanları ile iyi anlaşılan dostlarını incitir.” (GT: 325/7-8 [162]).

Ol kişi kim yavuzlar bilen olturğay eygölük yüzün körmegey “Kötüler ile beraber olan iyilik yüzü görmez.” (GT: 334/4-5 [166]).

Ol tekellümden saña hoşdan süķüt kim hařā sözde yiginçe infī‘āl “Kötü sözler söyleyip insanları üzmeğe susmak daha iyidir.” (GT: 92/4-5 [45]).

On erniñ kuvvetin koyğıl bir erniñ aķçasın kıltür “On kişinin gücünü bırak da bir kişinin parasını getir.” (GT: 199/9 [99]).

Ot söndürüp köz koymaķ yılan öltürüp balasın beslemek ‘ākiller işi degül “Ateşi söndürüp kor bırakmak yılanı öldürüp yavrusunu beslemek akıllı insanların işi değildir.” (GT: 25/10 [12]).

Otura tura kıtmek yaķşıraķ andan kim terk yürüp kıalğaysen “yavaş gitmek hızlı yürüyüp varamamaktan daha iyidir.” (GT: 273/1 [136]).

Oturmas cāhil er köñlünde hikmet, niçük kim taş üze ursa timür mıh “Taş üzerine demir mıh çakılmadığı gibi cahil kişinin gönlünde de hikmet yer almaz.” (GT: 118/1-2 [58]).

Öç almaķdan ise ‘afv hoşraķ “Öç almaktansa affetmek daha iyi.” (GT: 259/13 [129]).

Ölülerden kilür mi hergiz avāz “Ölülerden hiçbir zaman ses gelmez.” (GT: 10/3 [4]).

Öltür bu kün öltüre bilür sen ey yār az ot beyise yanar bu şehir ü bāzār “Bugün öldürebiliyorsan öldür, çünkü az ateş bile yayıldığında koca bir şehri yakmaya yeter.” (GT: 324/9-10 [161]).

Özüñni saklamaklık yahşırak turur ğarīmni yıkmak artınça bolmaklıkdın “Kendini korumak, düşmanı ortadan kaldırmak peşinde olmaktan daha iyidir.” (MG : 19a/3 [15]).

Pençesi şayd içinde arslanğa ne tefāvūt kıılır kim it ürse “Pençesi av içinde/üzerinde olan aslana köpeğin havlaması kâr etmez.” (GT: 258/3-4 [128]).

Piyāle sinsa müşkildür yına kıılmak dürüst “Kırılan bir kadehi eski haline getirmek zordur.” (GT: 341/3-4 [170]).

Renc çekmeyin genc hāşıl bolmas “Zahmet çekmeden hazine elde edilmez.” (GT: 207/12 [103]).

Rızk maksūm ise anı sebebler bilen hāşıl itmek şart turur “Rızk taksim edilmiş ise de onu sebeplerle elde etmek şarttır.” (GT: 197/7-8 [98]).

Şabr bilen bāğda ğüre bişer “Sabırla bahçede koruk olgunlaşır.” (GT: 332/13 [165]).

Sağ ir bilmes cirāhat ağrısın derdni çıkken kişi bilür yakīn “Sağlıklı kişi yara ağrısını nereden bilsin, onu derdi çeken bilir.” (GT: 252/8 [125]).

Sağğa sağlığı yiter “sağa sağlıklı olması yeter.” (GT: 353/8 [176]).

Saḥī ilinde bilürsen karar tutmas māl niçük kim tutmas alıp su keffī üze ğırbāl “Tıpkı acuçla su alıp eleğe dökülmesi gibi cömert kişinin elinde fazla māl durmaz.” (GT: 41/9 [20]).

Saklamas aḥmak ādemi tilni “Ahmak adamı dili korumaz.” (GT: 215/10 [107]).

Şaykal ursa açılmağay hergiz ul timür kim köki yaman bolğay “Aslı kötü demirin cila vurmakla rengi açılmaz.” (GT: 277/12 [138]).

Sıgar bir ḥucrağa on ikki miḥmān, bir iqlime sığışmaz ikki sulṭān “Bir odaya on iki misafir sıgar ama bir memlekete iki hükümdar sığmaz.” (GT: 23/11-12 [11]).

Sındurur bolsa urup altun kadeḥni kattı taş, sınmas altun kıymeti artmas bahāsı taşnıñ

“Sert bir taşın altın kadehini vurup parçalamasıyla ne altının kıymeti azalır ne de taşın değeri artar.” (GT: 339/3-4 [169]).

Şeytān muhlisler bilen çıkışa bilmes dağı sultān müflisler bilen “Şeytan muhlis kişiler ile, sultan da müflis kişiler ile baş eremez.” (GT: 343/5-6 [171]).

Şikālsüz olmasa şikāli görer “Ayıplı olmasa aybı görür.” (RH: 99a/3 [192])

Tahammül kıl bizim emsāligimizge, yimişi köp ağaçka taş atarlar “Bizim gibilere tahammül et, meyvesi çok olan ağaca taş atarlar.” (GT: 59/4-5 [29]).

Takvāsız ‘ālim közsüz meş‘aledārga oħşar “Takvasız alim gözü kör meşaleciye benzer.” (GT: 321/6 [160]).

Ṭāli‘siz şayyād tenizde balık tuta bilmes “Talihsiz avcı denizde balık tutamaz.” (GT: 188/10 [93], GT: 345/5-6 [172]).

Tar ilde cem‘iyyet şūret bağlamas “Boş sofraya kimse bakmaz.” (GT: 303/9-10 [151]).

Terbiyet ğayr ehline kılmaḵ künbed üstünde koz koymaḵtır “Yabancı kişileri yetiştirmek kümbet üstüne ceviz koymaktır.” (GT: 25/7 [12]).

Terk bitkey nēme köp turmas “Çabuk büyüyen şey fazla durmaz.” (GT: 232/8 [165]).

Tiler bolsañ naşīb almaḵ sa‘ādet kīmiyāsından kanā‘at kūşesin tutḵıl kiçip dūnye şafāsından “Saadet sahibi olmak istiyorsan; dünya safasından vazgeç, kanaat içinde ol.” (GT: 131/9-10 [65]).

Tilniñ fitnesi ḵatıḡraḵ turur kılıç fitnesinden “Dil fitnesi kılıç fitnesinden daha serttir.” (İM: 82b/7 [194], İM: 82b/8 [194]).

Tok bolup ölse yaḥşıraḵ aç bolup tiri yürügünçe “Aç olup yaşamaktansa tok olup ölmek daha iyidir.” (GT: 168/10-11 [83]).

Tok közüñe arpa itmeki körünmes hoş “Karnı tok kişinin gözüne arpa ekmeği iyi görünmez.” (GT: 35/3 [17]).

Tolı bolsa bir ulu birke māverd kılur bir it tüşüp murdar anı “Gül suyu ile dolu olan büyük havuzun pis olması için bir köpek yeterlidir.” (GT: 103/12 [51]).

Uzun boylı aḥmaḵdan kısqā boylı ‘āḵil yaḥşıraḵ durur “Uzun boylu akılsız kişiden kısa

boyly akıllı daha iyidir.” (GT: 20/2-3 [9]).

Üzmes ikki biligli bir kılını “İki akıllı bir kılı koparmaz.” (GT: 215/10 [107]).

Yādgarı kalsa kimniñ eygü at ölmes ol ir kimden bolsa bu şıfāt “Adını iyilikle yadigâr bırakan kişi asla ölmez.” (GT: 12/11 [5]).

Yahşı kılıç bolur mu hergiz yaman timürden “Kötü demirden hiçbir zaman iyi kılıç olmaz.” (GT: 29/6 [14]).

Yalğan kılmaķ inanmaķnıñ zıddı turur taķı iki zıd ikisi birge cem‘ bolmas “Yalan söylemek imanın tam tersidir ve ikisi bir arada bulunmaz.” (İM: 8/6 [3]).

Yalğan sözlemek ol zaķm bigin durur kim cirāhati bitse nişānı ķalur “Yalan konuşmak zehir gibidir iyileşir ama izi kalır.” (GT: 348/2-3 [173]).

Yamanga eygülik ķılsañ sunup ķol iliñden devletiñ almaķ tiler ol “Kötüye iyilik edip elini uzatırsan elinden her şeyini almak ister.” (GT: 322/9-10 [160]).

Yamanlarğa raķm ķılmaķ eygülerge cevr itmek bolur “Kötülere acımak, iyilere zulüm etmektir.” (GT: 322/6-7 [160]).

Yamanlık ķılğan irge iygülik ķıl “Kötülük yapanlara iyilik yap.” (GT: 86/8 [42]).

Yaramas iki kılıç bir ķın içinde “İki kılıç bir kın içinde sığmaz.” (İM: 77a/3 [191]).

Yavuzğa eygülik ķılmaķlık eyledür bil hayr işlere yamanlık ķılmaķ bolur muķābil “Kötü insana iyilik yapmanın karşılığı, iyi işlere kötülük etmek olur.” (GT: 29/8-9 [14]).

Yaz bolsa yıģar ķarınça ki tā ķış ferāģat bolup yimegey ğam “Karıncalar, kışın zor durumda kalmamaları için yazın biriktirmeye çalışırlar.” (GT: 303/7-8 [151]).

Yazıdaģı barça ķumlar inçi bolsa tilençilerniñ kōzi tolmaģay “Çöldeki bütün kumlar inci olsa da dilencilerin gözü doymaz.” (GT: 312/6-7 [155]).

Yılan zaķmından ol düşmen beterdür kim özin dost körgüzür müzeyyen “Dost görünümlü düşman, yılan sokmasından beterdir.” (GT: 205/6-7 [102]).

Yigit ibçi yanında ķarı ir kilip oturgunça ķattı yadan ķıķķan ok otursa yahşıraķ turur “Genç kadın yanına yaşlı erkek gelip oturmaktansa yaydan çıkan ok otursa daha iyidir.” (GT: 267/10-11 [133]).

Yimes it sarķıtın kilip arslan, ġār içinde açın öler bolsa “Aslan, mağara içinde açlıktan ölse de gelip itin artıġını yemez.” (GT: 174/8-9 [86]).

Yuvmaķ (yumak) bilen kitermi levni ġara kōmürden “Kōmürün siyah rengi yıkamakla gitmez.” (GT: 29/7 [14]).

Yük ketürgen işek yahşıraķ ol arslandan kim ādemīni yırtķay “Yük taşıyan eşek, insanları parçalayan aslandan daha iyidir.” (GT: 62/10 [30]).

Yüzüm lezzetin bāġ iyesi bilmes eyle kim yetīmler bilür “Üzümün lezzetini bağ sahibi deġil, yetimler bilir.” (GT: 343/12-13 [171]).

Yüzüñni turş itip kitme ķışige anıñ kōñlün daġı ġamġın kılur sen “Yüzünü ekşitip gitme birine, onun da gönlünü kederli edersin.” (GT: 172/1-2 [85]).

Zālimlerden ‘afv itmek faķīrlarġa zūlm ķılmaķ bolur “Zalimleri affetmek, fakirlere zulüm etmektir.” (GT: 322/7-8 [160]).

Zişt ġať turur kim altun suvı bilen yazılmış “Aptal insan harir giymekle akıllı olmaz” (GT: 191/3-4 [95]).

1.2. Deyimler

Deyimler, genellikle bir durumu ya da bir olayı karşılamak üzere en az iki sözcükten oluşan, anlatımı özlü ve etkin kılmak amacıyla kullanılan yapılardır. Diġer kalıplaşmış dil birimleri gibi deyimler de bir toplumun yaşam tecrübesini, dünya görüşünü ve kültürel zenginliġini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Türkçede deyim kavramı üzerine yapılmış birçok tanım bulunmaktadır. Gerek deyim sözlüklerinde gerekse dilbilgisi ve dilbilim sözlüklerinde araştırmacılar deyim kavramını daha çok kavramsal, anlamsal ve yapısal açılardan ele alarak deġerlendirmeye çalışmışlardır.

Serkan şen deyimi, “Anlatımı özlü ve etkin kılmak için kenetlenmiş iki ya da daha çok sözcükten oluşan, bünyesindeki sözcüklerden bir kısmı ya da tamamı gerçek anlamı dışında kullanılan, anlatının akışı içinde çekime girebilen kalıplaşmış söz öbeġi” olarak tanımlamıştır (şen, 2017: 11).

Vecihe Hatiboğlu deyimi, “Anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan, bazı kelimeleri değişmediği halde bazıları değişip çekişmelere giren kalıplar” şeklinde açıklamıştır (Hatiboğlu, 1982: 221).

Ömer Asım Aksoy deyimi, “Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” olarak tanımlamıştır (Aksoy, 1993: 23).

Zeynep Korkmaz ise deyimi, “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğe sahip olan kelime veya kelime grubu” olarak değerlendirmiştir (Korkmaz, 2003: 66).

Açıklamalı Dilbilimi Terimler Sözlüğü’nde deyim “Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz” şeklinde tanımlanmıştır (Vardar, 2007: 71).

Bilindiği üzere deyim tanımı konusunda az çok farklılıklar bulunsa da genel olarak tanımlar birçok noktada birbirini tutmaktadır. Yukarıdaki tanımlarda deyimlerin bazı ortak özelliklerine vurgu yapılmıştır. Öne sürülen ortak özellikler arasında, deyimlerin en az iki sözcükten oluşması, sözcüklerden birinin ya da tamamının gerçek anlamının dışında kullanılmış olması, ilgi çekici bir anlatım özelliğine sahip olması ve yapıların söz öbeği şeklinde kalıplaşmış olması gibi özellikler bulunmaktadır.

Deyimler iki ya da daha fazla sözcükten oluşan kalıplaşmış sözlerdir. Bazı durumlarda, kavramları karşılamada bir tek sözcük yetersiz kaldığından söz öbeklerine başvurulur (Şen, 2017: 11). Deyimlerde bir tek kelimenin anlamı dışında kullanılması aranmaz, en az iki kelimenin birlikte kullanılmalarından doğan ortak anlam, gerçek anlam dışında hatta mantık dışındadır (Hatiboğlu, 1988: 222).

Deyimlerin özelliklerinden biri yapıları oluşturan öğelerden birinin ya da tamamının gerçek anlamı dışında kullanılmış olmasıdır. Çoğu zaman mecazî anlam, deyimlerin tüm öğelerini kapsar (Şen, 2017: 12). Örneğin, Memluk Kıpçak Türkçesinde *köz yummak*; Türkiye Türkçesinde *göz yummak* şeklinde görülen ve “hatalarını görmezlikten gelmek” anlamına gelen deyimde her iki öğenin gerçek anlamı dışında kullanıldığı görülmektedir.

Deyimlerin bir başka özelliği ise bünyesinde bulunan unsurların kalıplaşmış dil birimler olarak dilin kullanıcıları tarafından genel kabul görmesidir. Deyimlerdeki unsurların kalıplaşmış olması anlam bütünlüğü açısından da önem arz eder. Ancak kalıplaşmanın kökeni tarihe bağlıdır (Sinan, 2008). Çünkü, deyimlerin kuruluş felsefesi bir milletin hayat felsefesini yansıtmaktadır. Bu nedenle deyimlerin değişmesi ancak toplumun değişmesi ile gerçekleşir (Şen, 2017: 12).

Türkçenin tarihî dönem metinlerine ait deyimleri konu edinen birçok çalışma bulunmaktadır. Eski Türkçe döneminden başlayarak günümüze dek Türk dilinin farklı evrelerine ve değişik lehçelerine ait deyimlerle ilgili çok sayıda kitap, tez ve makale gibi bilimsel araştırma gerçekleştirilmiştir. Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen deyimlerle ilgili yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu nedenle deyim kavramı üzerine yapılan tanımlardan hareketle Memluk Kıpçak Türkçesindeki deyimler tespit edilerek alfabetik sıraya göre aktarılmıştır.

‘āciz ƙal- (aciz kalmak) çaresiz kalmak, elinden birşey gelmemek: *Bu tüş ta‘birine cümle hūkemā ‘āciz ƙaldı* “Bütün tabirciler bu rüyanın tabirinden aciz kaldılar.” (GT: 19/2 [9]).

‘āciz ƙolunı bur- (aciz kolunu bükme) fakirlere zulüm etmek, güçsüz ve zayıf kişileri ezmek: *Burar bolsa tutup ‘āciz ƙolunı* “Zayıf kişilere zulüm etse.” (GT: 176/8 [87]).

acığ yüzlüğ (acı yüzlü) yüzü ekşi, suratı asık kimse: *Acığ yüzlüğ boldı* “Suratı asıldı” (KE: 32b/1 [99]).

aç közli → **suk göz** (aç gözlü) tamahkâr, açgözlü kimse: *Könüller āzār ƙılğıcı, aç közli* “Gönüller incitici, tamahkâr” (GT: 281/5 [140]).

açı söz → **açı til** (acı söz) kötü söz, incitici söz, ağır laf: *Ger açı sözün işitmegeyin dir iseñ* “Eğer kötü söz işitmeyeyim dersen.” (GT: 70/4 [34]).

açı sözli (acı sözlü) kötü sözlü, incitici sözler söyleyen kimse: *Ol ƙız ƙattı yüzli açı sözli idi.* “O kız sert yüzlü, kötü sözlü idi.” (GT: 136/3 [67]).

açı til (acı dil) incitici söz, hakaret edici söz: *Bir niçe söz açı til bilen sözledi* “Hakaret edici bir kaç laf attı.” (GT: 57/2-3 [28]) ← **açı söz**.

acığın al- (acıasını almak) intikamını almak: *Aldım ölgenniñ açığın* “Ölen kişinin intikamını aldım.” (KE: 93a/2 [118]).

açık tap- (açık bulmak) zayıf noktasını yakalamak, açığını bulmak: *Taķı ğarinmnñ üzere kirmegil meger kim açık tapğay sen* “Daha düşmanın zayıf noktasını yakalamaksızın onun üzerine hareket etme.” (MG: 51a/1-2 [39]).

açuk ay- (açıkça söylemek) doğruca konuşmak, gerçekçe söylemek: *Açuk aydı sözni* “Doğruca konuştu.” (KE: 130a/1 [132]).

açuk yüzlüg bol- (açık yüzlü olmak) güler yüzlü olmak, güzel ve parlak yüzlü olmak: *Açık yüzlüg boldı* “Güler yüzlü oldu.” (KE: 101b/5 [120]).

ad қош- (ad koşmak) ad takmak, adlandırmak, başka bir isim vermek: *Eger baķsa aņa bakıcı kişi ad virür aņa su muṭlak su özge ad қошmas yağmur suyu kibi* “Eğer bir bakıcı gelip onu kontrol etse, adlandırır onu mutlak su diye, yağmur suyu gibi herhangi bir isim ona vermez.” (MS: 7a/2 [85]).

ağaç ur- → **saçını kiç-** (ağaç vurmak) dövmek, sopalamak, zulüm etmek: *Dağı ağaç urup ħabske saldı* “Dahi döverek zindana attı.” (GT: 103/1 [51]).

ağır қонақ (ağır misafir) ramazan: *Ağır қонақ kildi tise* “Ramazan ayı geldi dese.” (İM: 19b/3 [157]).

ağır til (ağır dil) ağır söz, sövme, ayıplama: *Bu ağır til ħatā kıldı* “Bu ağır söz hata yaptı.” (KE: 98b/4 [120]).

ağır zencір (ağır zincir) esaret, zindan: *Ol mübārek kūn sulṭān meni ağır zencірden ħalāş itip* “O mübarek gün padişah beni esaretten serbest bırakıp” (GT: 55/4 [27]).

ağız açtur- (ağız açtırmak) oruç açtırmak, orucunu bozdurmak: *Ağız açturdı rūzedārğa* “Oruçluya orucunu bozdurdu.” (KE: 132a/4 [132]).

ağzı açuk bol- (ağzı açık olmak) ifadeden aciz kalmak, şaşırarak, alık olmak: *Ağzı açuk boldı* “İfadeden aciz kaldı.” (KE: 81a/5 [114], KE: 81a/6 [114]) ← **ağzı açuk**.

ağzı egri bol- (ağzı eğri olmak) yalan konuşmak, uydurmak: *Egri boldı ağzı* “Yalan konuştu.” (KE: 77a/9 [113]).

ağzı köpüklen- → **bir köz birle bak** → **iki közi arasını bağla-** (ağzı köpüklenmek) çok

sinirlenmek, öfkelenmek: *Min batman taş kötürgen pehlivānnı gāzabı kilip ağzı köpüklenip oturur* “Bin batman taşı kaldıran yiğit çok kızgın bir şekilde sinirlenip oturur.” (GT: 144/6-8 [76]).

ağzı ta ‘āmdan kesil- (ağzı yemekten kesilmek) iştahsız olmak, yemekten kalmak: *Ağzı ta ‘āmdan közi uykudan kesilip* “İştahsız olup gözü uykudan kesilip.” (GT: 226/8 [112]).

ağzın şîrîn kıl- (ağzını tatlı yapmak) güzel sözler söylemek, mutlu etmek, sevindirmek: *İhsān bile kıl hemîşe ağzın şîrîn* “İyilikle hep onu sevindir.” (GT: 70/4 [34]).

ağzını aç- (ağzını açmak) konuşmaya başlamak, dile getirmek: *Men fahr kıldım anıñ birle açtı anıñ ağzını* “Onu dile getirdiği için ben onunla gurur duydum.” (KE: 94a/1 [118], GT: 234/2-3 [166]).

āh u efğanı kökke çık- (ah u fiğanı göklere çıkmak) duaları göklere ulaşmak: *Kalmadı yirde cānver kim anıñ çıkmağay kökke āh u efğanı* “Duaları göklere ulaşmayan canavar kalmadı yer yüzünde.” (GT: 173/3 [86]).

aķ sakallı (ak sakallı) saç sakalı ağarmış, yaşlı, ihtiyar, tecrübe sahibi: *Diyārbekir ilinde bir aķ sakallı hōca meni ivine konak iltti* “Diyarbakır ilinde bir yaşlı hoca beni kendi evine misafir etti.” (GT: 269/1 [134]).

‘aķd ba- (akit bağlamak) anlaşma yapmak, bir işi yapmaya karar vermek: *‘Aķd badı anıñ birle* “Onunla akit bağladı.” (KE: 143b/8 [138]).

‘aķıl kirme- (akil olmamak) olgunlaşmamak, karar verebilecek yaşa gelmemek, erginlik çağına erişmemek: *Dahı ‘aķıl kirmedük oğlan üstine danuķlıķ virmek hākim işidmegey* “Dahi, kadı erginlik çağına erişmeyen çocuğun tanıklığını kabul etmeyecek.” (KFT: 1a/33 [1]).

‘aķlı teñiz (aklı deniz) çok akıllı, akli başında: *Eyā ‘aķlı teñiz sözi güher-bār* “Ey çok akıllı ve sözü değerli insan.” (GT: 58/2 [28]).

ala bol- (ala olmak) birbirlerine düşmek: *Kaçan körseñ kim düşmen çerisi için ara ala bolup tarğamağa başladılar* “Ne zaman düşman ordusu birbirine düşüp dağılmaya başladığını görürsen.” (GT: 329/3 [164]).

Allah Allah (Allah Allah) şaşılacak şey, ne yapmalı şimdi: *Ayttı Allāh Allāh bu ni söz*

bolur “Allah Allah bu ne biçim söz dedi.” (GT: 58/1 [28]).

alçak köñüllü (alçak gönüllü) tevazu sahibi, kendini her zaman aşağı düzeyde sayan kimse: *Beyük himmetli alçak köñüllü* “Himmeti büyük ve alçak gönüllü.” (GT: 69/7 [34]).

alkış vir- (alkış vermek) dua vermek, övmek, alkışlamak: *Alkış virgil* “Hayır dua et” (DM: 11a/2 [45]).

alma ihekiğe ayva tozu otur- → **iki kıat bol-** → **şakalına ak tüş-** (elma yüzüne ayva tozu oturmak) yaşlanmak, rengi solmak, saç sakalı ağarmak: *Yūsuf cemāli müteğayyir bolup alma ihekiğe ayva tozu oturup* “Yusuf hüsnü değişip rengi solup yaşlanıp” (GT: 235/12 [117]).

‘ām eyle- (‘ām eylemek) eşit dağıtmak: *‘Ām eyledi barça iklīme ni‘metlerini dahı keremini* “Bütün diyara nimetlerini ve ihsanını eşit dağıttı.” (KF: 1b/1 [22]).

‘amel bir- (amel vermek) iş buyurmak, ferman buyurmak: *‘Amel birdi aña* “Ona iş buyurdu.” (KE: 142b/8 [137]).

‘ameli yokal- (alışkanlığı kaybolmak) ishali durmak, karnı durmak: *Köp iglig bolğan er yokaldı ‘ameli* “Hasta olan kişinin ishali durdu.” (KE: 71a/3 [111]).

añ mañ bol- (şaşırmak) şaşkınlık içinde kalmak, müteheyyic olmak: *Kim garīminñ añ mañ bolsun* “Ki düşmanın şaşıra kalsın.” (MG: 42a/9 [33]).

ant bir- (ant vermek) yemin vermek, yemin ettirmek: *Eger bir kişi ant birmek tilese bir kişiğe* “Eger bir kişi başka bir kişiye yemin vermek istese” (İM: 7b/1 [151], KE: 114a/1 [125], KE: 134a/4 [133], KE: 162b/5 [146], KK: 83a/2 [93], KFT: 3a/7 [6]).

ant iç- ~ iş- (ant içmek) yemin etmek, söz vermek: *Müsülmān ant içip Teñri kelāmınıñ öze ayttı* “Müsülman Kuran-ı Kerim üzerine yemin edip söyledi.” (GT: 331/9 [165], KE: 3a/9 [89], KE: 117b/1 [126], KE: 127a/3 [130], KE: 127a/4 [130], KE: 149b/4 [140], KE: 158b/4 [144], KF: 74a/1 [33], DM: 10b/3 [45], İM: 8a/1 [151], İM: 382a/2 [393], TZ: 13b/10 [26/140], İN: 5b/3 [155], KFT: 3a/6 [6], KFT: 69b/20 [154], KK: 52b/1 [57], DM: 20b/14 [52], DM: 21b/2 [52]).

ant tile- (ant istemek) yemin ettirmek, yemin vermek: *Eger ant tilese Züfer taķı Şāfi ‘ī*

katında ant bolmas “Eğer yemin ettirse Züfer dahi Şâfi katında yemin olmaz.” (İM: 280a/8 [321]).

antda tutul- (yeminde tutulmak) yeminini bozmak, yeminin gereğini yerine getirememek: *Kaçan kim antda tutulsa* “Ne zaman biri yeminini bozsa” (İM: 382a/6 [393]).

ārām bir- (aram vermek) sakinleştirmek, susturmak: *Ārām birdi aña* “Onu sakinleştirdi.” (KE: 136a/8 [134]).

arğa ber- → **elin al-** → **ķuvvet bir-** (destek olmak) yardım etmek: *Arğa bermek* “Yardım etmek” (TA: [59]).

arķasın yirge kitür- (sırtını yere getirmek) mağlup etmek, yenmek: *Eyle pehlevān idi kim hiç kimerse arķasın yirge kitüre bilmes ammā mütēna ‘im idi* “Öyle bir yiğit idi ki hiç kimse onu yenemezdi ama çok cömert idi.” (GT: 296/8 [147]).

arşlan yūrek (arşlan yürek) cesur, mert: *Bilgili fārissen ol arşlan yūrek* “Sen bilgili binicisin, o cesur/mert” (GT: 13/8 [6]).

art endāmı tutul- (art endamı tutulmak) kabz olmak: *Art endāmı tutuldı* “Kabz oldu.” (KE: 105b/1 [122]).

artına tūş- (ardına düşmek) peşinden gitmek, takip etmek: *Żarūret ħükmi bilen ol yigit ħasta ve mecrūh bir ķārvān artına tūşūp kitti* “O yiğit, çaresizlikten hasta ve yaralı bir şekilde kervanın peşinden gitti.” (GT: 203/6-7 [101]).

artuķ ķıl- (fazla kılmak) makam vermek, üstünlük kazandırmak: *Dahı ādem oğlanlarını barçadan artuķ ķılıp* “Dahi insanoğlunu bütün mahlukat üzerine üstün kılıp.” (BV: 1/5 [5]).

āsāyiş tap- (rahata kavuşmak) rahat yaşamak, huzur içinde yaşamak: *Eyle kim nefesinden ħalayık āsāyiş tapıp tıñlanıp tururlar* “Öyle ki nefesinden bütün mahlukāt rahata kavuşup huzur duymuşlar.” (GT: 221/8 [110]).

āsāyişka tegür- (rahata erdirmek) huzura kavuşturmak, zevk aldirmek: *Başını āsāyişka tegürdi anı oğlı birle* “Onu oğluyla huzura kavuşturdu.” (KE: 113b/5 [125]).

asığ bir- → **aydınları tig-** → **fāyda tegür-** (fayda vermek) kazanç sağlamak, faydası

dokunmak: *Asıg birdı aña* “Ona faydası dokundu.” (KE: 109a/1 [123]).

ağağa kal- (aşağıda kalmak) geride kalmak, yenilmek: *Dağı cāhil ‘ādeti durur kim kaçan hasımdan aşığa kalsa husūmet silsilesin tepretür* “Dahi cahil insanlar yenildiği zaman düşmanlığını sürdürür.” (GT: 313/13 [156]).

at bir- → **at koy-** (ad vermek) adlandırmak, ad takmak, lakab vermek: *Tağı bu kitebge İrşādü’l-Mülük ve’s-Selāṭīn ad birdim* “Dahi bu kitaba İrşādü’l-Mülük ve’s-Selāṭīn adını verdim.” (İM: 2b/1 [148], İM: 23b/1 [159]).

at koy- (ad koymak) ad vermek, adlandırmak, ad takmak: *Tağı 'erebler at koygaylar it tip* “Dahi Araplar köpek diye ad koyarlar.” (İM: 23b/1[159]) ← **at bir-**.

atı birle sındur- (adıyla kırmak) namıyla, şöhretiyle düşmana korku salmak: *Tağı ‘askerlerni anıñ atı birle sındururlar* “Dahi askerleri onun namıyla korkuya salarlar.” (MG: 82b/8 [65]).

atı menğü kal- (adı ebedi olarak kalmak) ölümsüzleşmek, hep hatırlanmak: *Tileseñ eygü adıñ menğü kalğay, ayağdan tüşken ilin tutquçı bol* “Eğer adının ölümsüzleşmesini istiyorsan fakir halkın elinden tut.” (GT: 344/5-6 [171], GT: 12/10 [5]).

atı tilde yürü- (adı dilde yürümek) öldükten sonra da hep iyilikle anılmak: *Lutfu ahlākı kerem kânı turur, eygü atı dā‘imā tilde yürür* “İyilik ve ahlāk fazilet kânıdır, öldükten sonra da hep iyilikle anılır.” (GT: 13/1 [6]).

‘atā ili bağı → **ili avuçı tar** (bağış eli bağı) hayatı sıkıntılı, maddi durumu iyi olmayan, eli dar kimse: *Yigitniñ ‘atā ili bağı idi du ‘ā kıлмаға başladı* “Yiğidin hayatı sıkıntılı idi, dua etmeye başladı.” (GT: 199/2 [99]).

atlıg kıl- (adlı yapmak) nişan yapmak, söz kesmek: *Atlıg kıldı aña* “Ona nişan yaptı.” (KE: 28b/2 [97]).

āvāz bër- (ses vermek) sesi duyulmak, ses çıkarmak: *Bir hatun namāz kıldı anıñ birle ölüg oğlan bolsa eger āvāz bërmese ol hatunıñ namāzı fāsıd turur* “Eğer namaz kılan kadının yanında ölmüş bir çocuk olsa ve o çocuk hiç ses çıkarmasa, o kadının namazı fasid olur.” (İM: 143b/3 [231])

avdaz al- (abdets almak) İslamiyette belli ibadetleri yapabilmek için bir düzen içerisinde

bazı organları yıkayıp bazılarını mesh ederek arınmak; boy abdesti almak: *Avdaz alsun bir batmān şu bile* “Bir batman su ile abdest alsın.” (KF: 43a/4 [29], İM: 93b/1 [201]).

ay tutul- (ay tutulmak) kararmak, ay dünyanın gölgesine girmek: *Taķı yoktur ay tutulğanda ceme‘et birle namāz kılmak* “Dahi yoktur ay tutulduğunda cemaatla namaz kılmak.” (İM: 235b/6 [292], KE: 3b/2 [89]).

ay yüz (ay yüzlü) peri, güzel yüzlü: *Çünki birdiñ köñül ol ay yüzge* “Çünkü o güzel yüzlüye gönül verdin.” (GT: 233/13 [116]).

aya ur- (el çırpma) alkışlamak: *Aya urmak* “Alkışlamak”(Kİ: 27 [8]).

ayağın üstüne kitür- (ayak üstüne getirmek) kuvvetlendirmek, güç, kuvvet vermek: *Bu kadar yimek seni ayağın üstüne kitürür* “Bu kadar yemek sana güç kuvvet verir.” (GT: 166/10 [82]).

ayağ altında koy- (ayak altında bırakmak) önemsememek, değer vermemek: *Ol kadar yumşak bolmağıl kim seni ayak altında koyğaylar* “O kadar yumuşak da olma ki sana değer vermezler.” (GT: 327/11 [163]).

ayağ tiri (ayak teri) ücret, mütz, yapılan iş karşılığında alınan para: *Taķı ayak tiri almak kerāhiyyet turur* “Dahi ücret almak mekrūhtur.” (İM: 424b/5 [422]).

ayağdan tüş- → **māñzāş bol-** → **rūzīsiz bol-** (ayaktan düşmek) fakir olmak, zor durumda kalmak: *Ķoluñ tutsa ayağdan tüşkeninde* “Zor durumda kaldığında kolundan tutsa.” (GT: 53/3 [26], GT: 344/6 [171]).

‘ayb tüş- (ayb yetişmek) noksan görmek, zarar görmek: *Daķı ne kim oķ atğan ķişıye ‘ayb tüşse* “Dahi bir şekilde ok atan kişi noksan görse.” (İN: 61b/8 [179]).

aydınları tig- → **fāyda tegür-** (faydası dokunmak) fayda sağlamak, kazanç sağlamak: *Dağı küneş ķurşası dururlar ķimersege aydınları tigmes* “Dahi güneş yüzlü gibiler kimseye faydaları dokunmaz.” (GT: 310/11 [154]) ← **asığ bir-**.

ayrık kemiş- (mesafe koymak) engel olarak durmak: *Ayrık ķemişti ol ikisin arasında* “O ikisinin arasında engel olarak durdu.” (KE: 55a/2 [107]).

azık ~ azuķ kıl- (azık etmek) nasip eylemek: *Tenri Ta‘ālā azuķ ķılsun saņa taķvānı* “Yüce Allah sana takva nasip eylesin” (İM: 295a/6 [331], KE: 153b/9 [142]).

‘aziz dut- (aziz tutmak) kıymetini bilmek, değer vermek: *Kerek kin bunı okığan ‘aziz dutğay* “Bunu okayan kişinin değer vermesi lazım.” (RH: 65b/7 [180]).

bağrı kan bile tol- (ciğeri kan ile dolmak) çok tasalanmak, kahrolmak, içi yanmak: *Yaman kılıklı kişi bir düşmen ilinde giriftār bolup turur kim anıñ cevrenden bağrı kan bile tolup turur* “Kötü huylu biri düşman elinde giriftar olmuştur ki onun zulmünden içi yanmıştır.” (GT: 328/10-12 [163]).

bakmağnı yinçge kıl- → yinçgelik kılış- (bakmayı ince kılmak) inceden inceye bakmak, dikkatlice bakıp incelemek: *Yinçge kıldı aña bakmağnı* “Ona dikkatlice baktı.” (KE: 119b/4 [127]).

baş aç- (baş açmak) ilgi duymak, bir işi yapmaya istekli olmak, rağbet göstermek: *Ol ağaç ayakında baş açıp du ‘ā kılıp* “O ağaç altında rağbet gösterip dua edip.” (GT: 269/7 [134]).

baş başka (baş başa) yalnız olarak, kendi kendine: *İy Teğri yiter biz baş başka tise kâfir bolur* “Allahım biz kendi kendimize yeteriz derse, kafir olur.” (İM: 18a/4 [156]).

baş çek- → başın kötür- → karşı kel- ~ kıl- (baş çekmek) baş kaldırmak, isyan etmek: *Dahı nice güc itse baş çekse* “Dahi ne kadar zorbalık edip baş kaldırsa.” (RH: 98b/8 [192]).

başdan kiter- (başından gidermek) aklından çıkarmak, vazgeçmek: *Bu sevdānı başıñdan kiter yoksa ziyān kılur* “Bu sevdadan vazgeç yoksa zarar görürsün.” (GT: 189/11 [94]).

başı kaba gel- (başı kaba gelmek) başı açık gelmek, hoş görünmemek: *Başı kaba gelmek* “başı açık gelmek” (İH: 23 [7]).

başı kit- (başı gitmek) öldürülmek: *Vakt bolur kim başı kiter* “Zamanı gelir öldürülür.” (GT: 47/11 [23]).

başın çevür- (başını çevirmek) aklını çalmak, bilincini yitirmek: *Başın çevürdi anıñ şeytān* “Şeytan onun aklını çaldı.” (KE: 167a/5 [147]).

başından kiç- (başından geçmek) tecrübe etmek: *Ol kiçe oğlı oturup atasına başından kiçken hāllerni hikāyet kılur idi* “O gece oğlu oturup başından geçenleri babasına

anlatıyor idi.” (GT: 207/4-5 [103]).

başını aşağı kıl- → **başını kodı kıl-** (başını aşağı kılmak) başını önüne eğip susmak, utanmak: *Aşağa kıldı başını* “Başını eğdi.” (KE: 36a/5 [100]).

başını kodı kıl- (başını aşağı eğmek) başını önüne eğip susmak, utanmak: *Başın kodı kıldı* “Başını aşağı kıldı.” (KE: 115a/2 [125]) ← **başını aşağı kıl-**.

başın kötür- → **karşu kel-** ~ **kil-** (başını yukarı kaldırmak) isyan etmek, karşı gelmek: *Rāst boldı iş, başın kötürdi* “İşi rast geldi, başını kaldırdı.” (KE: 109a/3 [123], KE: 113b/5 [125], KE: 171b/6 [149]) ← **baş çek-**.

başın murāḳabet yaḳasına çek- (inzivaya çekilmek) tefekküre dalmak: *Köñül eyelerinden şālih er başın murāḳabet yaḳasına çekip* “Gönül sahiplerinden salih bir insan tefekküre dalıp.” (GT: 14/4 [6]).

başın tefekkür yaḳasına çek- (başını tefekkür yakasına çekmek) uzun süre düşünmek: *Şeyh başın tefekkür yaḳasına çekip köp te‘emmül kılp başın köterdi* “Şeyh uzun süre düşünüp iyice teemmül edip başını kaldırdı.” (GT: 107/13–108/1 [53]).

baş ig- → **boy sun-** → **boyun ber-** → **boyun eğ-** → **boyun sun-** (baş eğmek) boyun eğmek, tabi olmak: *Ol başları yok kim kişiye baş iggeyler* “Onların başı yok ki kişiye boyun eğsin.” (GT: 310/2 [154]).

baş igi ketür- (baş ağrısı getirmek) baş ağrısına neden olmak, başını ağrıtmak: *Baş igi ketürdi aña* “Onun başını ağrıttı.” (KE: 133b/7 [133]).

başsız ayaksız (başsız ayaksız) kimi kimsesi olmayan, parasız pulsuz: *Dağı fuḳarānı başsız ayaksız ma’yüblerge* “Dahi fakirleri, kimi kimsesi bulunmayan engellilere.” (GT: 309/11 [154]).

baş üze yir tap- (baş üstünde yer bulmak) değer bulmak, sevilme, değerli sayılmak: *Cevāhir kıymeti yok kân içinde, kilip ilge tapar ol baş üze yir* “Mücevherin maden ocağında kıymeti yok, ele geçtikten sonra değer bulur.” (GT: 192/7 [95]).

baş yüw- (baş yumak) vazgeçmek, el çekmek, ilgi göstermemek: *Başımın yüwdüm namāzdan tise* “Namazdan el çektim dese.” (İM: 18b/7 [157]).

bāṭıl çık- (batıl çıkmak) boşa çıkmak, yok olmak: *Çıktı bāṭıl* “Boşa çıktı.” (KE: 97b/7)

[119]).

bâtil söz (batıl söz) boş söz, saçma sapan söz: *Bâtil söz sözledi* “Saçma sapan konuştu.” (KE: 59a/8 [108]).

belâ teg- → **muşibet teg-** (musibet yetişmek) felakete uğramak, musibetle karşılaşmak: *Tegdi aña belâ* “Felakete uğradı.” (KE: 45b/4 [103]).

belâ kiltür- (bela getirmek) başına dert açmak, sıkıntıya sokmak: *Kim muhâlif bolsa sultân sözine, kiltürür ol köp belâlar özine* “Sultan sözüne karşı çıkan kişi, kendi başına dert açar.” (GT: 18/9 [8]).

belâğa kemiş- (belaya uğramak) sıkıntıya girmek, zor durumda kalmak: *Belâğa kemişti anı* “Onu sıkıntıya soktu.” (KE: 11a/1 [92]).

beşâret bir- → **beşâret keltür-** (beşâret vermek) müjde vermek, mutlu haber vermek: *Her kul kim beşâret birse maña fülân hatun oğlan toğurmak birle* “Bir kişi, fülân hatun oğul dünyaya getirdi diye bana müjde verse.” (İM: 392b/1 [400], KF: 202b/4 [60]).

beşâret keltür- (beşâret getirmek) müjde vermek, mutlu haber getirmek: *Nâgeh işikden bir kimerse kirip beşâret keltürdi* “Aniden kapıdan biri içeri girip müjde verdi.” (GT: 36/11 [17], GT: 91/1 [45]) ← **beşâret bir-**.

bey‘ bağla- (bey bağlamak) alışverişte anlaşılmak: *Satğuçı alğuçı bey‘ bağladılar* “Satıcı alıcı alışverişte anlaştılar.” (KE: 157b/4 [143]).

bıçkı ur- (testere vurmak) minnet etmek: *Urmağıl bıçkı ayağı üstüme minnet bilen* “Yaptığın iyilikleri minnette bırakarak berbat etme.” (GT: 320/5 [159]).

bıyık bur- (bıyık burmak): aşağılamak, küçümsemek: *Düşmeniñni körüp fakir hakir, lâf urup burmağıl bıyık zinhâr* “Sakın düşmanını aciz görüp laf atıp küçümseme.” (GT: 326/8 [162]).

bil bağla- (bel bağlamak) irade etmek, karar vermek: *Men dağı alar bilen bil bağladım* “Ben dahi onlarla birlikte karar verdim.” (GT: 245/11 [122]).

biñden küç késil- (belinden gücü kesilmek) eski gücü kuvveti kalmamak: *Kèsildi yük kötürgen küç belinden* “Belinden yük taşıyan gücü gitti.” (GT: 271/12 [135]).

biri soñı biri (birbirinin ardınca) arka arkaya, peş peşe: *Biri soñı biri kıldı bitiglerini*

“Mektupları birbiri ardınca yazdı.” (KE: 145a/9 [138]).

biri soñı biri bol- (birbiri ardınca olmak) art arda doğmak: *Biri soñı biri boldı* “Birbiri ardınca doğdu.” (KE: 157b/5 [143], KE: 159a/4 [144]).

biri birine kiriş- (birbirine girişmek) savaşmak, dövüşmek: *Taķı biri birine kirişmek, taķı at sürmek, taķı atnı öğretmek* “Yine birbiriyle savaşmak, at sürmek ve atı eğitmek.” (MG: 108a/4 [85]).

bir köz birle bak- → **iki közi arasını bağla-** (bir göz ile bakmak) öfkelenmek, sinirlenmek: *Bir köz birle baktı* “Çok öfkelenildi.” (KE: 159b/3 [144]) ← **ağzı köpüklen-**.

boğazı kēñ (boğazı geniş) boğazı büyük, yemeyi içmeyi çok seven kimse: *Bir pehlivān yumruķçı yigitniñ dünye cihetinden ili avuķı tar dağı boğazı kēñ idi* “Yumrukla dövüşen cesur bir yiğidi gördüm ki maddi yönden çok zor durumda ama yemeyi içmeyi çok seven biriydi.” (GT: 192/1-2 [95]).

boğazın kurum- (boğazını kurutmak) çok susatmak, susuzluktan ağzı kurumak: *Bir kün eyle issi idi kim boğazın kurumutup ağzını kaynatur idi* “Bir gün o kadar sıcaktı ki ağzını kurutur idi.” (GT: 242/12 [120]).

boğazın yırt- (boğazını yırtmak) bütün gücüyle bağırarak: *Kerīh ün bilen öz boğazın yırtıp* “Kötü sesle bütün gücüyle bağırarak” (GT: 119/3 [59]).

boş bol- ~ ol- → **talāk vir-** (boş olmak) talak vermek, boşanmak: *Taķı hatunı boş bolur andan* “Dahi karısı ondan boşanır.” (İM: 16a/4 [155], İM: 389b/4 [398], KFT: 7a/29 [16], KFT: 69b/31 [155]).

boş dut- (boş tutmak) gevşek tutmak: *Biri kabzayı boş dutmaqdan bolur* “Biri kabzayı gevşek tutmaktan olur.” (İN: 52b/7 [175]).

boş il (boş el) eli dar, parasız pulsuz, zor durumda olan kimse: *Boş ilden ni mürüvvet* “Fakirden ne cömertlik” (GT: 303/3 [151]).

boş kayıt- (boş dönmek) sonuç alamamak, eline bir şey geçmemek: *Boş kayıtmak* “Eline bir şey geçmemek” (TZ: 15a/8 [29/155]).

boş koy- (boş koymak) tutmak, eline almak: *Andın soñra süñünü sol koluñ içinde boş koyup uçını yoķaru kötürgil* “Daha sonra süngüyü sol eline alıp ucunu yukarı kaldır”

(MG: 30b/8 [24], İN: 52a/7 [174]).

boşa çık- (boşa çıkmak) sonuç vermemek, ümitsiz bırakmak: *Ümitlerimizi boşa çıkarma* “Bizi ümitsiz bırakma” (İM: 320a/7 [349]).

boy atla- → **üstinden kiç-** (boy atlamak) bir başkasının önünden geçmek: *Eğer kişiler boynun atlamas bolsa* “Eğer kişiler önünden geçmez olsa.” (İM: 231a/2 [289]).

boy sun- → **boyun ber-** → **boyun eğ-** → **boyun sun-** (boyun eğmek) itaat etmek: *Boy sunuñ Teñrige* “Allah’a tabi olun.” (İM: 28a/1 [162]) ← **baş ig-**.

boyı tal sözi bal (boyu dal sözü bal) ince boyunlu tatlı dilli: *Anıñ artınça bir boyı tal sözi bal şāhib-cemāl kıl bağışladı* “Onun ardından ince boyunlu ve tatlı dilli çok güzel bir köle bağışladı.” (GT: 139/12-13 [69]).

boynığa at- → **dağ tut-** → **sözni tegür-** (boynuna atmak) iftira atmak, üzerine atmak, suçlamak, havale etmek: *Bu yalğan boynığa attı anıñ* “Bu yalanı onun üzerine havale etti.” (KE: 130b/8 [132]).

boynuñda kal- (boynunda kalmak) vebali üzerinde kalmak: *Bu ‘ukūbet benim üze bir nefes bilen kiçer dağı kıyāmetka tigrü seniñ boynuñda kalur* “Bu zulüm benim üzerimden her türlü geçer ama ta kıyamete kadar vebali senin üzerinde kalır.” (GT: 82/1-3 [40]).

boyun ber- → **boyun eğ-** → **boyun sun-** (boyun vermek) boyun eğmek, tabi olmak: *Boyun berdi aña* “Ona boyun eğdi.” (KE: 52a/4 [106]) ← **baş ig-** ← **boy sun-**.

boyun eğ- → **boyun sun-** (boyun eğmek) emrine uymak, tabi olmak: *Benefşe boynın eğdi gülge karşı* “Menekşe gül karşısında boyun eğdi.” (GT: 6/5[2], İM: 319a/7 [348]) ← **baş ig-** ← **boy sun-** ← **boyun ber-** .

boyun sun- (boyun eğmek) emrine uymak, tabi olmak: *Tağı ilgerü kildim buyruqqa boyun sunup* “Dahi emrine uyarak ileri geldim.” (İM: 2a/5 [148], KE: 56a/5 [107], GT: 130/4 [64], BV: 6/7 [7], KE: 54a/2 [106], KE: 117a/2 [126], KE: 118a/1 [126], KE: 123b/1 [129], KE: 136a/7 [134], KE: 140a/4 [136], KE: 163a/6 [146], İN: 2b/4 [154]))) ← **baş ig-** ← **boy sun-** ← **boyun ber-** ← **boyun eğ-**.

bulut açıl- (bulut açılmak) hava açılmak, hava güneşli olmak: *Açıldı bulut* “Hava güneşli

oldu.” (KE: 151b/3 [141]).

bulutnı aķtur- (bulutu akıtmak) rüzgar çok sert esmek: *Aķturdı yel bulutnı* “Rüzgar çok sert esti.” (KE: 164a/1 [146]).

burnı topraķķa bulķa- (burnu topraķa bulanmak) boyun eğdirmek, tövbe ettirmek: *Topraķķa bulķadı burnı* “Boyun eğdirdi.” (KE: 43a/8 [102]).

burnı topraķlıķ bol- → **burnunu yere sür-** → **istiķfār ketür-** → **taņrıya kayıt-** → **yüzünü yirge sür-** (burnu topraklık olmak) tövbe etmek, özür dilemek: *Topraķlıķ boldı burnı* “Tövbe etti.” (KE: 43a/8 [102]).

burnunķa tigrü tolu (burnuna dek dolu) açgözlü, gerekenden fazla yemek yiyen kimse: *Ėaķan bolķay münevver bātınuķ kim yimekten burnunķa tigrü tolu sen* “Gerekenden fazla yemek yiyorsun, için nasıl ferahlansın.” (GT: 123/9 [61]).

burun ķulaķ kes- → **ķavurtluķ ķıl-** → **ķöņül yıķ-** (burun kulak kesmek) rahatsız etmek, eziyet etmek: *Taķı burnın ķulaķın kesmegeyler* “Dahi eziyet etmeyecekler.” (İM: 425b/1 [423]).

buşman ye- → **nedāmet yi-** (pişman olmak) hatasını anlamak, yaptığı kötülükten vazgeçmek: *Buşman yemek* “Yaptıķından pişman olmak.” (TZ: 90b/8 [130/159]).

cāna eser it- (cana eser etmek) etkilemek: *Ol sözi cānıma eser itti* “Onun sözü beni çok etkiledi.” (GT: 235/5 [117]).

cān baş oyna- (can baş oynamak) canını tehlikeye atmak: *Teņri buyruķı üçün cān baş oynauķı* “Allah’ın fermanı için canını tehlikeye atan.” (MG : 3a/5 [3]).

cān bir- → **cān çek-** → **cān çık-** → **cān tart-** → **dünyādan çık-** → **ecel balķıķına bat-** → **ķöz yumul-** → **teņri kötür-** → **topraķlıķ bol-** (can vermek) ölmek: *Ėmān kiter ķuldan cān birür vaķtında* “Ölüm sırasında kuldan iman gider.” (İM: 72b/6 [188]).

cān çek- → **cān çık-** → **cān tart-** → **dünyādan çık-** → **ecel balķıķına bat-** → **ķöz yumul-** → **teņri kötür-** → **topraķlıķ bol-** (can çekmek) can vermek, ölmek: *Teņri Te ‘ālā anķdı anı kitebi ‘azīz içinde cān ķeker hāletde taķı gūr içinde* “Yüce Allah zikretti onu kendi aziz kutsal kitabında, can verir haletde dahi kabir içinde” (İM: 6b/6 [150]) ← **cān bir-**.

cān çık- → **cān tart-** → **dünyādan çık-** → **ecel balçığına bat-** → **köz yumul-** → **tenri kötür-** → **topraklığı bol-** (can çıkmak) can vermek, ölmek: *Tatlı cān çıkırsa kalsa ten hālī* “Tatlı can çıkırsa, ten boş kalsa” (GT: 264/13 [131]) ← **cān bir-** ← **cān çek-**.

cāndan il yu- (candan el yumak) hayata veda etmek, ölmek. *Her kim cāndan il yugay ni kim köñülde bolsa tiline ketürgey* “Ölmünden haberdar olan biri gönlünde ne varsa dile getirir.” (GT: 16/10-11-12 [7]).

cānı burnuna kil- → **cānı burnına yit-** → **cānına yet-** (canı burnuna gelmek) çok bunalmak, çektiği sıkıntıya dayanamamak: *Ğurāb tūtīniñ şuhbetinden cānı burnuna kilip* “Karga, papağan sohbetinden çok bunalıp.” (GT: 238/10 [118]).

cānı burnına yit- → **cānına yet-** (canı burnuna gelmek) çok bunalmak, dayanılmaz hale gelmek: *Ol fakīrlar kim fākrdan cānları burunlarına yitip turur idi* “O fakir insanlar, yoksulluktan çok bunalmışlardı.” (GT: 174/5 [86], GT: 202/5 [100]) ← **cānı burnuna kil-**.

cānına kaşd it- (canına kastetmek) öldürmeye çalışmak: *Nāgāh bir taş yanından ikki hindī çıkıp yitti dağı cānımızğa kaşd itti* “Aniden bir taş yanından iki Hintli çıkıp yetiştii, bizi öldürmeye çalıştı.” (GT: 297/10 [148]).

cānına yet- (canına yetmek) çok sıkılmak, dayanılmaz hale gelmek: *Anıñ üçün koyup tururlar kim tilençiler ilinden cānına yetip tururlar* “Onun için bırakmışlar, çünkü dilencilerin elinden çok sıkılmışlardır.” (GT: 312/5 [155]) ← **cānı burnuna kil-** ← **cānı burnına yit-**.

cānından kiç- (canından geçmek) ölmeyi göz önünde tutmak, ölmeye hazır olmak: *Bir kiçi kişi kiçip revān cānından, arslannı urup çıkarsa mağzın nè ‘aceb* “Küçük bir insan ölmeyi göz önünde tutarak aslanı öldürüp mağzını çıkarsa hiç şüphe yok.” (GT: 330/5-6 [134]).

cānını al- (canını almak) ruhunu kabzetmek, öldürmek: *İlāhi munuñ cānını algıl* “Ya Allah, bunun ruhunu kabzet.” (GT: 39/6 [19]).

cānnı hañarğa koy (canını tehlikeye atmak) ölümü göz önünde tutmak: *Cānnı hañarğa koymayın düşmenge zafer tapmas* “Canını tehlikeye atmadan düşmana karşı zafer bulmaz.” (GT: 208/2 [103]).

cān tart- → **dünyādan çık-** → **ecel balçıķına bat-** → **köz yumul-** → **teŗri kötür-** → **topraklıķ bol-** (can vermek) can çıkmak, ölmek: *Cān tartmak* “Can çıkmak” (TA: [47])
← **cān bir-** ← **cān çek-** ← **cān çık-**.

cān terkin ur- (can hızlı vurmak) arzu etmek, çok istemek: *Köŗli ilden kitip daķı cān terkin urup nazarı helāket yirine tüşüp turur idi* “Kendinden gidip, çok isteyip, nazarı helaket yerine düşmüş idi.” (GT: 226/7 [112]).

cāyiz dut- → **revā tut-** (uygun görmek) reva görmek, olabilir demek: *Ya şatun alķan kişi ol şatuķ cāyiz dutmaķ izdese* “Veya satın alan kişi o sevdayı uygun görse.” (KFT: 49a/57 [110]).

cehān kör- (cihan görmek) dünyayı gezmek, tecrübe sahibi olmak: *Bu kārīvān içinde bir cehān körġen ēski kişi bar idi* “Bu kervan içinde yaşlı ve tecrübeli bir kişi var idi.” (GT: 204/4 [101])

cevāb bir- → **ün bir-** (cavap vermek) yanut vermek, karşılık vermek: *Cevāb birse aŗar ol kişi lebbeyk tip* “O kişi, buyurun diye cevap verse.” (İM: 14a/1 [154], KE: 129b/4 [131]).

cevr çek- (cevr çekmek) eziyet çekmek, zulüm görmek: *Ol muķanni cevrin çekip olturdum* “O şarkıcının zulmünü çekip oturdum.” (GT: 119/6 [59]).

cevr kör- (cevr görmek) eziyet çekmek, zulüm görmek: *Daķı az cevr körüp köp yılķı ni ‘met haķķın unutup vefāsızlıķ itmek mürüvvet degül* “Dahi az cefa görünce bu kadar iyiliķin karşılıķını unutmak mertlik deķildir.” (GT: 71/12-13 [35]).

cirāhatı üstüne tuz koy- (yarası üstüne tuz koymak) derdini büyötmek: *Mürüvvet körmedim bir faķırnıŗ cirāhatı üstüne tuz koymaķnı* “Bir kimsenin yarası üstüne tuz koymayı mertlik bilmedim.” (GT: 286/4-5 [142], GT: 252/11 [125]).

çalpak iş (pis iş) karışık iş: *Çalpak iş* “Karışık iş” (İH: 13 [8], İH: 14 [9]).

çatuk kaşlıķ (çatık kaşlı) öfkeli, sinirli kimse: *Çatuk kaşlıķ boldı* “Öfkelendi” (KE: 78a/3 [113]).

çepürdek söyle- → **sözni bağla-** (açıkça söylememek) anlaşılmaz konuşmak, hışırtılı-cızırtılı konuşmak: *Çepürdek söyledi* “Anlaşılmaz konuştu.” (İH: 12 [11]).

çeri dar- (asker darmadağın olmak) düşman ordusunu yenmek: *Çeri darmak* “Düşman ordusunu yenmek.” (İH: 19 [11]).

çeri sindur- (orduyu kırmak) düşman askerini yenmek, darmadağın etmek: *Ol sa‘at içinde düşmen çerisin sindurdılar* “O saat içinde düşman ordusunu darmadağın ettiler.” (GT: 22/8 [10]).

çerig yasa- (asker çıkarmak) ordu hazırlamak: *Ağır düşmen çerisi keldi bular dağı çerig yasap karşı yürüdiler* “Düşman ordusu kalabalık bir şekilde geldi, bunlar da ordu hazırlayıp karşı vardılar.” (GT: 21/1 [10]).

çetük közlüg bol- (kedi gözlü olmak) gözü bir tarafa dönmek: *Çetük közlüg boldı* “Gözü bir tarafa döndü.” (KE: 152a/7 [141]).

çiçek kıızı (çiçek kıızı) tohum, çekirdek: *Fermān kıldı çiçek kızlarını yir bişikinde besleget* “Tohumları yer beşiğinde besleyeceğini emretti.” (GT: 5/12 [2]).

çoğu kop- (çoğu kopmak) gürültü çıkmak, bir araya gelmek: *Çoğu koptı* “Bir araya geldi.” (İH: 21[12]).

çuğur közlüg bol- (çukur gözlü olmak) çok yorulmak, yorgunluktan gözleri kararmak: *Bu tar közlüg çuğur közlüg boldı* “Bu dar gözlü çok yoruldu.” (KE: 83b/3 [115]).

dād al- (nasibini almak) payını almak, adilce davranmak: *Hak te‘ālā devletin kılsun ziyād, dünyadın alsun tana‘‘um birle dād* “Yüce Allah devletini fazla kılsın, dünyada bolluk ve bereket içinde yaşasın.” (GT: 13/5 [6]).

dād bir- (nasip, kısmet vermek) herkese nasibini vermek, payını vermek: *Bir sulṭān oğluna köp māl ve ni‘met kıldı kerem ilin açıp saḥā dādın birdi* “Bir padişahın oğluna babasından çok mal ve mülk miras kaldı, cömertlik edip herkese nasibini verdi.” (GT: 59/7 [29]).

dağ tut- → sözni tegür- (dak tutmak) iftira atmak, suçlamak: *Müdde‘iler senin üstüğe dağ tutupturlar* “İddiacı kişiler senin üzerine iftira atmışlar.” (GT: 257/11 [128]) ← **boynığa at-**

dānekinlik kııl- (danekinlik etmek) bencillik yapmak, cimri olmak: *Dānekinlik kıldı bāzırgān* “Ticcar bencillik yaptı.” (KE: 134b/5 [133]).

danuḫ bul- → **danuḫ ~ tanuḫ turğuz-** → **tanuḫ tik-** (şahit bulmak) şahit getirmek: *Ol ol ev da 'ırsından danuḫ bulmadı* “O, ev davasında şahit getirmedi.” (KFT: 32a/10[72]).

danuḫ ~ tanuḫ turğuz- → **tanuḫ tik-** (tanık getirmek) şahit getirmek: *Añar birilmes ançağa tigrü kim tanuḫ turğuzğay* “Şahit getirene kadar ona verilmez.” (İM: 444a/8 [436], KFT: 1b/65 [2]) ← **danuḫ bul-**.

danuḫlık ~ tanuḫluk bir- (tanıklık etmek) şahitlik etmek: *Dahı 'aḳıl kirmedük oğlan üstine danuḫlık vermek ḥākim işidmegey* “Dahi kadı, erginlik çağına erişmeyen çocuğun şahitliğini kabul etmeyecektir.” (KFT: 1a/35 [1], GT: 30/3 [14], GT: 126/1 [62], GT: 241/1 [120], İM: 59b/8 [180], İM: 307b/5 [340], KE: 67b/3 [110], İN: 27a/5 [165], MS: F° 3 v° [83], BV: 40/7 [24], KF: 3b/1 [22], KF: 39b/4 [28], KF: 74a/2 [33]).

dek ~ tek ~ tik tur- (tek turmak) sessiz olmak, hareketsiz olmak: *Dek durğıl* “Sessiz ol.” (DM: 11b/7 [46], KE: 18a/6 [94], KE: 29b/8 [98], KE: 29b/9 [98], KE: 65a/2 [110], KE: 65a/4 [110], KK: 60b/8 [66], KK: 81a/8 [91], TA: [55], TZ: 59b/12 [97/254], GT: 51/9 [25], İM: 53a/1 [176], MG: 16a/3 [13]).

dem ur- (nefes almak) çok yorulmak, olmayacak bir konu üzerinde konuşmak: *Dem urdı* “Çok yoruldu.” (KE: 151a/2 [141]).

derd çek (dert çekmek) sıkıntı yaşamak, zorluk çekmek: *Sağ ir bilmes cirāḥat ağrısın, derdni çekken kişi bilür yakīn* “Sağ bir insan yaralının derdinden ne anlar, onu derdini çeken bilir.” (GT: 252/8 [125]).

destūr al- → **destūr iste-** → **destūr tile-** (destur almak) izin almak, müsaade istemek: *Destūr alıp çıktılar* “İzin alıp çıktılar.” (GT: 57/8 [28], GT: 66/5 [32]).

destūr iste- → **destūr tile-** (izin almak) destur almak, müsaade istemek: *Eger imām bunlardan özgesi olsa valīden destūr istesun* “Eğer imam bunlardan başka biri olsa veliden izin alsın.” (KF: 196b/7 [59]) ← **destūr al-**.

destūr tile- (izin almak) destur almak, müsaade istemek: *Destūr tile andın iş içinde* “İş sırasında ondan izin al.” (KE: 163b/2 [146]) ← **destūr al-** ← **destūr iste-**.

dev anası (dev anası) haykeli büyük, çok iri yarı kadın: *Dev anası* “Şişman kadın” (İH: 15 [15]).

devlet bir- (devlet vermek) zafer sağlamak, galibiyet kazandırmak, mutluluk elde ettirmek: *Devlet birdi Tanı aña düşmanı üze* “Yüce Allah onu düşmanı üzerine zafer kazandırdı.” (KE:124a/1 [129]).

devlet yergesin tut- (devlet yelesini tutmak) mutlu olmak, huzura kavuşmak: *Begim her dem kerem birle devlet yergesin tutuñ* “Beyim, her zaman cömertlikle huzura kavuşun.” (MG: 3b/8 [4]).

devrân sür- (devran sürmek) gönlünce yaşamak: *Ol biri devlet bilen devrân sürer* (O biri devlet ile gönlünce yaşar.” (GT: 79/12 [39]).

dili açıl- (dili açılmak) konuşmaya gücü yetmek: *Dañı ol sağısuz kişinüñ dili açılsa* “Dahi o hasta kişi konuşmaya başlasa.” (KFT: 98a/27 [227]).

dili dutul- → **söz bağlan-** (dili tutulmak) konuşamamak, konuşmaya gücü yetmemek: *Bir sağısuz kişinüñ dili dutulsa* “Bir hasta kişinin dili tutulsa.” (KFT: 98a/26 [227]).

dilini şakla- (dilini saklamak) sözlerine dikkat etmek, sakınmak: *Dilini şaklasun yalğan söylemekden* “Yalan söylemekten sakınsın” (KF: 218b/1 [64]).

dimāğdan kiter- (beyinden çıkarmak) aklından çıkarmak, vazgeçmek: *Atası ayttı ey oğlum bu hayāl-i muhālñi dimāğdan kitergil* “Babası; ey oğlum, bu imkansız şeyleri aklından çıkar dedi.” (GT: 192/8 [95]).

dīn besle- (din beslemek): imanı pekiştirmek, ibadetini artırmak: *‘İlm dīn beslemek üçün turur dünyā yimek üçün degül* “İlim imanı pekiştirmek içindir, mal mülk toplamak için değil.” (GT: 321/3 [160]).

dīn durğuz- (din turğuzmak) dini güçlendirmek: *Kim namāza durğuzsa, dīn durğuzmuşdur* “Kim namaz kılırsa, dini güçlendirmiştir.” (KF: 144a/6 [46]).

diri ol- (diri olmak) sabit olmak, sağlam olmak: *Diri olur Tanrı ta ‘ālā dīni* “Yüce Allah dini sabit olur.” (KF: 17b/1 [24]).

diyet al- (diyet almak) intikam almak, kan bahası istemek: *Eger tilese diyet alğay şulñ kılmañ tarīki birle* “İsterse barış yoluyla kan bahası alacak.” (İM: 433a/3 [428]).

diyet bir- (diyet vermek) kan bahası vermek: *Tağı andan diyet birgey kaçan cināyet kılmañ* “Dahi eğer suç işlediyse kan bahası verecek.” (İM: 403b/3 [408]).

doğrı ~ toğrı yol → köni yol → tüz yol (doğru yol) iyi davranış, iyiliğe ulaştırıcı tutum, Allah'ın rızasını kazanmak için gidilen yol: *Tağrı ta'ālā ister men hidāyet vire bize, doğrı yola* “Yüce Allah'tan bizleri doğru yola hidayet etmesini niyaz ederim.” (KF: 8b/1 [23], KF: 215b/3 [63], MS: F° 1 v° [83]).

dōst tut- (dost tutmak) yakınlık kurmak, arkadaş edinmek: *Tağı dōst tutğıl bizni ol kişiler birle kim dōst tuttuğ anlarını* “Dahi arkadaş eyle bizi o kişilerle ki yakın eyledin kendine onları” (İM: 197b/5 [267], KE: 50a/3 [105]).

dostluğnı arığ kıl- (dostluğu temiz yapmak) iyi niyetle arkadaşlık kurmak, arkadaşlık güvene dayanmak: *Arığ kıldı dostluğnı* “İyi niyetle arkadaşlık kurdu.” (KE:126b/7 [130]).

dostluğnı kes- (dostluğu kesmek) irtibatı kesmek, dostluğa son vermek: *Kesti dostluğnı, bu dostluğ kesişmek küç kıldı aña* “Dostluğa son verdi, bu dostluk sonu ona çok zor geldi.” (KE: 9b/5 [91]).

dünyā terkin ur- (dünyayı terk etmek) dünya işleriyle ilgilenmemek: *Bu dünyā terkin urğan kimerse, katında bolsa altun tağ bakmas* “Bu dünyayı terk eden biri, karşısındaki dağlar altın olsa bile bakmaz.” (GT: 144/1 [71]).

dünyādan çık- → ecel balçıķına bat- → köz yumul- → teğri kötür- → topraķlıķ bol- (dünyadan çıkmak) dünyadan göz yummak, ölmek, vefat etmek: *Eger çıkısa dünyādan tevbe kılıp Teğri Te'ālā yarlıķar anı* “Eğer tövbe edip dünyadan göz yumsa, Yüce Allah onu bağışlar.” (İM: 33a/1 – 33a/2 [165]) ← **cān bir-** ← **cān çek-** ← **cān çık-** ← **cān ıart-**.

düşē keç- → tüş kör- → tüşke keç- (düş görmek) düşü azmak, ihtilam olmak: *Yā düşē keçmek bile* “Ya düşü azmakla” (KF:106a/3 [39], İM: 76b/7 [191], İM: 271a/8 [315], TZ: 6a/5 [10/267]).

ecel balçıķına bat- → köz yumul- → teğri kötür- → topraķlıķ bol- (ecel balçıķına batmak) ruhu kabz edilmek, ölmek: *Nāgāh vücūdının ayakı ecel balçıķına battı* “Birden bire tatlı ruhu kabz edildi.” (GT: 249/2 [124]) ← **cān bir-** ← **cān çek-** ← **cān çık-** ← **cān ıart-** ← **dünyādan çık-**.

ecel bir- (ecel vermek) mühlet vermek, zaman vermek: *Ecel birdi aña* “Ona mühlet

verdi.” (KE: 135a/9[134]).

ecr tap- (sevap bulmak) sevap kazanmak: *Yimeyin yatsa andan köp ecr tapkay idi* “Yemeden uyursa çok sevap kazanacaktı.” (GT: 123/6 [61]).

efsün okı- (efsun okumak) büyülemek, sihirlemek: *Efsün okıdı aña* “Onu büyüledi.” (KE: 25a/3[96]).

egri boyunluğ bol- (boynu eğri olmak) kötü düşünceli olmak: *Egri köğüslüğ egri boyunluğ boldı* “Kötü kalpli ve kötü düşünceli oldu.” (KE: 83a/9 [115]).

el tart- → **il çek-** (el çekmek) vazgeçmek, ilgilenmemek: *El tarttı işdin* “İşten vazgeçti.” (KE: 107b/8 [122]).

elde et- → **fāyide tap-** (elde etmek) kazanmak, ele getirmek: *Ziyaretinle yardımını elde etmek* “Ziyaretinle yardımını kazanmak.” (İM: 373b/1 [386]).

eldin elge al- (elden ele almak) dolaştırmak: *Eldin elge aldılar nirseni* “Eşyayı elden ele aldılar.” (KE: 159b/4 [144]).

elgi açuk → **kapısı açuk ol-** (eli açık) kapısı açık, cömert: *Elgi açuk er övke kıldı* “Cömert kişi öfkelenildi.” (KE: 71a/6 [111]).

elifden be ve tî-ni bilme- (eliften sonra be ve te’yi bilmemek) aşk dışında her şeyi unutmak: *Kaçan köğlünde kılsa ‘ışk mesken, elif-den bi ve tî-ni bilmegeysen* “Aşk gönlünde yer tuttuğu zaman eliften sonra be ve te’yi bilmeyeceksin.” (GT: 228/7 [113]).

elin al- → **kuvvet bir-** (elin tutmak) yardım etmek, destek vermek: *Niçe kalmış kişilerin ilin aldı* “Nice zayıf kişilerin elini tuttu.” (MG: 3b/2 [3]) ← **arğa ber-**.

emgeke tüş- (emgeke düşmek) sıkıntıya girmek, zahmete düşmek: *Ol tapalağan emgeke tüşti* “O inatçı sıkıntıya girdi.” (KE: 65a/5 [110]).

emgek tegür- (zahmet vermek) eziyet etmek: *Emgek tegürdi aña* “Onu eziyet etti” (KE: 114b/6 [125]).

emr tut- → **fermān tut-** (emir almak) buyruğu yerine getirmek: *Yügürür cümle senin nef’in için emr tutup* “Koşar herkes senin menfaatin için emrini yerine getirip” (GT: 6/13 [2]).

endişege bar- (endişeye varmak) endişe etmek, kaygılanmak: *Bir zaman endişege barıp ayttı* “Bir zaman kaygılanıp söyledi” (GT: 274/3 [136]).

erçel topuklu (erçel topuklu) uğursuz, huysuz: *Dahı erçel topuklu bolur* “Dahi uğursuz huysuz olur.” (RH: 67a/4 [181]).

erk koy- (irade vermek) güç vermek, kudret vermek: *Erk koydı Tanrı aña* “Allah ona güç verdi.” (KE: 20a/9 [95]).

erklig bol- (istekli olmak) istek duymak, rağbet göstermek: *Erklig boldı işge* “İşe rağbet gösterdi.” (KE: 100a/8 [120], KE: 150a/5 [140], KE: 156a/9 [143], KE: 167a/3 [147]).

erklık bol- → **üstine kir-** (istekli olmak) arzulamak, çiftleşmek: *Erklık boldı hatunğa* “Kadın ile çiftleşti.” (KE: 112a/6 [124]).

eş tut- → **ortak kat-** (eş tutmak) Allah’a eş getirmek: *Eş tutmakta oldukları şeyden yücedir* “Ortak tuttukları şeyden büyüktür.” (İM: 293a/2 [330]).

emiş bağla- (emiş bağlamak) inzivaya çekilmek, yalnız oturmak: *Ay yüzli özdeñ bilen bir kimerse oltursa eşik bağlap* “Bir kişi güzel yüzlü biriyle yalnız otursa.” (GT: 237/5 [118]).

et öl- (et ölmek) az pişmek, çala pişmek: *Öldi et* “Et az pişti.” (KE: 152b/3 [141]).

ew tês- (ev deşmek) delik açmak, hırsızlık yapmak: *Taķı kim ew têsse taķı elini soķsa ew içine nerse alsa el kesilmes* “Dahi bir kişi evi deşse ve elini uzatıp evin içinden bir şeyler alsa eli kesilmez.” (İM: 419a/8 [419]).

farķ ayır- (fark koymak) farkında olmak, ayırt etmek: *Farķ ayırmaķnı ħalāl birle ħarām arasında* “Helal ile haramı birbirinden ayırt etmeyi.” (İM: 12b/2 [153]).

fāida bul- (fayda bulmak) yararlanmak, faydalanmak: *Fāide buldı özi* “Kendisi yararlandı.” (KE: 124b/4 [129]).

fāyda tegür- (fayda sağlamak) kazanç sağlamak, yararı dokunmak: *Kötürdi anıñ yādı birle fāyda tegürdi aña* “Onun adıyla başladı, fayda sağladı ona.” (KE: 124b/3 [129]) ← **asığ bir-** ← **aydınları tig-**.

fāyide tap- (yarar bulmak) elde etmek, kazanmak: *Sen ne fāyide tapdıñ* “Sen ne elde ettin.” (İM: 18b/8 [157]) ← **elde et-**.

fecri çık- → **küneş çık-** → **küneş toğ-** (gün doğmak) gündüz olmak, sabah vakti olmak: *Vaktlandurdu anı Teğri Te ‘ālā yatsu namāzı vaktından fecri çıkğınça* “Yüce Allah onu yatısı namazı vaktinden sabah namazı vaktine kadar farz etti.” (İM: 63a/2 [182]).

ferāset bilen bil- (sezgiyle anlamak) idrak etmek, sezgiyle farkına varmak: *Anlarnıñ biri ferāset bilen bildi* “Onların biri sezgiyle farkına vardı.” (GT: 158/12 [78]).

fermān tut- (emir almak) buyruk kabul etmek, kural tanımak: *Maḥdūm bolur hemīşe fermān tutkan* “Kural tanıyan biri her zaman efendi olur.” (GT: 74/3 [36], KE: 147b/7 [139]) ← **emr tut-**.

fesād kemiş → **fitne kıpar-** (fesat çıkarmak) kargaşa çıkarmak, ortalığı karıştırmak, halkı birbirine düşürmek: *Fesād kemişdi şeytān* “Şeytan ortalığı karıştırdı.” (KE: 3a/6 [89]).

feşāhat atına min- (fesahat atına binmek) akıcı bir dille konuşmak: *Feşāhat atına minip veķāhat meydānında چاپپ* “Akıcı bir dille konuşup güstahlık edip” (GT: 309/3 [154]).

fevt bol ~ ol- (kaçırmak) terk olmak: Kim namāz kılsa cemā‘at bile kırk kün, bir reke‘at fevt olmasa “Bir kişi, bir rekaatini bile kaçırmadan kırk gün cemaat ile namaz kılsa.” (KF: 126a/1 [42], İM: 202b/2 [270], İM: 362a/3 [378]).

fevt kııl- (fevt kılmak) geçirmek, savuşturmak: *Fevt kıldı andın nirseni* “Eşyayı ondan geçirdi.” (KE: 122a/7 [128]).

fi‘il tut- (fiil tutmak) örnek almak, uymak: *Eygüler şöḥbetinde terbiyet tapsa ‘āķiller fi‘ilin tutķay* “İyi insanlar sohbetinde otursa onları örnek alır.” (GT: 26/5-6 [12]).

fikirni zāmirinden keçür- (fikrini kendi süzgecinden geçirmek) iyice düşünmek: *Bu fikirni zāmirinden keçürüp ol devletliķ malikniñ tapuķınķa teveccūh kıldı* “İyice düşündükten sonra o makam sahibi padişahın hizmetine vardı.” (MG: 4b/3 [24]).

fikri uzan- (fikri uzanmak) uzun uzadıya düşünmek, iyice düşünmek: *Tefekkür kılsa taķı fikri uzansa taķı bilse kim ol tekbir kıldı* “Tefekkür etse ve uzun uzadıya düşünse dahi tekbir getirdiğini hatırlasa.” (İM: 209a/3 [275]).

fitne kıop- (fitne kopmak) kargaşa çıkmak, halk birbirine düşmek: *Şām ilinde fitne kıoptı bir zamān* “Bir zamanlar Şam diyarında kargaşa çıktı.” (GT: 279/2 [139]).

fitne kopar- (fitne koparmak) kargaşa çıkarmak, halkı birbirine düşürmek: *Belkim anıy içinde fitnesi koparmak bar turur* “Belki onun içinde kargaşa çıkarmak vardır.” (İM: 321b/7 [350]) ← **fesād kemiş**.

fitne otını söndür- (fitne ateşini söndürmek) kargaşayı ortadan kaldırmak, barış sağlamak: *Taķı söndürmek içinde fitne otını iki kabîle arasında* “Dahi iki kabile arasındaki kargaşayı ortadan kaldırmak.” (İM: 259b/4 [308]).

fitne otur- (fitne oturmak) kargaşa bastırılmak, fitne ortadan kaldırılmak: *Her birini bir yerde hâkim koydı hattâ fitne oturup nizâ ‘ortadan kitkey* “Fitne ortadan kalkıp kargaşa bastırılana kadar her birini bir yerde hakim olarak atadı.” (GT: 23/9-10 [12]).

furşat demini közet- (fırsat beklemek) fırsatçılık yapmak, fırsat anını beklemek: *Ki furşat demini közetmes tamām* “Ki fırsat anını beklemes dayım” (GT: 42/5 [20]).

furşat tap- (fırsat bulmak) fırsat ele geçirmek, uygun zaman bulmak: *Kim kim furşat tapsa taķı maņa kayıtmasa mağat maņa cefâ kıldı* “Bir kişi uygun zaman bulup bana geri dönmese, mutlak cefa kıldı.” (İM: 370b/1 [384], MG: 41b/6 [32]).

füsüs tut- → **hafif kör-** (alay etmek) alaya almak, maskaraya almak: *Arķasın çevürdi kıblağa füsüs tuttı anı* “Arkasını kıblaya çevirdi, onu alaya aldı.” (KE: 162a/1 [145]).

ġafil yürü- (gafil yürümek) zamanını boş geçirmek, faydasız işlerle uğraşmak: *Ġafil yürüben usal bolma, düşmennî körüp haķir miskin* “Düşmanını hor ve hakir sayarak boş işlerle uğraşıp tembel olma.” (GT: 27/8 [13]).

ġam yi- (gam yemek) dert çekmek: *Ġanîmet tut Şādî bu furşatın kim bu kün taņda üçün ‘âķil yimes ġam* “Sadi, bu fırsatın kıymetini bil ki akıllı kişi yarın için gam yemez.” (GT: 284/10 [181]).

ġanîmet kör- (ġanimet görmek) fırsat bilmek: *Bile bu ay hürmetini, ta ‘zîm eyleye, ġanîmet köre* “Saygı göstererek ve fırsat bilerek bu ayın kıymetini bil.” (KF: 218a/5 [64], GT: 24/8-9 [11]).

ġanîmet tut- (ganimet tutmak) kıymetini bilmek, değer vermek: *Ġanîmet tut Şādî bu furşatın kim bu kün taņda üçün ‘âķil yimes ġam* “Sadi, bu fırsatın kıymetini bil ki akıllı kişi yarın için gam yemez.” (GT: 284/10 [181]).

ğāretka bir- (yağmaya vermek) yağmada kaybetmek: *Ğāretka birdi mālını* “Malını yağmada kaybetti.” (KE: 108a/7 [123]).

ğayret otı (gayret ateşi) kıskançlık duygusu: *Oturğanın körüp ağıyār birle yārımnuñ öziüm bu ğayret otına tiledi kim yana* “Yarimi yabancı biriyle oturduğunu görüp, kendimi bu kıskançlık ateşine yandırmak istedim.” (GT: 231/10-11 [115]).

gensiz getir- (zarurî olarak getirmek) gelmeye mecbur etmek, ister istemez gelmek: *Onu gensiz getirdim* “Onu gelmeye mecbur ettim.” (İH: 26 [20]).

geze gel- (geze gelmek) ziyaret etmek: *Geze gelmek* “Ziyaret etmek.” (İH: 26 [20]).

ğıda suv bir- (beslemek) karnını doyurmak: *Ğıda suv birdi aña* “Onun karnını doyurdu.” (KE: 57b/8 [107]).

gönlü mutun mutun gel- (gönlü mutun mutun gelmek) kalbi mahzun gelmek, dertli olmak: *Gönlü mutun mutun geldi* “Kalbi mahzun geldi.” (İH: 28 [20]).

gözi açuķ bol- (gözü açık olmak) her şeyin farkında olmak: *Dahı gözi açuķ bolğay* “Dahi her şeyin farkında olacak.” (RH: 99b/2 [192]).

gür ağzına kil- (gür ağzına gelmek) eceli gelmek, ölmeye gelmek: *Öz ayakı bile gür ağzına kildi düşmen* “Düşman kendi ayaklarıyla ölmeye geldi.” (GT: 298/1 [148]).

güc gör- (güç görmek) zorluk çekmek, eziyet görmek: *Eksük nesneden güç görür* “Eksik şeyden eziyet görür.” (RH: 80b/3 [185]).

güc it- → karşı tur- (güç etmek) zorluk çıkartmak, zorbalık etmek: *Dahı nice güç itse baş çekse* “Dahi ne kadar zorluk çıkartsa, karşı gelse.” (RH: 98b/7-8 [192]).

güci git- (gücü gitmek) zayıf olmak, gücü kuvveti gitmek: *Yigirmi dört yaşasa senāyāları kararur dahı güci gider; toz kibi bolur* “Yirmi dört yaşında senaya dişleri siyah olur, yine gücü kuvveti gider ve toz gibi olur.” (RH: 80a/1 [185]).

güç yit- (gücü yetmek) üstünden gelmek, yapabilmek: *Güç yitdüginçe tākat bulduķça* “Elinden geldikçe, gücü kuvveti el verdikçe” (BV: 6/6 [7]).

günü çoğlu bol- → kutlu topuķlu (günü ışıklı olmak) günü bereketli olmak, bahtlı olmak: *Çoğlu boldu günümüz* “bahtlı/saadetli olduk.” (İH: 13 [12]).

haber açıl- (haber açılmak) herkes duymak, her tarafa yayılmak: *Açıldı haber* “Her tarafa yayıldı.” (KE: 166a/3 [147]).

haber bir- ~ vir- (haber vermek) bilgi vermek, bilgilendirmek, bildirmek: *Kaçan kim Cibril kildi irse tağı haber birdi irse vitr namāzından* “Ne zaman Hz. Cibril gelip vitr namazı hakkında bilgi verdiyse.” (İM: 63b/5 [183], KE: 32b/1 [99], KE: 32b/2 [99], KE: 107a/6 [122], KE: 129a/1 [131], KE: 131a/6 [132], KF: 16b/4 [24]).

hācet tile- (hacet istemek) ihtiyacını arzetmek, dilekte bulunmak: *Ziyāret kılmaga kilip namāz kılip hācet tiledi* “Ziyaret etmeye gelip namaz kılıp dilekte bulundu.” (GT: 38/2 [18]).

hācetge yet- (hacete yetişmek) hedefine ulaşmak, amacına varmak: *Bes sen yer oğurlamak birle meşgūl bolğıl kim hācetinge yetgey sen* “O zaman sen fırsat elde etmeye çalış ki hedefine ulaşırsın.” (MG: 49a/8 [38]).

had ay- ~ ayıt- (had söylemek) sınır koymak, fark ayırmak: *Niçük kim saña hadd ayıtduk* “Nasıl ki sana sınır koyduk.” (MG : 28b/1 [23], KE: 45b/6 [103]).

hadden aş- (haddini aşmak) aşırıya gitmek, sınırı aşmak, ölçüyü bozmak: *Hadden aşıa gāzablanmak vahşet kitürür* “Aşırı derece sinirlenmek vahşet getirir.” (GT: 327/9 [163]).

hadden keç- ~ kiç- → haddi keç- (hadden aşmak) sınırı aşmak, davranışta ölçüyü bozmak, aşırıya kaçmak: *Eyle kim intikām haddden kiçmegey* “Öyle ki intikam aşırıya kaçmayacak.” (GT: 87/9 [43], İM: 73b/8 [189]).

haddi keç- (haddi aşmak) sınırı aşmak, davranışta ölçüyü bozmak: *Haddin keçti iş içinde* “İş içinde sınırı aştı.” (KE: 57b/3 [107], KE: 99b/7 [120], KE: 112b/7 [124], KE: 115a/5 [125], KE: 155b/1 [142]) ← **hadden keç- ~ kiç-**.

hadğa keç- (kısasa geçmek) ceza uygulanmak: *Oğlan tüşürdi ‘avrat bu tüşgen oğlan hadğa keçti* “Kadın çocuk dünyaya getirdi, bu çocuk kısasa geçti.” (KE: 112b/7 [124]).

had turğuz- → hadd ur- (had durğuzmak) ceza vermek, şerietçe ceza uygulanmak: *Eger ikrār kılğan kişi kayıtsa ikrārından had turğuzmasdan burun anıñ öze* “Eğer kabul eden kişi, şeriet hükmü uygulanmadan önce kendi ikrarından vazgeçse.” (İM: 404a/8 [409]).

ḥadd ur- (had vurmak) ceza vermek, şeriet hükmünü uygulamak: *Kaçan kim beyân ḥılsa oş anı lâzım bolur añar ḥadd urmak* “Ne zaman açıklasa işte o zaman onun üzerine şeriet hükmü uygulanır.” (İM: 404a/7 [409], KE: 45b/5 [103], KFT: 5b/53 [14]) ← **ḥad turguz-**.

ḥafif kör- (hafife almak) alay etmek, alaya almak: *Yāḥūd ḥafif körüp Nebī endāmını* “Veya Hz. peyamber vücudunu hafife alıp.” (İM: 7a/5 [150]) ← **füsüs tut-**.

ḥakāret közi birle baḳ- (hakaret gözüyle bakmak) küçümseyerek bakmak, kendini üstün görmek: *Bir kün sulṭān bu kıska boylı oḡlına ḥakāret közi birle baḳtı* “Bir gün padişah bu kısa boylu oğluna hakaret gözüyle baktı.” (GT: 19/12-13 [9]).

ḥakīr kör- (hakir görmek) küçümsemek, aşağılamak: *Düşmeniñni körüp faḳīr ḥakīr, laf urup burmaḡıl* “Sakın düşmanını küçümseyip laf atıp aşağılama!” (GT: 326/8 [162]).

ḥaḳḳ açıl- (hak açılmak) doğru açığa çıkmak, gerçek ortaya çıkmak: *Açıldı ḥaḳ* “Gerçek ortaya çıktı.” (KE: 168b/3 [148]).

ḥaḳḳ borcun öde- (Allahın borcunu ödemek) ibadetin gereklerini yerine getirmek: *Ḥaḳḳ borcun ödemegen seniñ borcuñdan ne ḳayḡusu bar* “Allahın borcunu ödemeyen senin borcundan ne endişe etsin.” (GT: 343/9 [171]).

ḥaḳḳını eksit- (hakkını eksitmek) hakkını yemek: *Eksitti aña ḥaḳḳını* “Onun hakkını yedi.” (KE: 20b/4 [95]).

ḥaḳḳını ḳurtar- (hakkını almak) hakkını elde etmek: *Bir kişi iki kişini vekīl dikse ḥakını ḳurtarmaḳa* “Bir kişi, hakkını almak için başka iki kişiyi vekil tutsa.” (KFT: 28b/1 [64]).

ḥaḳḳını öde- ~ öte- (hakkını ödemek) borcunu ödemek, hakkını yerine getirmek, karşılığını vermek: *Men falān kişiḡe ḥaḳını ödedüm* “Ben filan kişiye borcunu ödedim.” (KFT: 1a/5 [1], İM: 373a/8 [386], İM: 373b/1 [386]).

ḥaḳḳ kör- (haklı görmek) hak vermek: *Taḳı anı ḥaḳ körḡey anıñ üçün kim sulṭānlarḡa boyun sunmak farz turur* “Dahi onu haklı görür, çünkü padişahlara boyun eğmek farzdır.” (İM: 33a/8 [165], İM: (39b/6 [169]).

ḥaḳḳ söz (hak söz) doğru söz, gerçek söz: *Ol kün ‘azīz dostlar ḳadīmī yārānlar ḥaḳ sözni sözlemekden sükūt ittiler* “O gün samimi dostlar, eski arkadaşlar doğru sözü

söylemekten sakındılar.” (GT: 54/11-12 [26], İM: 12a/5 [153]).

halaka ur- (halaka vurmak) çember yapmak, etrafını sarmak: *Taķı halāyık sizniñ üzere halaka urup turganda yahşı turur* “Dahi insanlar etrafınızı sarıp dursalar iyidir.” (MG: 15a/6 [12]).

halāl ~ helāl kör- (helal görmek) yasak kabul etmek, helal saymak: *Niçe kim bilmesek ol kişiden halāl körmekligini* “Nasıl ki o kişi tarafından helal kabul edildiğini bilmiyorsak.” (İM: 5b/7 [150], KE: 119b/7 [127]).

halāyık arasında yürü- (halk arasında yürümek) elden ele dolaşmak, el değiştirmek: *Ol altundur kim halāyık arasında yürür* “O altın ki halk elinde dolaşır.” (KFT: 22a/14 [49]).

halife tik- (halife dikmek) yerine geçirmek, vekil tutmak: *Yā okuyuçı imānıñ ābdastı bolzusa bir ümmīni halife tikse* “Ya namaz veren imamın abdesti bozulsan, okuma yazma bilmeyen birini yerine geçirse.” (İM: 170a/7 [249]).

halk terisine tüş- (halk derisine düşmek) dedi kodu yapmak: *Sen dağı yatıp uyusan yahşıraq andan kim halk terisine tüşkünçe* “Sen dahi dedi kodu yapmaktan ise yatıp uysan daha iyidir.” (GT: 106/1-2 [52]).

halqa al- (halqa almak) etrafını sarmak, çember yapmak, kuşatmak: *Eger düşmān halqa alsa müsülmānlarnı taķı muşālaķa kılmaķ izleseler māl öze* “Eğer düşman müslümanlar etrafını kuşatsa dahi mal karşılığında sulh yapmak isteseler.” (İM: 426a/3 [423]).

harb eşikin bağla- (harp eşeğini bağlamak) savaşı engellemek, kargaşa çıkmasını engellemek: *Ol yigirse sen aña miskinlik it, lutf bilen harb eşikin bağlağıl* “O sinirlense sen acizlik ihtiyar eyle, samimiyetle kargaşa çıkmasına engel ol.” (GT: 200/9-10 [99]).

harām yi- (haram yemek) başkasının hakkını yemek, haksızlık etmek: *ķarnını şaķlasun şübhe yimekten, harām yimekten* “Şüphe yemekten ve haksızlık etmekten kendini korusun.” (KF: 218b/4 [64]).

harāma baķ- (harama bakmak) günah işlemek, günah işlerin peşinden koşmak: *Yüzini şaķlasun harāma baķmaķdan* “Günah işlere bakmaktan kendini korusun.” (KF: 218b/2 [64]).

harāmdan şaķlan- (haramdan saklanmak) kendi korumak, kötü işlerden sakınmak,

başkasının hakkını yememek: *Kim ramazān ayın oruç dutsa, harāmdan şaklansa* “Bir kişi ramazan ayında oruç tutsa, kötü işlerden sakınsa.” (KF: 217b/4-5 [64]).

hāş bol- (has olmak) aziz ve değerli olmak: *Daḥi pādīşāhlar katında hāş bolḡay* “Dahi padişahlar huzurunda aziz ve değerli olacak.” (RH: 69a/7 [182]).

hased ilt- (haset iletmek) kin beslemek, gizli düşmanlık yapmak: *Karındaşları hased iltip ol oḡlanga aş içinde aḡu birdiler* “Kardeşleri kin besleyip çocuğun yemeği içine zehir koydular.” (GT: 22/11-12 [10]).

hasret yi- (hasret yemek) özlemek, hasret duymak: *Ayttım belki mällarına hasret yirsen* “Belki mallarına hasret kalırsın dedim.” (GT: 312/13 [155]).

haṭadan tüş- (hatadan düşmek) günahattan alıkoyulmak, hatadan dönülmek: *Andan soḡra bilḡil rāstı ol nerse kim tüşer haṭadan Kur'an okımaḡ içinde* “Ondan sonra şunu bil ki kuran okumakla insan günahattan alıkoyulur.” (İM: 213b/7 [278]).

haṭarḡa at- (tehlikeye atmak) tehlikeli bir davranışta bulunmak: *Haṭarḡa attı özini* “Kendini tehlikeye attı.” (KE: 137b/5 [135]).

haṭırın āzār kılma- (hatırını azar kılmamak) bir kimseyi üzmemek, kalbini kırmamak: *Ḳarınça haṭırın āzār kılma, Süleymānça ilinḡe bolsa kuvvet* “Hz. Süleyman kadar güçlü olsan bile kimsenin kalbini kırma.” (GT: 80/11 [39]).

hayātının kökin kes- (hayatının kökünü kesmek) öldürmek: *Her kim Teḡri te'ālā ḡalkın āzār kılḡsa daḡı bir kimerse köḡli üçün haḡḡ te'ālā ol kimersemi aḡa ḡavāle kılur kim hayātının kökin keser* “Bir kişi, başka birinin gönlünü kazanmak için Allahın mahlukuna zulüm etse, yüce Allah o kişiyi onun öldürülmesi için musallat eder.” (GT: 62/1-3 [30]).

hayz kör- → ḡan kör- → töre kör- (hayz görmek) aybaşı olmak, aylık adeti gelmek: *Taḡı hayz körmek tüşürür hayz körgen ḡatundan namāznı* “Dahi aybaşı olan kadın namaz kılmaktan muaftır.” (İM: 131b/1 [224]).

hediye id- (hediye etmek) dua etmek: *Hediye idinḡ ölüḡlerinḡizge hediyeler birle* “Dua edin ölülerinize dualar ile.” (İM: 38a/2 [168]).

hıra bol- (hıra olmak) şaşırakalmak, ne yapacağını bilememek: *Yabanda hıra boldı* “Çölde şaşıra kaldı.” (İH: 14 [23]).

hiseb bir- (hesap vermek) sorumluluğunu yerine getirmek, sorumlu olduğu işi nasıl yürüttüğüyle ilgili bilgi vermek: *Hiseb birmekni kıyāmet küninde haḳ körgey* “Kıyamet gününde hesap vermeyi hak görecek.” (İM: 40a/4 [169]).

hiseb kıl- (hesap etmek) hesap sormak, sorguya çekmek: *Yiter öz nefsiñe bukün seniñ öze hiseb kılmaḳlıḳḳa* “Bugün kendi nefsin seni sorguya çekmeye yeter.” (İM: 40a/1 [169]).

hor gör- (hor görmek) aşağılamak, beğenmemek, değersiz bakmak: *Kişiler ḳatında hor görünür* “Kişiler nezdinde aşağılanır.” (BV: 118/2 [63]).

hor kıl- (hor kılmak) aşağılamak, değersiz saymak: *Hor kıldı anı rāyından* “Onun görüşünü değersiz saydı.” (KE: 119b/8 [127], KE: 138a/4 [135]).

hor tut- (hor tutmak) incitici davranmak, küçümsemek: *Hor tuttı anı* “Onu küçümsedi.” (KE: 42a/1 [102], KE: 126a/4 [129], KE: 164a/8 [146], 166b/1 [147]).

hoş bol- ~ ol- (hoş olmak) sevinmek, cazip gelmek: *Köñli hoş boldı, hoş bolmadı aña orun* “Gönlü sevindi, yer/makam ona cazip gelmedi.” (KE: 19a/4 [94], KE: 30a/8 [98], KE: 56a/4 [107], KE: 78b/5 [114], KE: 158a/9 [144], KK: 48b/1 [52], RH: 84b/2 [187], KF: 122a/1 [41]).

hoş bul- → hōş tap- (hoş bulmak) beğenmek: *Hoş buldı suvnu* “Suyu beğendi.” (KE: 161a/4 [145]).

hoş gör- ~ kör- (hoş görmek) anlayışlı bulmak, anlayışla karşılanmak, beğenmek: *Ḳaysı mülkni kim tuttum ra‘iyyetni hoş kördüm* “Ele geçirdiğim ülkelerin halkını anlayışlı buldum.” (GT: 96/13 [47], MG: 3a/7 [3], MG: 66a/1 [51], BV: 107/3 [58], TZ: 6b/11 [12/173]).

hoş kel- ~ kil- (hoş gelmek) güzel görünmek, cazip gelmek, ilgi çekmek: *Ol bigge bu söz ḡāyet hoş kildi* “O padişaha bu söz gayet cazip geldi.” (GT: 58/9 [28], KE: 54b/2 [107], KE: 60b/6 [107], KE: 60b/8 [108], KE: 108a/1 [122], KE: 114b/2 [125], KE: 165b/1 [147]).

hōş tap- (hoş bulmak) iyi görmek, hoş karşılamak: *Bu za ‘īf ḳulnı envā‘ telaṭṭuf birle hōş taptı* “Bu aciz kulu nazik davranışlarıyla hoş karşıladı.” (MG: 4b/7 [4]) ← **hoş bul-**.

hoş tut- (hoş tutmak) rahat ettirmek, incinmesine izin vermemek: *Dağı bir kimersenî balık karnında dāyim hoş tutar* “Dahi birini balık karnında hep rahat ettirir.” (GT: 349/12 [174]).

hū kı- (alışmak) öğrenmek: *Hū kıldı iş üzre* “İşe alıştı.” (KE: 31b/9 [99]).

hulķı yaman (fıtratı yaman) yaradılışı kötü olan kimse: *Hulķı yaman kimerse kaçsa belā ilinden kurtulmağay niçe kim ol hulķ anıñ biledür* “Yaradılışı kötü olan biri beladan kaçsa da kurtalamaz, çünkü o huy onunla birliktedir.” (GT: 328/13 [163]).

hükmi keçme- (hükmü geçmemek) sözü geçmemek, kararına itibar verilmemek: *Ol sulţān bilür bolsa ol kavmı ol kādīden rişvet aldıkını imdi ol vaktın ol kādīnıñ hükmi keçmez* “Eğer padişah, halkın kadıdan rişvet aldıklarını anlarsa, kadının hükmü geçmez.” (KFT: 115b/39 [276], KFT: 116a/33 [277]).

hüsni gülî yañla açıl- (güzellik gülü yeni açılmak) genç yaşta olmak, taze olmak: *Bularnıñ içinde bir oğlan bar idi kim ‘ömriniñ büstānı yaşarıp hüsni gülî yañla açılıp turur idi* “Bunların içinde bir çocuk vardı, ömrünün bostanı yaşarıp genç yaşta idi.” (GT: 24/13 [11]).

ılı ~ yılı su → isig suf (ılık su) hamam: *Yılı su* “Haman” (TZ: 13a/13 [25/174], TZ: 28a/4 [54/285]).

‘ibret al- (ibret almak) ders almak: *‘ibret almağ turur dünyāda* “Dünyadan ders almaktır.” (İM: 82a/8 [194], GT: 252/6-7 [175]).

icāzet bir- (izin vermek) müsaade etmek, onay vermek: *Maña icāzet birgil kim bu vezīrni öltüreyim* “Bana izin ver ki bu veziri öldüreyim.” (GT: 68/8 [33]).

içi yan- (içi yanmak) çok büyük acı ve üzüntü duymak, içi parçalanmak: *Düşmenniñ içi yanıp ni bolsa sözler* “Düşmanın içi yanıp ne varsa söyler.” (GT: 30/5 [14], GT: 130/7 [64]).

ihtiyār koy- (muhtar olmak) tercih hakkı vermek: *Teñri Te‘ālā ihtiyār koydı ol ikisine iki ‘ezeb arasında* “Yüce Allah o ikisine iki azab arasında tercih hakkı verdi.” (İM: 30a/2 [163]).

ihtiyārın ‘inānın ilinden bırağ- (ihtiyarını inanını elinden bırakmak) avareleşmek, boş

vermek: *Eyle kim mecnûn kemâl-i fazl ve belâgat bilen ‘âşık ve dîvâne bolup yazılarda ihtiyârın ‘inânın ilinden bırakıp yürür idi* “Öyle ki Mecnun, kemalı fazilet ve belâgat ile âşık ve deli olup çöllerde avareleşip yürür idi.” (GT: 250/9-10 [124]).

iki kat bol- → **şakalına ak tüş-** (iki kat olmak) yaşlanmak, beli eğilmek, iki büküm olmak: *İki kat boldı* “İki kat oldu.” (KE: 114a/9 [125]) ← **alma iñekiñe ayva tozu otur-**.

iki közi arasını bağla- (kaşlarını çatıp yüzünü ekşitmek) öfkelenmek, sinirlenmek: *Bağladı iki közi arasını* “Kaşlarını çatıp yüzünü ekşitti.” (KE: 129b/1 [131]) ← **ağız köpüklen-** ← **bir köz birle bak-**.

iki közini harāmdan toltur- (iki gözünü haramdan doldurmak) çok suç işlemek: *Kim kim toltursa iki közini harāmdan Teğri toldurğay anıñ közini otdan kıyāmet küninde* “Bir kişi çok günah işlese, yüce Allah kıyamet gününde onun gözlerini ateşten dolduracak.” (İM: 83b/1 [195]).

iki kulağı tüşük bol- (iki kulağı deşik olmak) herşeyin farkında olmak: *Eger bolsa ol sulţānnıñ iki kulağı tüşük revā bolmas çıkmak anıñ üze kılıç birle* “Eğer padişah herşeyin farkında ise, onun üzerine kılıç ile saldırmak uygun değildir.” (İM: 33a/8 [165]).

ikki yüzli bol- (iki yüzlü olmak) sahtekâr olmak, riyakâr olmak: *İkki yüzli boldı* “Sahtekâr oldu.” (TZ: 17b/17 [34/141]).

ikrār kitür- ~ **kiltür-** (ikrar getirmek) inanmak, tasdik etmek, onaylamak: *Cihānnı yoqdan bar kılğan hakīmniñ hikmetine ikrār kitürüp* “Dünyayı yaratan hükümdarın hikmetine ikrar getirip.” (GT: 176/12 [87], İM: 6a/1 [150], İM: 488b/3 [466]).

il ağızın it tişin bağla- (halk ağızını köpek dişini bağlamak) herkesi susturmak: *İl ağızın it tişin bağlap şavāmi ‘ge tolupturlar* “Herkesi susturup tekkelere doldurmuşlar.” (GT: 46/2 [22]).

il alış- (el tutuşmak) tokalaşmak, selamlaşmak: *Taķı kayırmas il alışmak birle* “Dahi tokalaşmakla namazı kaytarmaz.” (İM: 446b/2 [437]).

ilden kit- (elden vermek) kaybetmek, bir şeyden yoksun olmak: *Eyle kim halknıñ tākātı ‘inānı ilden kitip* “Öyle ki halkın sabrı gücü elinden gidip.” (GT: 172/13 [85], GT: 226/7 [112]).

ilden ile yürü- (elden ele yürümek) el değiştirmek: *Bu kün kim bar ilinde māl u mülket, yürür ilden ile ol cāh u devlet* “Bugün elinde bulunan bu mal mülk, yarın el değiştirir o devlet ve makam.” (GT: 80/9-10 [39]).

ilgeri kil- (ileri gelmek) öne geçmek: *Fakīr ilgeri kilip iflās kıssasın okudı* “Zavallı insan öne geçip fakirlik durumunu anlattı.” (GT: 41/11-12 [20]).

ilgerü tut- (ileri sürmek) delil getirmek, üzerinde görüşülmek üzere bir fikir sunmak: *Eger bir fakīh talaşsa bir kişi birle ilgerü tutsa bir vech şerī’etnī* “Eğer bir fakih başka bir kişiyle kavga etse ve bir vech-i şerieti delil getirirse.” (İM: 20b/5 [158]).

ili avuçı tar (eli dar) hayatı sıkıntılı, maddi durumu iyi olmayan: *Dünyā cihetinden ili avuçı tar* “Maddi açıdan durumu iyi değil.” (GT: 192/2 [95]) ← **'atā ili bağı**.

ili tig- (eli değmek) vakit bulmak, fırsatı olmak: *Bir müddet bigler tapuğındın ili tigdükçe ol kitābge meşgūl boldı* “Bir müddet beyler hizmetinden fırsat buldukça o kitabı yazmaya meşgul oldu.” (MG: 5a/5 [5]).

ili uzun (eli uzun) güçlü, kudretli: *Eger ayıtsa Teñriniñ ili uzun tise* “Eğer Allah kudretli dese.” (İM: 17b/5 [156]).

ilin aç- (el açmak) istemek, yapmaya karar vermek: *Anlar içinde bir tā’ife bar kim dā’im hıdmetka billerin bağlap dağı keremge illerin açıp tururlar* “Onlar içinde bir taife vardır ki her zaman hizmet etmeye bellerini bağlap cömertlik yapmaya hazırlar.” (GT: 317/2 [158]).

ilin ayakın öp- (elini ayağını öpmek) saygı göstermek: *Yigitniñ ilin ayakın öpüp kimege kirip kittiler* “Yiğide saygı gösterip gemiye binip gittiler.” (GT: 200/12 [99]).

ilin çek- (el çekmek) vazgeçmek: *Hākīm andan ilin çekip ayttı* “hakim ondan vazgeçip söyledi.” (GT: 113/3 [56]) ← **el tart-**.

ilinden al- (elinden almak) kurtarmak: *Kimeden kişiler çıktılar kim kimeçini anıñ ilinden almağa ala bilmediler* “Gemideki kişiler, gemiciyi kurtarmak için gemiden dışarı çıktılar ama kurtaramadılar.” (GT: 200/4-5 [99]).

iline al- (eline almak) bir konu üzerinde konuşmak, araştırma yapmak: *Şāhibü’l-Keşşāf muḳaddimesin naḥv’iminden iline alıp aytur idi* “Sahibu’l-Keşşâf mukaddimesin cümle

bilgisinden bahsedip üzerinde konuşur idi.” (GT: 244/11 [121]).

iline tüş- (eline düşmek) eline geçmek, yakalanmak: *Anıñ bigin şayd iline tüşti tuta bilmediñ* “Onun gibi bir av eline geçti ama tutamadın.” (GT: 188/7 [93]).

ilini etekinden çek- (elini eteğinden çekmek) aşk sevdasından vazgeçmek, kendini uzak tutmak: *İlimni etekinden çekip ayttım* “Kendimi uzak tutup söyledim.” (GT: 234/10 [116]).

ilin kıskı kıl- (elini kısa yapmak) nefesine hakim olmak: *Dünyanın hevā ve hevesinden ilin kıskı kıldı* “Dünya heveslerine karşı nefesine hakim oldu.” (GT: 124/2 [61]).

ilin tut- (elini tutmak) yardım etmek, yardımcı olmak: *Ger sa‘ādet yana ilin tutsa, bolur ol mu‘teber emīr-i kebir* “Eğer saadet tekrar elini tutsa o güvenilir bir emir-i kebir olur.” (GT: 55/1 [27]).

il koy- (el koymak) buyruğu altına almak: *Ay cefānıñ ilin koyup bilge (tilge?)* “Ey halka zulüm elini uzatan.” (GT: 39/9 [19]).

il tiline tüş- (halk diline düşmek) başkalarının dedikodusu olmak: *Melik oğlanları ni sözleseler dağı ni işleseler il tiline tüşer* “Hükümdar çocuklarının söyledikleri ve yaptıkları başkalarının dedikodusu olur.” (GT: 280/4 [139]).

il uzat- (el uzatmak) dilenmek: *Bir hasīs katına barıp buçuk habbe üçün yüz suvın töküp ilin uzatur sen* “Bir cimri kapısına varıp bir kuruş para için haysiyetini döküp dilenirsin.” (GT: 191/11-12 [95]).

il yit- (eli yetmek) gücü el vermek, malı mülkü olmak: *İl yiterde eygülik kıl ay fulān* “Ey insan, gücün el verdiğinde iyilik yap.” (GT: 60/9 [29]).

il yu- (el yumak) umudunu kesmek, umudunu yitirmek: *Her kim cāndan il yuğay ni kim köñülde bolsa tiline ketürgey* “Hayattan umudunu yitiren bir kişi gönlünde ne varsa dile getirecek.” (GT: 16/11 [7], GT: 271/2 [135]).

illeri titre- (elleri titremek) çok korkmak: *Her kim hıyānet bilen tirilgey hisāb vaktında illeri titregey* “Hayin bir insan hesap gününden çok korkacak.” (GT: 50/6-8 [24]).

ilsiz ayaksız (elsiz bacaksız) sakat: *Eceli iriştı ise ilsiz ayaksızdan kaçıp kutula bilmedi* “Eceli geldiyse sakat kişiden kaçıp kurtulamadı.” (GT: 189/4 [94]).

īmān ketür- ~ **keltür-** (iman getirmek) inanmak, tasdik etmek, hak dini kabul etmek: *Farz olur üstüne īmān ketürmek melā'iklere, kitāblarına, rasūllarına* “Allahın meleklerine, kitaplarına, peyamberlerine inanmak üzerine farz olur.” (KF: 38b/2 [28], KE: 117b/5 [126], İM: 11b/1 [153], İM: 17a/3 [156]).

īmāndan çık- (imandan çıkmak) inancını kaybetmek, dinini değiştirmek: *Kişi takı eger kılsa barça yazukları çıkmas īmāndan ançağa tigrü kāfir bolmayınça Tenrige* “Bir kişi eğer bütün suçları işlese de yüce Allah’ı inkar etmediği sürece kadar inancını kaybetmez.” (İM: 29a/8 [163]).

inābet ilin icābet ümīdi üçün kötür- (tövbe elini icabet umuduyla yokarı kaldırmak) dua etmek, yüce Allah’tan duasının kabul olmasını niyaz etmek: *Köp yazuklı kul haqq te’ālā hāzretine kilip inābet ilin icābet ümīdi üçün kötürse* “Çok günah işleyen biri yüce Allah huzuruna gelip tövbe elini icabet umuduyla yokarı kaldırırsa.” (GT: 7/11-13 [3]).

irdem iri (erdem sahibi) takva sahibi, fazilet sahibi: *Bu muḥāl irür irdem iri ölgey dağı irdemsizler anıy yirin tutkay* “Fazilet sahibi kişiler ölüp de takvasız insanların onların yerlerine geçmesi imkansızdır.” (GT: 23/4 [11]).

irig sözlüg bol- (kaba sözlü olmak) kabaca davranmak, sert konuşmak: Irig sözlüg boldı “Sert konuştu.” (KE: 80b/5 [114]).

isig suf (sıcak su) hamam: *Fark kılğay anlarınıḡ ḡatunları bizim ḡatunlarımızdan yollar içinde takı isig suflar içinde* “Onların kadınlarıyla bizim kadınlarımız yolculukta ve hamam içinde tefkik edilir.” (İM: 436b/7 [430]) ← **ılı su**.

isig yaşlıḡ bol- → **yaşuḡ közlüg bol-** (yaş akmak) çok sevinmek, sevinçten gülmekten gözü yaşarmak: *İsig yaşlıḡ boldı közi* “Sevinçten gözü yaşardı.” (KE: 44a/8 [103]).

issi savuḡ tatma- (sıcak soğuk tatmamak) tecrübesiz olmak: *Cihān körmegen sefer cevriñ çekmegen issi savuḡ tatmaḡan ḡarb kūsinin üni kulaḡına tegmegen dağı mübārizler kılıcınınḡ berḡını körmegen idi* “Dünyayı gezmeyen, yolculuk cevriñi çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulaḡına çalınmayan yine savaşçılar kılıcının şimşegini görmeyen biriydi.” (GT: 296/10-13 [147]).

issi yüzli → **küneş yüz** (sıcak yüzlü) güzel yüzlü, çok hasin: *Ol issi yüzli kız savuḡ ḡareket kılıp ayttı* “O sıcak yüzlü kız beklenmeyen tavırda bulunarak söyledi.” (GT:

267/6 [133]).

istiğfâr ketür- → **tağrıya kayıt-** → **yüzünü yirge sür-** (istiğfâr getirmek) tövbe etmek, bağışlanmasını istemek, özür dilemek: *Kimeçi istiğfâr ketürüp nifâk bilen barışıp* “Gemici özür dileyerek aralarındaki nifakı kaldırıp.” (GT: 200/11 [99]) ← **burnı topraklıg bol-** ← **burnunu yere sür-**.

iş açıl- → **iş bol-** (iş açılmak) başına dert olmak, bela olmak: *Açıldı aña iş* “Onun başına dert oldu.” (KE: 16a/1 [93], KE: 22b/7 [95], KE: 93b/6 [118], KE: 166a/8 [147]).

iş bağlan- (iş bağlanmak) işi anlaşılmaz olmak, işi bir türlü yürümemek: *Bağlandı aña iş* “Onun işi bir türlü yürümedi.” (KE: 163a/5 [146]).

iş bas- (iş basmak) yükü fazla olmak, iş başına ağır gelmek: *Bastı anı iş* “İş başına ağır geldi.” (KE: 51b/2 [106]).

iş bol- (iş olmak) başına dert olmak: *Boldı iş* “Başına dert oldu.” (KE: 21a/5 [95]) ← **iş açıl-**.

işden kal- (işten kalmak) geri kalmak, işini yapamamak: *Yeri dik olmasa ol toynağ ardı yere deger yene ol yeri ağırır ayağın basa bilmes olur işinden kalur* “Yeri dik olmazsa ayağın ardı yere dokunur yine o yer ağırır ve ayağını yere basamaz olur böylece işini yapamaz.” (BV: 31a/6 [34]).

işden kaman- (işten göz yummak) müteheyyiş olmak: *Er işden kamandı* “Kişi işten göz yumdu.” (İH: 24 [19]).

işe kınış- (işe kınışmak) hevesle yapmak, kaynaşmak aynaşmak: *Yigitler işe kınıştı* “Gençler işi hevesle yaptılar.” (İH: 24 [53]).

iş it- (iş etmek) uymak, itaat etmek, haddini bilmek: *Ol biligli kim işitip iş iter* “Bilge insan işitip itaat eder.” (GT: 355/8 [177]).

işik bağla- (eşik bağlamak) aybını örtmek: *İşik bağlap oturma ol sebebden* “Ondan dolayı aybını örtüp durma.” (GT: 125/9 [62]).

işinde tut- (işinden tutmak) bir kimseyi işinden alıkoymak, iş yapmasına engel olmak: *Ullulara kirekli söz sözlemek revâdur, lâkin alar işinde tutmağ haţâdur* “Büyüklerle gerekli olan sözleri söylemek uygundur, lakin onları işinden alıkoymak hatadır.” (GT:

254/13 [126]).

iş küç ber- (iş güç vermek) iş sahibi yapmak, görev vermek: *Meniki iş küç ber* “Bana iş güç ver.” (DM: 19a/5 [55]).

işni aç- (iş açmak) işi açığa çıkarmak, açıklamak, izah etmek: *Açtı işni* “İzah etti.” (KE: 120b/1 [127], KE: 155a/4 [142], KE: 166a/8 [147]).

işte kel- (işe gelmek) iş sahibi olmak, çalışmaya başlamak: *Men bir işte keldim* “Ben bir işe başladım.” (DM: 24a/9 [64]).

it bilen mâcı tig kiriş- (kedi köpek gibi dalaşmak) sürekli kavga etmek: *Dâim kirişirler it bilen mâcı tig bolmayın alar biri birinden râzi* “Onlar birbirinden razı olmayıp sürekli birbirleriyle kavga ederler.” (GT: 268/1-2 [133]).

ittifāk tüş- (ittifak düşmek) rast gelmek, aniden olmak: *Cihân kayğusından fâriğ bolup âzâd yürür idi ittifāk tüşti kim katımızdan sefer itti* “Dünya gamından fariğ olup serbest yürürdü ki aniden aramızdan yolculuğa uğradı.” (GT: 270/8 [134], GT: 132/1 [65]).

iw tut- → turak tut- → vañan tut- → yir it- → yurt tutun- (ev tutmak) yerleşmek, ikamet etmek: *Taķı yıraķın kilgen kişige kaçan kim Mekke’de iw tutsa* “Yine uzaktan gelen kişi ne zaman Mekke’de yerleşse.” (İM: 334a/1 [358]).

ķademinē baş koy- (kademine baş koymak) birbirine uymak, biri birinin uğrunda canını feda etmek: *Özrini müdārā țariķi bilen ortaķa kitürüp biri bizim ķademinē baş koyup sözümüz bu ikki beyt bilen ĥatm boldı* “Özrünü dostluk yoluyla ortaya koyup birbirimize uyarak sözümüz bu iki mısra ile sona erdi.” (GT: 318/12-13 [158]).

ķadģu açıl- (kaygı açılmak) üzüntü giderilmek: *Taķı ķadģu açıldı* “Dahi üzüntü giderildi.” (KE: 151b/6 [141]).

ķadģunı aç- (kaygıyı açmak) üzüntüyü gidermek, rahatlatmak: *Açtı anıķ ķadģunı* “Onun üzüntüsünü giderdi.” (KE: 132b/7 [132]).

ķadģudın çıkar- (kaygıdan çıkarmak) kaygısından tasasından kurtarmak, mutlu etmek: *Ķadģudın çıkardı anı* “Onu mutlu etti.” (KE: 142b/3 [137]).

ķadģuga sal- (kaygıya salmak) kaygılandırmak, üzmek: *Ķadģuga saldı anı* “Onu üzdü.” (KE: 120b/1 [127]).

kaḥṭka tüş- (kıtlığa düşmek) kıtlık yaşamak, zor günler geçirmek: *Kaḥṭka tüşti kavm* “Halk zor günler geçirdi.” (KE: 105b/5 [122]).

kalḫan ört- (kalkan örtmek) kendini korumak: *Kalḫan örtti özing* “Kendini korudu.” (KE: 164b/5 [146]).

kaṃkaḫ başlu (kamkak başlı) aptal, anlayışı kıt, akılsız insan: *Kaṃkaḫ başlu* “Akılsız insan” (TA: [10]).

kanā‘at ayağın selāmet etekine çek- (kanaat ayağını selamet eteğine çekmek) kanaatkâr olmak, açgözlülük yapmamak: *Atası ayttı ey oğlum bu ḥayālî muḥalni dimāğınđan kitergil kanā‘at ayağın selāmet erekine çekip oturgıl* “Babası: Ey oğlum! bu boş hayalleri fikrinden çıkar ve açgözlülük yapma dedi.” (GT: 192/8-9 [95]).

kan bahāsi (kan parası) kan değeri, öldürülen kişinin karşılığında verilen mal ya para: *Kan bahāsi ol mālđan turur kim kesb kıldı anı İslām ḥālinde taqı murtadlıkı ḥālinde* “Kan parası müslüman olduğunda veya kafirlik döneminde elde ettiği maldan verilir.” (İM: 440a/1 [433], KFT: 186a/16 [422], KFT: 186a/19 [422], KFT: 186a/38 [422]).

kaṅga bulğa- (kana bulamak) bir kimseyi öldürmek, yaralamak: *Bulğadı anı kaṅga* “Onu kana buladı.” (KE: 133b/1 [133]).

kanına giriftār bol- (kanına giriftar olmak) Bir kimsenin öldürülmesine sebep olmak, kanına kalmak: *Tilemen kim kıyāmet küni benim kanıma giriftār bolmağaysen* “Kıyamet günü benim kanıma kalmayacağını isterim.” (GT: 68/4 [33]).

kanına tanuḫluḫ bir- (kanına tanıklık vermek) bir kimsenin ölmesi için şahitlik etmek: *Sulṭān ḥıdmetinde kanına tanuḫluḫ birdiler* “Padişah huzurunda kanına tanıklık verdiler.” (GT: 30/3 [14]).

kan kör- → töre kör- (kan görmek) aybaşı olmak, aylık adeti gelmek: *Bir ḥatun kan körse kaçan namāz kılsa oruç tutsa revā bolmas* “Özürlü bir kadının namaz kılması, oruç tutması uygun değildir.” (İM: 58b/7 [180], İM: 374b/8 [318], KF:181a/7 [53]) ← **ḥayz kör-**.

kanlıḫ kıł- (kanlı yapmak) kesmek, öldürmek: *Kanlıḫ kıldı anı* “Onu öldürdü.” (KE: 142b/3 [137]).

kan tök- (kan dökmek) yaralamak, öldürmek: *İmdi atam anam dünyâlık için kanımı tökmege destür birdiler* “Annen babam maddiyat için kanımı dökmeye emrettiler.” (GT: 66/5 [32]).

kan tökül- (kan dökülmek) zarar verilmek, öldürülmek: *Menim helâkligim yahşırağ andan kim yazuksuz kan tökülgünçe* “Boş yere kan dökülmek yerine benim ölmem daha iyidir.” (GT: 66/13 [32]).

kapısı açuk ol- (kapısı açık olmak) eli açık olmak, cömert olmak: *Kapısı açuk olmağ miskîn kişilere* “Fakir kişilere karşı cömert olmak.” (KF: 265b/6 [74]) ← **elgi açuk**.

karağa ur- (siyaha çalmak) siyahlaşmak: *Hindiniñ cevheri kara turur tağı sindursañ sınığının yiri karağa urar* “Hindi kılıcın mücevheri siyahdır dahi kırarsan parçası siyahlaşır.” (MG: 90a3/ [71]).

karağu kıl- (karanlık yapmak) kör etmek, göremez hale getirmek: *Karağu kıldı közini* “Gözünü kör etti.” (KE: 139b/8 [136]).

kara közlüg bol- (kara gözlü olmak) cesur olmak, mert olmak: *Kara közlüg boldı* “Cesur oldu.” (KE: 83a/7 [115], KE: 87a/9 [116]).

kara kurbân (kara kurban) kurbanlık, kurban bayramı günü kesilen hayvan: *Yahşırağı ol turur kim anı ötegey kurbân küniniñ avvalında, kara kurbân kibi* “En iyisi odur ki onu kurban bayramının birinci gününde ödeyecek, kurbanlık gibi.” (İM: 329b/6 [356]).

karañuluk açıl- (karanlık açılmak) karanlık dağılmak, yoğunluğunu yitirmek, üzüntü gitmek: *Açıldı karañuluk tağı kağgu* “Kaygı ve üzüntü gitti.” (KE: 151b/6 [141]).

karañguluğdan çıkar- (karanlıktan çıkarmak) cehaletten kurtarmak, aydınlığa kavuşturmak: *Dağı ĩmān ehlin karañguluğdan çıkarıp* “Dahi Allah’a inananları cehaletten kurtarıp.” (GT: 151/1 [75]).

karanlı öy (karanlık ev) zindan: *Karanlı öy* “Zindan” (TZ: 13a/12 [184]).

kara tanık bil- (kara tanık bilmek) tanımak, anlamak: *Kara tanık bilmek* “Tanımak, anlamak.” (TZ: 5b/1 [9/184]).

kara ton key- (kara elbise giymek) yas tutmak, yasta bulunmak: *Kara ton keydi ĥatun* “Kadın yasta bulundu.” (KE: 152b/8 [141]).

kara yağı (kara yağı) intikamcı, korkunç düşman: *Kara yağı* “Korkunç düşman.” (İH: 23[27], İH: 22 [27]).

karār tut- (karar tutmak) huzura kavuşmak, rahata erdirmek: *Hattā memleket iymen bolup karār tutkay* “Hatta memleket güvende olup huzura kavuşacak.” (GT: 32/10 [15]).

karğa közlüg bol- (karga gözlü olmak) gözleri farklı renkte olmak: *Karğa közlüg boldı* “Karga gözlü oldu.” (KE: 84b/3 [116]).

karnı aç- (karnı acıkmak) iştahsız olmak: *Kimniñ kim karın açmaķı katiğ bolsa ançağa tigrü kim ‘aciz bolsa küt izlemekden* “Bir kişinin karnı çok acıksa, o kadar ki yemek yemekten aciz kalsa.” (İM: 450a/2 [440]).

karnı kiç- (karnı geçmek) ishal olmak, zayıf olmak: *Karnı kiçken kişi taķı yilin tıyabilmes kişi dāyim burnı kanağan kişi kibi turur* “İshal olan kişi dahi osuruğunu tutamayan kişi de hep burnu kanayan kişi gibidir.” (İM: 132b/3 [225]).

karnı közü tok → kiñ közlüg bol- (karnı gözü tok) gönlü tok, ufak tefek şeylere gereksinim duymayan kimse: *Yürür men şādmān karnım közüüm tok* “Gezerim sevinç içinde gönlüm tok.” (GT: 115/7 [57]).

karnını bağla- (karnını bağlamak) kabız yapmak, ishali durmak: *Bağladı dārū karınını* “İlaç kabız yaptı.” (KE: 8a/6 [91], KE: 138b/1 [135]).

karşu çık- (karşı çıkmak) önüne çıkmak, ağırlamak: *Taķı karşu çıkmak taşkarudın kilgen kişige* “Dahi dışarıdan gelen misafiri ağırlamak.” (İM: 480b/4 [460], MG: 36a/2 [28]).

karşu kel- ~ kil- (karşı gelmek) karşı çıkmak, isyan etmek, boyun eğmeyip baş kaldırmak: *karşu keldi anıñ üze* “Ona karşı çıktı.” (KE:15a/8 [93], KE: 91a/2 [118], KE: 117a/9 [126], KE: 155b/1 [142], İM: 14a/6 [154]) ← **baş çek-** ← **başın kötür-**.

karşu kir- → kılıç tart- → kılıç ur- (karşı girmek) üzerine gelmek, saldırmak: *Sününü solıña tutup karşu kirgil* “Kılıcı soluna alıp üzerine gel.” (MG : 40b/9 [32]).

karşu tap- (karşı tapmak) karşılığını almak: *Kaçan kim Teñri Te ‘ālā ta ‘at kılmaķ birle hükm kılsa kulğa karşu tapğay anı cehd kılmaķ birle* “Ne zaman yüce Allah kullara itaat etmeyi buyursa, çaba göstermek yoluyla karşılığını alacaklar.” (İM: 32a/5 [164]).

karşı tur- (karşı durmak) zorluk çıkartmak, boyun eğmemek, direnmek: *Eger saña karşı tursa tağı sen aña yakın kilseñ* “Eğer sana zorluk çıkartsa dahi sen ona yaklaşısan.” (MG : 40a/2 [31], İM: 92a/4 [200], KE: 22b/5 [95], KE: 146b/2 [139], İN: 16a/6 [160])
← **güc it-**.

karşı yüri- (karşı yürümek) düşmana karşı ilerlemek, savaşa çıkmak: *Ağır düşmen çerisi kildi bular dağı çerig yasap karşı yürüdi* “Güçlü düşman ordusu geldi, bunlar dahi ordu hazırlayıp düşmana karşı yürüdüler.” (GT: 20/13 [9]).

kat kat kıl- (kat kat yapmak) iki beraberini yapmak: *Tağı kılsa yawuz işler işlese köprek ol nerseden kim biz añduķ andan kat kat kılsa* “Dahi çok suç işlese, bizim andığımız şeylerin iki beraberini yapsa.” (İM: 73a/7 [189]).

kata kal- (şaşa kalmak) baka kalmak, şaşımak: *Kata kalmak* “Şaşımak” (TZ: 8a/7 [14/187]).

katı başlu (sert başlı) inatçı: *Dağı katı başlu bolmağay* “Dahi inatçı olmayacak.” (RH: 73a/4 [183]).

katı kın (ağır işkence) ağır ceza, şiddetli ceza: *Katı kın* “Ağır ceza” (İH: 24 [28]).

katıg yüzlüg bol- → **katı yüzli** (sert yüzlü olmak) utanmaz ve arlanmaz olmak: *Katıg yüzlüg boldı* “Utanmaz arlanmaz oldu.” (KE: 172a/1 [149]).

katış kara bol- (katış kara olmak) karmakarışık olmak, birbirine karışmak: *Katış kara boldı* “Karmakarışık oldu.” (TZ: 10a/2 [92]).

katına yit- (katına varmak) ulaşmak, yetişmek: *Bu da vîmiz kâzî katına yitti* “Bu davamız kadıya ulaştı.” (GT: 314/9 [156]).

katı yüzli (sert yüzlü) utanmaz, çirkin, kötü huylu: *Ol kız katı yüzli açi sözli idi* “O kız, çirkin ve kötü sözlü idi.” (GT: 136/3 [67]) ← **katıg yüzlüg bol-**.

kavurtluk kıl- → **könül yıķ-** (kavurtluk etmek) sıkıntı vermek, zulüm etmek: *Kavurtluk kıldı aña* “Ona zulüm etti.” (KE: 98a/8 [120], KE: 158b/2 [144]) ← **burun kulaķ kes-**.

kaygını içür- → **övkege keldür-** (kaygını içirmek) öfkelenlendirmek, kaygılandırmak: *İçürdi aña kaygını* “Onu kaygılandırdı.” (KE: 133b/4 [133]).

kaygu yi- (kaygı yemek) kaygılanmak, tasalanmak: *Ol vaķt kim sen kördüñ bir itmek*

ķayğusın yir idim imdi cihān ķayğusın yimek kirek “Sen gördüğün zaman bir ekmek kaygısını yerdim şimdi ise dünya kaygısını yemek lazım.” (GT: 131/5 [65], GT: 319/4 [159], GT: 316/5 [157], GT: 112/5-6 [55]).

ķayta tüş- (kayta düşmek) geri dönmek: *Taķı azğına ķayta tüşgil kim anda yir oğurlağabilgeysen* “Dahi biraz geri dön belki orada yer bulabilirsin.” (MG: 51b/6 [40]).

kazak başlı (kazak başlı) bekar, ergen: *Kazak başlı* “Bekar, ergen kişi.” (TZ: 24b/11 [47/189]).

kelin aşı (gelin aşı) düğün yemeği, gelin ziyafeti: *Kelin aşı ķıldı* “Düğün yemeği hazırladı.” (KE: 121b/2 [128]).

kendü açıl- (kendi açılmak) açıklamak, izah etmek: *Açtı sözni kendi açıldı* “Konuşmaya başladı kendisi izah etti.” (KE: 125a/7 [129]).

kendü nefsinden haber vir- (kendi nefsinden haber vermek) kendi durumunu anlatacak yaşa gelmek, erginlik çağına erişmek: *Ammā ol da ‘vī olingan ķişi kendü nefsinden haber viribilmese* “Amma üzerinde iddia edilen kişi kendi durumunu anlatacak yaşa gelmediyse.” (KFT: 34a/49 [78]).

kendü nefsinden sözle- (kendi nefsinden konuşmak) kendi kararlarını kendisi alacak yaşta olmak: *Eger ol ķul kendinüñ nefsinden kendü sözleyebilir ise* “Eğer o kul kendi durumunu kendisi anlatacak yaşta ise.” (KFT: 34b/4 [78]).

kenete kel- (ansızın gelmek) aniden gelmek, haber vermeden gelmek: *Kenete keldi* “Haber vermeden geldi.” (TZ: 12a/11 [23/194]).

kerem körgüz- (kerem göstermek) ihsan etmek, bağışta bulunmak: *Ol dağı kerem körgüzüp sulţān boldı* “O dahi bağışta bulunup padişah oldu.” (GT: 32/1-2 [15]).

kesek ķan (kesek kan) kan pıhtısı: *Eger kesek ķan kussa ābdast buzulmas* “Eğer kan pıhtısı kussa abdest bozulmaz.” (İM: 94a/1[201]).

ķılıc bağlan- (kılıç bağlanmak) eline kılıç almak: *Daķı ķılıc bağlandı* “Dahi eline kılıç aldı.” (İN: 3b/6-7 [154]).

ķılıç tart- → **ķılıç ur-** (kılıç çekmek) saldırmak, üzerine varmak: *Taķı mü‘min muvaħħid müsülmānlar üzere ķılıç tartıp* “Dahi Allah’ın birliğine inanan müslümanlar

üstüne saldırıp.” (MG : 6a/2 [5], İM: 32b/6 [165]) ← **karşu kir-**.

kılıç ur- (kılıç vurmak) saldırmak, savaşmak: *Şer‘-i Muḥammedī için kılıç urğuçı* “İslam dini için savaşan.” (MG : 3a/4-5[3]) ← **karşu kir-** ← **kılıç tart-**.

kılıp kiç- (yapıp geçmek) yerine getirmek: *Ol ikisinden kayusını fāsıd kılsa kılıp kiçgey anıñ içinde* “O ikisinden birini fasid kılsa, aynı yıl içinde yerine getirecek.” (İM: 344b/4 [366]).

kıya gör- (kıya bakmak) iltifatta bulunmak, sevgi göstermek: *Kıya gördi* “İltifatta bulundu.” (İH: 24 [31]).

kız oğlan (kız çocuk) bakire: *Yitmiş yaşar bir ir kız oğlan ivlendi* “Yetmiş yaşındaki bir adam bakire kızla evlendi.” (GT: 265/7 [132], İM: 132a/5 [224], TA : [34]).

kızıl bol- (kırmızı olmak) utanmak, utançtan rengi değişmek: *Kızıl boldı* “Utançtan rengi değişti.” (KE: 64a/7 [109], KE: 88b/9 [117], KE: 152a/6 [141]).

kiñ közlüg bol- (büyük gözlü olmak) gönlü tok olmak, tok gözlü olmak: *Kiñ közlüg boldı* “Tok gözlü oldu.” (KE: 76b/4 [113]) ← **karnı közü tok-**.

kin tut- → **kine dut-** (kin beslemek) gizli düşmanlık yapmak: *Taḳı kīn tutmağaylar taḳı burnın kulaḳın kesmegeyler* “Dahi gizli düşmanlık yapmayacaklar ve burnunu kulağını kesmeyecekler.” (İM: 425b/1 [423]).

kine dut- (kin beslemek) gizli düşmanlık yapmak: *Kīne duttı anıñ üze mundaḡka* “Onun üstüne böylesine gizli düşmanlık yaptı.” (KE: 16b/3 [93], KE: 147b/1 [139]) ← **kin tut-**.

kiñlik kel- (bolluk gelmek) rahatlığa kavuşmak, bolluk olmak: *kiñlik keldi er tirigligi içinde* “Kişi hayatında bolluk oldu.” (KE: 153a/8 [142]).

kiñlik kıl- (geniştletmek) rahata erdirmek, huzura kavuşturmak: *Kiñlik kıldı aña fulān iş içinde* “Filan işte onu huzura kavuşturdu.” (KE: 133a/1 [133], KE: 138b/6 [135]).

kitābnı bağla- (kitabı bağlamak) bir konu üzerinde konuşmayı bırakmak, harfleri iyice belli etmemek: *Baḡladı kitābnı* “Harfleri iyice belli etmedi.” (KE: 168a/9 [148]).

korğuğ al- (korku almak) endişe etmek, korkmak: *Korğuğ aldı andın* “Ondan endişe etti.” (KE: 32a/4 [99]).

korğunçğa at- (korkuya atmak) kendini tehlikeye atmak, kendine zarar verebilecek bir davranışta bulunmak: *Korğunçğa attı özini* “Kendini tehlikeye attı.” (KE: 144a/6 [138]).

köçüp kit- (göçüp gitmek) yola çıkmak, başka yere taşınmak: *Hôcalar bu sözni kabûl kılıp köçüp kittiler* “Hocalar bu sözü kabul edip yola çıktılar.” (GT: 205/12 [102]).

kök açıl- (gök açılmak) karanlık dağılmak, hava güneşli olmak: *Açıldı kök* “Karanlık dağıldı.” (KE: 125b/4 [129]).

kök kapısı açıl- (gök kapısı açılmak) tövbe zamanı gelmek: *Kök kapısı açılır hattâ yetişince Tanrı ta ‘âlâ dilegen yire* “Tövbe kapısı açılır hatta yüce Allah’ın istediği yere yetişene kadar.” (KF: 124b/1 [42]).

kökçek gümân tut- (iyi güman tutmak) hakkında iyi düşünmek: *Siziñ öze bolsun kökçek gümân tutmağ* “Sizin üzerinize olsun hakkında iyi düşünmek.” (İM: 83a/2 [195]).

kökler işiki yir öze bağlan- (gökler kapısı yer yüzüne bağlanmak) yağmur yağmamak, kuraklık olmak: *Kökler işiki yir öze bağlanıp* “Yağmur yağmayıp.” (GT: 172/13 [85]).

köni yol → tüz yol (doğru yol) iyiliğe ulaştırıcı tutum, iyi davranış: *Seni maqşûduña iltür köni yol* “Doğru yol seni muradına ulaştırır.” (GT: 50/10 [24], İM: 44a/6 [171]) ← **doğrı ~ toğrı yol.**

köni yoluğ bul- (doğru yolu bulmak) hidayet edilmek, iyi tutum ve davranışları benimsemek: *köni yoluğ buldı* “İyi tutum ve davranışları benimsedi.” (KE: 31a/4 [98]).

köñli açıl- (gönlü açılmak) sıkıntısı gitmek, ferahlamak: *Açıldı köñli* “Sıkıntısı gitti.” (KE: 150b/8 [141]).

köñli ağrı- (gönlü ağrımak) rahatsız olmak: *Bu nükteden ol yigitniñ köñli ağrıdı* “Bu sözden yigidin gönlü rahatsız oldu.” (GT: 199/10 [99], GT: 273/6 [136]).

köñli bulğan- (gönlü bulğanmak) yüreği kalkmak, kusacak gibi olmak: *Bulğandı köñli* “Yüreği kalktı.” (KE: 21a/1 [95], KE: 23b/3 [96]).

köñlige al- (gönlüne almak) anlamak, göz önünde bulundurmak: *Köñlige aldı korğunçnı* “Tehlikeyi göz önünde bulundurdu.” (KE: 128a/6 [130], KE: 162a/2 [145]).

köñlige ~ köñline tüş- (gönlüne düşmek) hatırlamak: *Tüşti iş köñlige* “İşi hatırladı.” (KE: 33a/3 [99], İM: 15b/7 [155], KFT: 134a/16 [331]).

köŋli ilden kit- (gönlü elden gitmek) aşık olmak, gönül kaptırmak: *Bir kimersenin köŋli ilden kitip dağı cān terkin urup nazarı helāket yirine tüşüp turur idi* “Bir kimse gönül verip heveslenip kendisinden geçip oturmuş idi.” (GT: 23/6-7 [11]).

köŋli karar- (gönlü kararmak) içi kararmak, morali bozulmak: *Kur‘ān okusa işitenlernin köŋli kararur idi* “Kuran okusa işitenlerin morali bozulur idi.” (GT: 281/7 [140]).

köŋli çatıg bol- (gönlü sert olmak) taş yürekli olmak, acımasız olmak: *Çatıg boldı köŋli* “Taş yürekli oldu.” (KE: 58a/9[108]).

köŋlinde tut- (gönlünde tutmak) içine saklamak, kimseye söylememek: *Mümkin degül bir kişige iki nemeni köŋlinde tutmaqlıq hāşşa kim munça nerselerini* “Bir kişinin, bu kadar şeyi bir kenara bırak, iki şeyi gönlünde saklaması mümkün değildir.” (MG: 19r6 [15]).

köŋlin hoş it- (gönlünü hoş etmek) gönlünü kazanmak, razı etmek: *Kördüm evvelgi mu‘allimnin köŋlin hoş itip burunğı yirine kiçürüp* “Önceki öğretmenin gönlünü kazanıp eski makamına geçirdiğini görüp.” (GT: 282/10 [140]).

köŋlini aç- (gönlünü açmak) içini açmak, hidayet etmek: *Açtı Tanrı anıñ köŋlini İslāmğa* “Allah onu İslam’a hidayet etti.” (KE:91a/4 [118]).

köŋlini köydür- (gönlünü yandırmak) üzüntü vermek, acı vermek: *Köydürdi қаdғu köŋlini* “Üzüntüden kalbi yanıp tutuştu.” (KE: 54a/3 [106]).

köŋli tar → köŋli tar bol- (gönlü dar) canı sıkkın, hissiyatı sığ: *Bir küfe cāmi‘ine namāz kılmağa kirdim köŋlüm tar idi* “Bir Köfe camiine namaz kılmaya girdim, canım sıkkın idi.” (GT: 180/1 [89]).

köŋli tar bol- (gönlü dar olmak) üzülmek, canı sıkılmak: *İzdep nime tapmadı köŋli tar bolup çıktı* “Hiçbir şey bulamadı, canı sıkılıp çıktı.” (GT: 100/1 [49], İM: 294a/5 [331], KE: 65b/9 [110], KE: 68b/2 [111]) ← **köŋli tar**.

köŋlin tar kılma- (gönlünü tar kılmamak) canını sıkmamak, içini daraltmamak: *Mürüvvet körgüz ilge ey yār ki düşmen köŋlin ol ir kılmağı tar* “Ey dost, halka öyle iyilik yap ki o kişi düşmanın bile canını sıkmadı.” (GT: 100/5 [49]).

köñlin tar tut- (gönlünü dar tutmak) canını sıkmak, üzmek: *Taķı köñlin tar tutmasun ol kişi kim bizim ‘ilmimizni öğrenmeklikke* “Dahi o kişi bizim ilmimizi öğretmek için canını sıkmasın.” (MG: 17b/6 [14]).

köñli tön- (gönül dönmek) başı dönmek: *Kačan kussa ikinçi kez nefis sākin bolmasdan burun köñül tönmeginden taķı köñül kopmağından* “Baş dönmesinden dolayı nefesi rahat olmadan önce ikinci kez kussa.” (İM: 94b/1 [201]).

köñül aç- (gönül açmak) ferahlatmak, üzüntüyü gidermek: *Bu gülistān dāyima köñül açar* “Bu gülistan her zaman hüznü giderir.” (GT: 12/1 [5]).

köñül al- (gönül almak) gönül çalmak, kendine hayran bırakmak: *Saņa bu şiveler birlen köñül almaķ kim öğretti* “Sana bu şivelerle gönül çalmayı kim öğretti.” (GT: 244/7 [121]).

köñül bağla- (gönül bağlamak) sebat göstermek, ilgi göstermek: *Zühd ve takvāğa köñül bağlap turur idim* “Zühd ve takvaya ilgi gösterir idim.” (GT: 105/7-8 [52], GT: 242/9 [120], KE: 9b/8 [91]).

köñül bir- (gönül vermek) sevgi göstermek, sevmek: *Kāmil biligli ol turur kim munuņ bigin işlerge köñül birmegey* “Yetişmiş bilgeli insan odur ki bunun gibi işlere gönül vermeyecek.” (GT: 46/8 [22]).

köñülde otur- (gönülde oturmak) içinde yer bulmak, sevilme: *Oturmas cāhil ir köñülde hikmet niçük kim taş üze ursa timür mıķ* “Taş üzerinde demir çivi oturmadığı gibi cahil kişi de gönülde yer bulmaz.” (GT: 118/1-2 [58]).

köñülde saķla- (gönülde saklamak) aklında tutmak, unutmamak: *Bunu köñlünge saķlağıl kim kerek bolğay* “Bunu aklında tut ki lazım olur.” (BV: 22b/6 [26]).

köñül hoş it- (gönül hoş etmek) gönlünü kazanmak, razı etmek: *Ol vezir bilen köñül hoş itip aņa vezāret birdi* “Vezirin gönlünü kazanıp onu bakan yaptı.” (GT: 45/10–11 [22]).

köñül işikinde otur- (gönül kapısında oturmak) gönüllerde yer bulmak, çok sevilme: *Fülān hoca kerem ilin açıp fuķarā hıdmetine bilin bağlap turur dağı dāim köñüller işikinde oturur* “Fılan hoca bağışta bulunup fakirlere hizmet edip gönüllerde yer bulmuştur.” (GT: 164/6-7 [81]).

köñül kop- (gönül kopmak) yüreği kalkmak: *Kaçan kussa ikinci kez nefis sâkin bolmasdan burun köñül tönmeginden taķı köñül kopmağından* “Baş dönmesinden veya yürek kalkmasından dolayı nefesi rahat olmadan ikinci kez kussa.” (İM: 94b/1 [201]).

köñül kötür- (gönül kaldırmak) vazgeçirmek: *Köñül kötürdi andın* “Ondan vazgeçirdi.” (KE: 57a/6 [107], KE: 141b/8 [137]).

köñül közi (gönül güzü) sergileri esas olan yaklaşım: *Taķı Teñri te ‘ālā anıñ köñül közini körer kılsun* “Dahi yüce Allah onun gönül gözünü görür kılsın.” (İM: 2a/2 [148]).

köñül tap- (gönül bulmak) birinin gönlünü kazanmak: *Kirekli dost köñlin tapmaķ üçün atası bağıını satsa revādur* “Dost gönlünü kazanmak için babasının bahçesini satsa uygundur.” (GT: 86/4-5 [42]).

köñül yap- (gönül yapmak) gönül tamir etmek: *Yitkeninçe küçün köñül yapķıl kim ħalāyık saña du ‘ā kılgay* “Gücün el verdikçe gönül tamir et ki insanlar sana dua edecek.” (GT: 89/6-7 [44]).

köñül yıķ- (gönül yıkmak) rahatsız etmek, eziyet etmek, üzmek: *Ol irlik işi degül köñül yıķmaķ* “Eziyet etmek mertlik değildir.” (GT: 292/11 [145]) ← **burun ħulaķ kes-** ← **ķavurtluķ kııl-**

köñül yuw- (gönül yıkamak) kendini temizlemek: *Taķı yüwüniz köñülleriniz teñrinizniñ ħorķusı birle* “Yine kendinizi Allah’ın korkusuyla temizleyiniz.” (İM: 78a/7 [192]).

körklü fikr et- (güzel düşünmek) iyice etraflıca düşünmek: *Müte‘allim ħişiniñ aşı ol turur kim bu işlerde körklü fikr etgey* “Öğrencinin aslı odur ki bu işlerde iyice düşünecek.” (MG: 17b/3 [14]).

köz aç- (göz açmak) dikkat etmek, uyanık olmak: *Taķı köziñ açğıl yügen tutmaķ san ‘atı birle* “Dahi gem tutmak sanatıyla dikkat et.” (MG: 17a/8 [14], MG: 36b/2 [29], GT: 69/3-4 [34]).

közden sal- (gözden salmak) kendisinden uzaklaştırmak, ilgilenmemek: *Anı közden salıp ħayğu ħişārında tutar* “Onu kendisinden uzaklaştıırıp hüzün kalesinde tutar.” (GT: 58/6 [28]).

köz iyileri (göz sahipleri) akıl sahipleri, görüş kabiliyeti olan kimseler: *‘ibret almaķ*

turur dünyāda, Teḡri Te'ālā sözi: 'ibret alınız iy köz iyeleri “Ders almak gerekir dünyadan, yüce Allah’ın sözü: ders alınız ey akıl sahipleri.” (İM: 82a/8 [194]).

közinden yaş kil- (gözyaşı akmak) ağlamak: *Sulṭān bu sözni işitip köḡli ağrıp közinden yaş kildi* “Padişah bu sözü işitip gönlü sızlayıp gözünden yaş aktı.” (GT: 66/11–66/12 [32], GT: 116/3 [57]) ← **gözyaşı dök-** ← **közi yaşı ak-**.

közini aşak kıl- (gözünü aşağı kılmak) alçak gönüllü olmak: *Aşak kıldı közini* “Alçak gönüllü oldu.” (KE: 47b/5 [104]).

közi toyma- (gözü doymamak) tamahkâr olmak, açgüzlülük yapmak: *Turup erte muni ḡucet kitürdi, maḡa toymas közüm ḡaclet kitürdi* “Yarın kalkıp bunu delil getirdi, tamahkârlığım beni mahcup etti.” (GT: 276/6-7 [137]).

közi tüş- (gözü düşmek) görmek: *Neteg kim közi tüşe Ka'be öze telbiyeni kesgey* “Kabeyi gördüğü zaman telbiyeni kesecek.” (İM: 342b/1 [365]).

közi ucu birle baḡ- (göz ucuyla bakmak) kibirlenmek, gözlerini kısıp küçülterek bakmak: *Közi ucu birle baḡtı* “Gözünü kısıp küçülterek baktı.” (KE: 83b/2 [115]).

közi yaşı ak- → **közinden yaş kil-** (gözyaşı akmak) ağlamak: *Aḡtı köz yaşı* “Ağladı.” (KE: 3b/5 [89]) ← **gözyaşı dök-**.

köz kak- (göz kakmak) imlemek, işaret etmek: *Köz kaktı* “İşaret etti.” (TZ: 26b/13 [51/210]).

közlerge tol- (gözleri doyurmak) çok beğenilmek: *Bu şıfatlar birle közlerge tolup ni 'aceb bolsa meşābīḡu'l-ḡulūb* “Bu vasıflarıyla çok beğenilip kalpler aydınlatıcı olsa hiç şüphe yok.” (GT: 12/4 [5]).

közleri yolda tur- (gözleri yolda durmak) hasretle ve sevinçle beklemek: *Bu memleketniḡ uluḡları öziniḡ ḡutluḡ cemāline müştāk bolup bu ḡurūfniḡ cevābına muntaḡır bolup közleri yolda turur* “Bu memleketin büyükleri kendisinin mübarek suretine can atıp bu sözlerin cevabını bekleyip gözleri yoldadır.” (GT: 71/1 [35]).

közsüzler maḡallesinde közgüçilik it- (körlerin mahallesinde aynacılık yapmak) boş işlerle uğraşmak: *ḡayvānlarḡa terbiyet ḡılmaḡ daḡı közsüzler maḡallesinde közgüçilik itmek idi* “Hayvanlara terbiye vermek közsüzler mahallesinde aynacılık yapmak gibidir.”

(GT: 109/4-5 [54]).

köz tegür- (göz değdirmek) kötü gözle bakmak: *Köz tegürdi aña* “Ona kötü gözle baktı.” (KE: 23a/4 [96]).

köz tik- (göz dikmek) dikkatlice bakmak, bir şeye sahip olmayı çok istemek: *Tikti talaban kuş közini* “Yırtıcı kuş dikkatlice baktı.” (KE: 53b/2 [106], GT: 73/6 [36]).

köz tut- (göz tutmak) olmasını beklemek, gözetmek: *Köz tuttu haberga* “Haber bekledi.” (KE: 152b/6 [141], 153a/9 [141], 154a/6 [142], 154b/1 [142]).

köz yum- (göz yummak) ölmek, fani olmak: *Tur teferrüc kıl cihānnın türlü türlü taşların köz yumup andan burun kim cihāndan kitkesen* “Kalk, dünyanın her türlü hayret verici yerlerini gez, kim bilir belki ondan önce bu dünyadan göz yumup gideceksin.” (GT: 193/9-10 [96]).

köz yum- (göz yummak) görmezlikten gelmek: *Fakīrlar yahşıraķı ol durur kim baylardan köz yumgay* “Fakirlerin iyisi zenginleri görmezlikten gelenleridir.” (GT: 316/6-7 [157], TZ: 27a/1 [51/210], İM: 83a/7 [195]).

köz yumul- → **teğri kötür-** → **topraklıg bol-** (gözü yumulmak) vefat etmek, ölmek: *Köz yumulmak* “Vefat etmek” (Kİ: 98 [129]) ← **cān bir-** ← **cān çek-** ← **cān çık-** ← **cān tart-** ← **dünyādan çık-** ← **ecel balçıkına bat-**.

kulak koy- → **kulak tut-** (kulak salmak) kulak vermek, dikkatlice dinlemek: *Mülāzim dağı fermānga köz dikip kulak koyup turur* “Hizmetçi dahi buyruğa göz dikip dikkatlice dinlemiştir.” (GT: 73/6 [36]).

kulağı ağır (kulağı ağır) sağır, işitme problemi olan kimse: *Haķ ta‘ālā anıy kim irādeti kulağın ağır yaratıp turur* “Yüce Allah kimi irade etse sağır dünyaya getirir.” (GT: 352/8 [175]).

kulak tut- (kulak vermek) dikkatlice dinlemek: *Kerem kılıp kulak tutsaņ cevāb aytayım* “Lutf edip dikkatlice dinlersen cevap vereyim.” (GT: 44/12 [21], KE: 59a/6 [108], KE: 108b/2 [123], KE: 122b/4 [128], KE: 126b/5 [130]) ← **kulak koy-**.

kulağı ağır bol- (kulağı ağır olmak) sağır olmak, işitmede zorluk çekmek: *Ağır boldı kulaķı* “İşitmede zorluk çekti.” (KE: 81b/4–81b/5 [115]).

ķum ur- (kum vurmak) dalgalanmak, su kabarmak: *ķum urdı suv* “Su dalgalandı.” (KE: 99b/8 [120]).

ķur‘a at- → **ķur‘a kemişil-** (kura atmak) kura çekmek: *ķur‘a attı anıy birle* “Onula kura çekti.” (KE: 145b/5 [138], KE: 146b/6 [139], KE: 157b/7 [143]).

ķur‘a kemiş- (kura atmak) kura çekmek: *İkisi birge kesilgende, ķur‘a kemişilür* “İkisi birlikte kesildiğinde kura çekilir.” (İM: 460b/1 [447]) ← **ķur‘a at-**.

ķurbān ķıl- (kurban kesmek) canını feda etmek: *ķurbān ķıldı Tanrıĝa* “Allah yolunda canını feda etti.” (KE: 41b/4 [102], KE: 129a/9 [131], KE: 141b/7 [137]).

kūs-ı raķıl ķal- (büyük davul ķalmak) ölüm vakti yaklaşmak: *kūs-ı raķıl ķaldı ecelniķ eli, ikki közum yař vidā‘ın ķılıķ* “Ecel vakti yaklaştı, iki gözüm yař dolu, vedalaşmanı yap.” (GT: 37/10 [18]).

ķutlu topuķlu (kutlu topuklu) bahtlı, saadetli, uğurlu: *Atlar da ķutlu topuķu bolur* “Atlar da bahtlı olur.” (RH: 67a/3 [181], TZ: 30b/7 [59/212]) ← **ķünü çoĝlu bol-**.

ķuvvet bir- (kuvvet vermek) yardım etmek, destek vermek: *ķuvvet birdi aķa* “Ona yardım etti.” (KE: 51a/2 [105], KE: 55b/4 [107]) ← **arķa ber-** ← **elin al-**.

ķuvveti kir- (kuvveti girmek) kendine gelmek, ayrılmak, düşünebilecek duruma gelmek: *Biraz ķuvveti kirdi daĝı bir yazıĝa yüz tutup kitti* “Biraz kendine geldi sonra bir ovaya doğru yürüyüp gitti.” (GT: 202/7 [100]).

küķ ķıl- (güķ kılmak) zorluk çıkartmak, zorbalık etmek, zulüm etmek: *Ol melik kim dāim ilge ve ulusķa küķ ķılır, ‘āķıbet mülkin ilinden bir ķavī düşmen alır* “Halkına ve milletine zulüm eden bir padişahın mülk ve devlertini nihayet güçlü bir düşman alır.” (GT: 33/6-7 [16], İM: 5b/2-3 [150], KE: 2b/3 [89]).

kün bat- → **küneş bat-** (gün batmak) akşam olmak: *Battı kün* “Akşam oldu.” (KE: 7a/5 [90], KE: 15b/3 [93], KE: 19a/8 [94], KE: 29a/6 [98], KE: 41a/8 [102], 52b/9 [106]).

kün tutul- → **küneş tutul-** (güneş tutulmak) güneşin ayın arkasında kaldıĝı zaman dünyaya ışık salamayıp kararmış görünmesi: *Kendü tutuldı kün* “Güneş kendisi tutuldu.” (KE: 5a/1 [90]).

kün ur- → **küneş tüş-** (güneş vurmak) güneş çarpmak: *Taķı kün ursa tözmeĝey*

müfezzez bolğay “Yine güneş çarpsa dayanamaz katlanamaz olacak.” (MG: 79b/1 [62]).

kün uzun (gün uzun) gün boyunca, akşama kadar: *Kün uzun yörیدی misâfir* “Yolcu akşama kadar yürüdü.” (KE:139a/6–139a/7 [135]).

kündüzni kiçe di- (gündüzü gece demek) bilerek yalan söylemek: *Kündüzni kiçe dise melik sen aytkıl, ušta körünür kamer yanınca keyvân* “Padişah gündüzü gece derse, sen söyle ki ay çıkınca ülker yıldızı köşede görünür.” (GT: 83/10-11 [41]).

küneş bat- (güneş batmak) gece olmak, akşam olmak: *Tesbîh eyle şükr eyle, tañrı taâlâya küneş çıkmazdan burun, küneş batmazdan burun* “Tesbih getir, şükür eyle yüce Allah’a güneş doğmadan önce ve güneş batmadan önce.” (KF: 143a/7 [46], İM: 353a/2 – 353a/3 [372],) ← **kün bat-**.

küneş çık- → **küneş toğ-** (güneş çıkmak) gün doğmak, gündüz olmak, sabah olmak: *Ayttı tur ni yatur sen küneş çıktı* “Kalk ne yatiyorsun gündüz oldu dedi.” (GT: 259/5 [129], İM: 132b/1 [225], KF: 143a/7 [46]) ← **feçr çık-**.

küneş toğ- (güneş doğmak) sabah olmak, gün doğmak, gündüz olmak: *Eyle sağındım kim küneş toğdı* “Öyle sağındım ki sabah oldu.” (GT: 230/10 [114]) ← **feçr çık-** ← **küneş toğ-**.

küneş tutul- (güneş tutulmak) güneşin ayın arkasında kaldığı zaman dünyaya ışık salamayıp kararmış görünmesi: *Kaçan kim küneş tutulsa imām namāz kılğay kişiler birle* “Ne zaman güneş tutulsa imam halkla birlikte namaz kılacak.” (İM: 235a/4 [291]) ← **kün tutul-**.

küneş tüş- (güneş düşmek) güneş çarpmak: *Tağı küneş tüşse üç kez mağat arınur* “Yine üç kez güneş çarpsa mutlak temiz olur.” (İM: 141a/6 [230]) ← **kün ur-**.

küneş yüz (güneş yüzlü) perî, güzel yüzlü: *Ol küneş yüzge mübârek fâl irür* “O güzel yüzlüye kutsal fal açar.” (GT: 243/12 [121]) ← **issi yüzli**.

laf ur- ~ **vur-** (laf urmak) çok konuşmak, âlimane sözler söylemek: *Laf urdu, çalım sattı* “Davalı âlimane sözler söyledi.” (İH: 27 [34], KE: 170b/6 [149], DM: 20b/4 [51]).

lafz koy- (lafı bırakmak) boşuna konuşmamak, gereksiz sözler söylememek: *Laîfe nüktesine fikr kılğıl, koyup lafzı anıñ ma'nîsin alğıl* “Hikayenin nüktesine dikkat et,

gereksiz sözleri bırak onun anlamını al.” (GT: 157/5-6 [78]).

laḳab ur- (lakab vermek) takma ad vermek, ad koymak: *Laḳab urdı aṇa* “Ona takma ad verdi.” (KE: 129b/2 [131]).

ma‘desi otı başına çık- (mide ateşi başına çıkmak) çok acıkmak, açlıktan midesi bunalmak: *Yigit ma‘desi otı başına çıkıp tākātınñ ‘inānı ilinden kitip* “Yiğit çok acıkıp güc] kuvveti elinden gidip.” (GT: 204/1 [101]).

ma‘nī işiki açuḳ (mana kapısı açık) birçok anlamı bulunan, farklı anlamlara gelebilen: *Velikin ma‘nī işiki açuḳ daḡı söz silsilesi uzun idi* “Lakin anlam kapısı açık ve sözün devamı uzun idi.” (GT: 109/5-6 [54]).

maṇ bir- → **nidā oḳı-** (ezan vermek) namaza çağırmak: *Ol mü‘ezzin maṇ birgen vaḳtda* “O müezzin ezan okuduğu zaman.” (İM: 12a/6 [153]).

maşlaḥat kör- (maslahat görmek) uygun bulmak: *Eger imām maşlaḥat körse kim koşḡay urmaḳka ta‘zīr içinde zindāḡa salmaḡnı ḳılḡay* “Eğer imam uygun görürse, dövmek üzerine hapse atmayı da suçlunun cezasına ekleyecek.” (İM: 414b/2 [416]).

matuh semelen- (aklı ermez olmak) şaşkın olmak, unutkan hale gelmek: *Matuh semelenmek* “Unutkan hale gelmek.” (İH: 16 [34]).

ma‘zur tut- (mazur tutmak) özürlü görmek, affetmek, bağışlamak: *Lā-cerem muḥtesib şarāb içse esrük irni körüp tutar ma‘zur* “Elbette muhtesib içki içse, sarhoş kişiyi görüp bağışlar.” (GT: 118/13 [58]).

melāmetḳa tuş bol- (melamete uğramak) azar işitmek, eziyet çekmek: *Her kim öḡüt işitip tutmasa melāmetḳa tuş bolur* “Bir kişi nasihat alıp uymasa, melamete uğrar.” (GT: 351/11 [175]).

menfa‘at dut- (menfaat tutmak) kazanç sağlamak, fayde tegürmek: *Men bu ekini satun aldūḳum vaḳtın bu ekin menfa‘at dutmaḳa yarar idi* “Ben bu tarlayı satın aldığımda bu tarla kazanç sağlamaya yarar idi.” (KFT: 105a/39 [247]).

mengü ḳol- (devamlı olmasını istemek) ebedi olmasını istemek, ölümsüzleşmesini istemek: *Mengü ḳolmak* “Ebedi olmasını istemek.” (TA: [57]).

mengü su (ebedi su) hayat suyu, abu hayat: *Mengü su* “Hayat suyu.” (Kİ: 89 [58]).

mēḡzēṣ bol- → **rūzīsiz bol-** (fakir olmak) elinde bir şeyi kalmamak, zor durumda kalmak: *Mēḡzēṣ bolmak* “Zor durumda kalmak.” (Kİ: 88 [58]) ← **ayaḡdan tüṣ-**.

menzildin çıkar- → **yoldın azdur-** (menzilden çıkarmak) doğru yoldan saptırmak: *Çıkardı alarnı menzildin* “Onları doğru yoldan saptırdı.” (KE: 127a/6 [130]).

menzilge yürü- (menzile yürümek) hedefe ulaşmak, hakka kavuşmak: *Eygüleriñ soñınça menzilge yürüp aşhab-ı kehf iti yitti* “Ashab-ı kehf köpeği iyileri takip ederek hedefe ulaştı.” (GT: 27/2 [13]).

meydānnı tar kıl- (meydanı tar kılmak) zor durumda bırakmak: *Taḡı meydānnı saḡa tar kılsa* “Dahi seni zor durumda bıraksa.” (MG: 40a/9 [31]).

mihnet otına kebāb bol- (mihnet ateşine yanmak) çok sıkıntı çekmek, bunalmak: *Daḡı baḡrı miḡnet otına kebāb bolmuş* “Dahi göğüsü mihnet ateşine yanmış.” (GT: 54/6-7 [26]).

milkinde bol- (mülkünde olmak) evlenmiş olmak: *Taḡı kim kim bir ḡatunḡa cimā‘ kılsa milkinde bolmasa ḡarām cimā‘ kılsa* “Bir kişi, mülkünde olmayan bir kadınla çiftleşse ve onunla yasak ilişki kursa.” (İM: 413a/8 [415]).

minnet kıl- → **minnet ur-** (minnet koymak) ihsan eylemek, iyilikte bulunmak: *Minnet kıldı anıḡ üze* “Ona iyilikte bulundu.” (KE: 55b/3 [107], KE: 116a/7 [126]).

minnet koy- (minnet yapmak) minnet etmek, yaptığı iyiliği başa kakmak: *Minnet koydı anıḡ üze* “Yaptığı iyiliği başa kaktı.” (KE: 50a/2 [105]).

minnet ur- (minnet etmek) ihsan eylemek, iyilikte bulunmak: *Minnet urdı aḡa* “İyilik yaptı ona.” (KE: 154a/9 [142]) ← **minnet kıl-**.

mīrās al- (miras almak) elde etmek, kazanmak: *Anlar cenneti mīrās alurlar ebedī ḡalurlar anda* “Onlar cenneti kazanırlar, hep orada kalırlar.” (KF: 199b/6 [59], KFT: 15b/25 [35], KFT: 66b/7 [147]).

mīrās yi- (miras almak) elde etmek, kazanmak: *Anḡaḡa tigrü ol ikisinden mīrās yigey irdim tise* “O zamana kadar o ikisinden miras alacaktım derse.” (İM: 9b/8 [152], KFT: 26a/2 [58], KFT: 35a/2 [79], KFT: 35a/52 [80]).

mīzānnı saḡla- (mizanı saklamak) ölçüyü korumak, ölçüyü bozmamak: *Ḥakim ayttı ey*

oğlum mizānnı saklamak kirek “Padişah söyledi: Ey oğlan ölçüyü korumak lazım dedi.” (GT: 168/12 [83]).

muḥabbet bağla- (muhabbet bağlamak) sevgi beslemek, gönül bağı kurmak, sevmek: *Bu sen aytkanıñ benim ḥālime muvāfık turur yigitlik eyyāmında bir kimerse bilen muḥabbet bağlap idim* “Bu senin dediğin benim halime uygundur, çünkü gençlik hayatımda bir kimse ile gönül bağı kurmuş idim.” (GT: 248/9-10 [123]).

muḥabbet nazarı ziyādet bol- (muhabbet nazarı artmak) sevgisi artmak, her gün geçtikçe sevgisi fazla olmak: *Künden küne muḥabbet nazarı ziyādet boldı* “Her gün geçtikçe sevgisi arttı.” (GT: 22/10-11 [10]).

muḥāl sözle- (muhal konuşmak) imkansız şeyler söylemek: *Muḥāl sözledi sözni* “İmkansız şeyler söyledi.” (KE: 123b/7 [139]).

muhālif yıl (muhalif yel) osuruk: *Uluğlardan bir kimerseniñ karnında muhālif yıl hareket kılip* “Büyüklerden birinin karnından muhalif yel hareket edip.” (GT: 133/13 [66]).

murdar sik- (murdar sikmek) zina etmek, yasak ilişki kurmak: *Murdar sikmek* “Yasak ilişki kurmak.” (TZ: 18b/5 [36/218]).

muşibet teg- (musibete uğramak) felakete uğramak, felaketle karşılaşmak, başına kötü şeyler gelmek: *Tegdi aña muşibet* “Başına kötü şeyler geldi.” (KE: 122a/5 [128]) ← **bela teg-**.

muvāfakat kemiş- (onay vermek) onaylamak, kabul etmek: *Muvāfakat kemişti iki nirse arasında* “İki şey arasında onay verdi.” (KE: 138b/8[135]).

mübārek nefesin kabūl it- (mübarek nefesini kabul etmek) ricasını kabul etmek: *Ol ‘azizniñ mübārek nefesin kabūl itip ayttım* “O aziz insanın ricasını kabul edip söyledim.” (GT: 11/2 [5]).

mübāḥ kör- (mübah görmek) sakıncasız kabul etmek, halal görmek: *Mübāḥ kördi anı* “Onu sakıncasız kabul etti”. (KE: 165b/2 [147]).

mühlet bir- (mühlet vermek) zaman vermek, fırsat vermek: *Mühlet birdi aña* “Ona fırsat verdi.” (KE: 107a/7[122], KE: 111b/6 [124], KE: 116b/2 [126], KE: 136a/1 [134]).

mühr ur- (damga vurmak) kalpleri kitlemek, hidayet edilemez duruma getirmek: *Mühr urdı Tağrı kâfir köñli üze* “Yüce Allah kafirler göğüsüne mühr vurdu.” (KE: 9b/2 [91], KE: 43a/7 [102], KE: 96b/8 [119], KE: 96b/9 [119]).

mülk tut- (mülk tutmak) hakim olmak, fethetmek, eline geçirmek: *Teğri te ‘ālā ‘ināyeti bilen kayısı mülkni kim tuttum ra ‘iyyetni hoş kördüm* “Yüce Allah’ın lutûf ve inayeti bilen hangi memleketi ele geçirdim halkını iyi gördüm.” (GT: 96/11-12 [47]).

müzd bër- (müzd vermek) maaş vermek, emeğinin karşılığını vermek: *Müzd bërme* “Emeğinin karşılığını vermek” (Kİ: 78 [60]).

namāz ~ namāzy durıuz- (namaz kılmak) namaz ibadetini yerine getirmek: *Namāz durıuzğay sen* “Namaz ibadetini yerine getireceksin.” (KF: 39b/5[28], MS: F° 2 v° [83]).

namāza dur- ~ tur- → namāzğa kir- (namaza durmak) namaza kalkmak, namaz ibadetini yerine getirmek: *Andan şonra namāza dursa* “Ondan sonra namaza kalksa.” (KF: 124a/3 [42], İM: 78a/4 [192]).

namāzdan arı- (namazdan temizlenmek) namaz ibadetini yerine getirmemek, namazı terk etmek: *Za ‘ıf boldum tise, yā arıdım namāzdan tise* “Güçsüz oldum veya namazdan muaf oldum dese.” (İM: 8a/4 [151]).

namāzğa kir- (namaza durmak) namaz kılmak: *Namāzğa kirmek tilese tekbîr kılğay* “Namaz kılmak isterse tekbir getirecek.” (İM:165a/7 [245]) ← **namāza tur-**.

namāzı keç- (namazı geçmek) namazı olmak: *Eger bir şartı terk etse namāzı keçmez* “Eğer bir şartı terk etse namazı olmaz.” (KF: 41a/3 [28]).

namāznı kes- (namazı kesmek) namazı tamamlamak: *Tağı kim kim selām birse tilese anıy birle namāznı kesmekni* “Yine bir kişi selam verse ve onunla namazı tamamlamak istese.” (İM: 207a/5 [273]).

nāmūs yaķasın yırt- (namus yakasını yırtmak) utandırmak, bağırıp çağırmak: *Bu oğlan atası hıdmatına kilip şikāyet ili bilen nāmūs yaķasın yırttı dağı hālını ‘arz itti* “Bu çocuk, babasının huzuruna gelip şikayette bulunarak bağırıp çağırdı dahi durumunu anlattı.” (GT: 279/10 [139]).

na‘ra ur- (nara atmak) kabadayınca bağırarak: *Na‘ra urduñ işitip kuşlar ünün* “Kuşlar

sesini işitip bağırdın.” (GT: 127/8 [63]).

naşihat tut- (nasihat tutmak) nasihat dinlemek, birinin sözünü dinlemek: *Naşihat tutmağan gāfil kimerse tüşer dāim muşakkatnıñ kınına* “Nasihat dinlemeyen biri her zaman maşakkat içinde yaşar.” (GT: 55/13 [27]).

nāyib bol- (nayib olmak) geçerli sayılmak: *Oş anıñ kibi turur kaçan kim yağmur sıfı tigse nāyib bolur meshden* “Bunun gibi ne zaman mesh yerine yağmur suyu değse, geçerli sayılır.” (İM: 126b/8 [221]).

nazarı helāket yirine tüş- (nazarı helakete yerine düşmek) kendinden geçmek, helakete uğramak: *Köñli ilden kitip dağı cān terkin urup nazarı helāket yirine tüşüp turur idi* “Gönül kaptırıp, heveslenip, kendisinden gidip oturmuş idi.” (GT: 226/7 [112]).

nedāmet ilt- (nidamet iletmek) hasret yemek, pişmanlık duymak, pişman olmak: *İki kişi dünyādan kitti dağı hasret nedāmet iltti biri ol kim yıgdı yimedi biri dağı ol kim bildi dağı kılmadı* “İki kişi dünyadan hasret ve pişmanlık içinde gitti, biri mal topladı ama yemedi diğeri ise öğrendi ama uymadı.” (GT: 354/13 [173]).

nedāmet yi- (nedamet yemek) pişman olmak, pişmanlık duymak, hatasını anlayıp üzülmek: *Kılurlar tevbe āsiler nedāmet yip haṭā işden* “Suçlular işledikleri suçtan pişmanlık duyup tövbe ederler.” (GT: 98/8 [48]) ← **buşman ye-**.

nefs evin yıķ- (nefsin evini yıkmak) nefesine hakim olmak: *Tilesen zühd ve takva nefis evin yıķ* “Eğer sufu olmak istersen zühd ve takvayla nefesine hakim ol.” (GT: 103/2 [51]).

nefes kes- → **nefes tut-** (nefes kesmek) nefes almak, dinlenmek: *Ol vechlerden biri nefes kesmek turur bir ḥarfni aṅğandan soñra* “O sebeplerden biri bir harfi anladıktan sonra nefes almaktır.” (İM: 217b/4 [280]).

nefes tut- (nefes tutmak) dinlenmek, nefes almak: *Kaçan kim nefes tutar bolsa isig zaḥmından yā açlıqdan* “Ne zaman biri sıcaklıktan veya açlıktan nefes almak istese.” (İM: 457b/3 [445]) ← **nefes kes-**.

nefes ur- (nefes vurmak) sohbet etmek, konuşmak: *Bir iki hoş nefes urmaḵ tiledim, nefes yolu tutuldı boldım āḥras* “Bir iki güzel söz söylemek istedim, nefes yolu tutuldu konuşamadım.” (GT: 264/3-4 [131]).

nefsini arıt- → **özini arıt-** → **yüzini şakla-** (nefsini temizlemek) kendini kötü şeylerden uzak tutmak, kendini korumak: *Arıttı nefsin* “Nefsini korudu.” (KE: 142b/1 [137]).

nefsini yığ (nefsini toplamak) nefsine hakim olmak, nefsinin öldürmek: *Ammā ol kimerse kim korksa Teñri hāzretinde turmaḡқа taḡı nefsin* yığsa öz hevāsından “Amma o kişi ki yüce Allah’ın harşısında durmaktan korksa ve nefsine hakim olsa.” (İM: 84b/7 [196]).

nefsin öltür- → **tengrige kaç-** (nefsini öldürmek) nefsine hakim olmak, günah işlememek: *Nefsin öltürgen ir bolur gāzī* “Nefse hakim olan kişi gazi olur.” (GT: 300/10 [149]).

nidā okı- (ezan vermek) namaza çağırmak: *Kaçan namāza nidā oḡsalar cum’a künde* “Ne zaman ezan okunsa cuma gününde.” (KF: 186b/1 [56]) ← **mañ bir-**.

nikāḡ kıl- (nikah yapmak) nikah kıymak, evlendirmek: *Kim kim bir ḡatun iwlense ḡalāl bolmas añar anı nikāḡ kılmaḡ* “Ne zaman bir kadın evlense, helal olmaz ona onu evlendirmek.” (İM: 407a/2 [411]).

ni’met tök- (nimet dökmek) hediyeler dağıtmak, ziyafet vermek: *Bu faḡīr ol va ‘deniḡ şartına vefā kıldı sufra bıraḡtı türli türli ni’metler tökti* “Bu fakir insan verdiği sözü yerine getirmek için sufra hazırladı her türlü ziyafet verdi” (GT: 290/3-5 [144]).

nūr yetiş- (nūr yetişmek) aydınlatmak, parlak olmak: *Mādām ki mekketullāha nūr yetişse ziyāret eylegenleri bile* “Madamki ziyaret ettiklerinden dolayı Mekkeye nur yetişse.” (KF: 4a/4 [22]).

nuşret bul- → **zafer bul-** → **zafer tap-** (zafer bulmak) üstünlük kazanmak: *Taḡı anıḡ birle nuşret bulḡay* “Yine onunla zafer kazanır.” (MG: 82b/6 [65]).

oḡul kıız (oḡul kıız) çoluk çocuk: *Taḡı arıḡ kıḡḡay Teñrini atadan anadan taḡı oḡul kıızdan* “Yüce Allah’ı anne babadan ve çoluk çocuktan temiz tutacak.” (İM: 3a/6 [148], İM: 3b/1 [149], İM: 260a/2 [308], İM: 294b/5 [331], GT: 49/6 [24], GT: 145/9 [72]).

oḡlan bıraḡ- (çocuk bırakmak) düşük yapmak, çocuk düşürmek: *Taḡı ne kim kırnaḡ oḡlan bıraḡḡanda ol urḡan kişiniḡ mālından turur* “Yine ne zaman cariyeye düşük yapsa o vuran kişinin malındandır.” (İM: 466a/7 [451]).

oḡlan toḡur- → **oḡlan tap-** (doḡum yapmak) çocuk dünyaya getirmek: *Daḡı ol kırnaḡ*

yüklü olduğundan sonra dahi bir oğlan doğursa “Yine o cariye hamile olduktan sonra bir çocuk dünyaya getirse.” (KFT: 34a/27 [77], KF:181a/7 [53], MG: 90a/3 [71]).

oğlan igin iglen- (oğlan derdi çekmek) doğum ağrısı çekmek: *Oğlan igin iglendi* ‘avrat “Kadın doğum ağrısı çekti.” (KE: 71a/1 [111]).

oğlan kudur- (çocuk kudurmak) yaramazlık yapmak: *Kudurdu oğlan* “Çocuk yaramazlık yaptı.” (İH: 21 [32]).

oğlan tap- (çocuk bulmak) doğum yapmak, çocuk dünyaya getirmek: *Taķı revā bolmas cünüb kişige taķı kan körgeñ hatunğa taķı oğlan tapğan hatunğa, Kuran oķımaq* “Dahi cünüp kişiye aylık adeti gelen ve doğum yapan kadına kuran okumak reva olmaz.” (İM: 103b/1 [207]) ← **oğlan doğur-** ~ **toğur-**.

oğlan tüşür- (oğlan düşürmek) bebeği karnında ölmek: *Oğlan tüşürdi* ‘avrat “Kadın bebek düşürdü.” (KE: 112b/7 [124]).

oğlanlak kıl- (oğlanlık yapmak) gençliğini yaşayamak: *Ol vaķt kim oğlanlar atası boldum dağı oğlanlık kılmadım* “Baba olduktan sonra gençliğimi yaşayamadım.” (GT: 270/12 [134]).

oğluna tartın- (oğlunu savunmak) birini savunmak, birine arka çıkmak: *Er oğluna tartındı* “Kişi birine arka çıktı.” (İH: 19 [19]).

oķını yasını bıraķ- (silahını yere bırakmak) teslim olmak: *Kördüm ol pehlevān yigitni ilinden oķını yasını bıraķıp* “Gördüm o pehlivan yiğidi elindeki silahı yere koyup.” (GT: 298/2-3 [148]).

olca al- (olca almak) ganimet almak, ganimet ele gecirmek: *Taķı kim kim ölse olca alğanlardan kāfirlik ilde haķ yok turur* “Dahi ganimet alan kişilerden herhangi biri kafir ilinde vefat etse, hakkı yoktur.” (İM: 427b/4 [424]).

orta ber- → **tüzlük kıl-** (orta vermek) eşit davranmak, adil davranmak: *Orta berdi nafaka içinde* “Nafaka meselesinde eşit davrandı.” (KE: 147b/5 [139]).

ortağa kitür- (ortaya koymak) hâlini arz etmek, durumunu anlatmak: *Şeyhının hıdmatına kilip sırrın ortağa kitürdi* “Şeyhin huzuruna çıkıp durumunu anlattı.” (GT: 124/8 [61]).

ortağa söz kitür- (ortaya söz getirmek) lafa karışmak, birisi konuşurken araya girmek: *Bir kişi söz başlasa tamām bolmayın bir kimerse dağı ortağa söz kitürgey ol ‘alāmeti cehl turur* “Biri konuşurken sözü bitmeden başka biri araya girip lafa karışsa bu cehalettir.” (GT: 216/13 [107]).

ortak kat- (ortak koşmak) Allah’a eş getirmek: *Kaçan kim Tejrini bilse vācib bolur anıñ öze kim Tejrini birlegey ortak katmağdan taķı anar ohşaş kılmağdan* “Allah’ı tanıdıktan sonra vacib olur onun üzere Allah’ı tavhit eder ortak katmaktan dahi ona benzetmekten.” (İM: 3a/5 [148], KE: 115b/1 [125]) ← **eş tut-**.

oruç yi- → rüze aç- (oruç yemek) iftar yapmak, orucunu bozmak: *Ol oruç yimek keffāretdür* “O, oruç keffaresidir.” (KF: 221a/2 [65]).

orun kıl- (orun kılmak) mezar eşmek, kabir kazmak: *Orun kıldı aña yerde* “Yer yüzünde ona mezar eşti.” (KE: 137a/1 [134]).

ot ur- (ateş saçmak) düşmana saldırmak: *Oglan ayttı ay irenler yā çerige ot uruñ yā barıp ‘avrat kumaşın kiyip ivde oturuñ* “Yiğit askerlerine, ya düşman ordusuna saldırın veya varıp kadıl elbisesini giyip evde oturun dedi.” (GT: 22/4-5 [10]).

otura tura kitmek (otura tura gitmek) yavaş gitmek: *Otura tura kitmek yahşıraķ andan kim terk yürüp ķalğay sen* “Yavaş gitmek, hızlı yürüp varamamaktan daha iyidir.” (GT: 273/1 [136]).

oynay küle kil- (oynaya güle gelmek) durumdan memnun olmak: *Ol pehlevān yigit bilen oynay küle kilür idük* “O pehlivan yiğit ile oynaya güle gelirdik.” (GT: 297/2-3 [148]).

öc al- (öç almak) intikam almak, kendisine yapılan kötülüğün karşılığını vermek: *İrge lābüd öc alurğa düşmeninden vaķt bar* “Artık kişi için düşmanından intikam alma zamanıdır.” (GT: 64/11 [31], GT: 199/11 [99], GT: 259/13 [129]).

öğüt bir- (öğüt vermek) nasihat etmek: *Öğüt birdi aña* “Onu nasihat etti.” (KE: 17a/7 [94]).

öküş aņ- (fazla hatırlamak) zikr etmek: *Anıñız tejrini öķüş aņmak birle* “Hatırlayınız Allah’ı fazla zikr etmekle.” (İM: 77b/5 [191]).

öküz alması: (öküz elması) ayva: *Öküz alması* “Ayva” (Kİ: 18 [65]).

ölmiş yir (ölü yer) kurak yer, ekilmeye uygun olmayan yer: *Bir kişi kuyu kazsa bir ölmüş yirde* “Bir kişi kurak bir yerde kuyu kazsa.” (KFT: 42a/29 [95]).

ölügge sağa- → **ölügni ög-** (ölüye ağlamak) ölünün arkasından övücü şiir söylemek, ağıt yakmak: *Sağadı ölügge, yıgladı ölügi* “Ölünün peşinden ağıt yaktı.” (KE: 29b/2 [98]).

ölügni ög- (ölüyü övmek) ağıt yakmak, ölünün arkasından övücü şiir söylemek: *Ögdi ölügni* “Ölüyü övdü.” (KE: 136b/5 [134]) ← **ölügge sağa-**.

ölü köñüllü (ölü gönüllü) akılsız, şuursuz, anlayışı kıt: *İnen fehmsiz ölü köñüllü tãife kördüm* “Son derece akılsız anlayışı kıt bir taife gördüm.” (GT: 109/2 [54]).

ölüm döşeki (ölüm döşeği) ölmek üzere, hayatının son anları: *Kaçan bir kişi ölüm döşekinde vasiyyet idse* “Ne zaman ölmek üzere olan bir kişi vasiyet etse.” (KFT: 185a/41 [421]).

‘ömri aħir bol- (ömrünün sonuna gelmek) hayattan göz yummak, ölmek: *Bir sultānnıñ ‘ömri aħir bolup kãim-i maķāmı yok idi* “Bir padişah dünyadan göz yumup yerine geçecek kimsesi yok idi.” (GT: 129/7 [64]).

‘ömri bağından yimiş yime- (ömrünün bahçesinden meyve yemek) gençliğini yaşayamamak, hayat tadından lezzet alamamak: *Bu oğlan ‘ömri bağından yimiş yimişi yok turur* “Bu çocuk, ömrünün bahçesinden meyve yememiştir.”

‘ömrin şarf it- (ömrünü sarf etmek) ömrünü harcamak, hayatını boşa geçirmek: *Böyle şarf itti ‘ömrin ol ser-bāz, ni yigey kış dağı ni kiygey yaz* “Asker bütün ömrünü böyle şeylere sarf etti, ne kışın yiyecek ne yazın giyecek.” (GT: 92/9 [45]).

‘ömriniñ bustānı yaşar- (ömrünün bustanı yaşarmak) gençleşmek, genç yaşta olmak: *Bir oğlan bar idi kim ‘ömriniñ bustānı yaşarıp* “Bir çocuk var idi ki gençleşip.” (GT: 24/13 [11]).

örtügli qalma- (örtülü kalmamak) gizli kalmamak, herkes tarafından duyulmak: *Ol sizge dağı örtügli qalmağay işitkey siz* “O, size dahi gizli kalmayacak, işiteceksiniz.” (GT: 217/11 [108]).

övkege keldür- (öfkelenlendirmek) sinirlendirmek, kızdırmak: *Övkege keldürdi anı* “Onu sinirlendirdi.” (KE: 108a/4 [123]) ← **ķayķunı içür-**.

öz ķanı bilen ilin yuv- (kendi kanıyla kendi elini yıkamak) kendi sonunu hazırlamak: *Kim izder ise ķilāf-ı rāy-ı sulţān öz ķanı bilen yuvar ilin ol nādān* “Padişahın görüşüne karşı çıkan cahil biri, kendi kanıyla kendi ellerini yıkar.” (GT: 83/8-9 [41]).

özi açıl- (aslı belli olmak) kimliği ortaya çıkmak, belli olmak: *Özi açıldı* “Kimliği ortaya çıktı.” (KE: 90a/4 [117]).

özine mālīk bol- (kendine hakim olmak) kendini kontrol etmek, nefesine sahip çıkmak: *Eger hasta bolsa özine mālīk bolmasa namāzı fāsıd bolmaz* “Eğer hasta olsa, kendini kontrol edemezse namazı bozulmaz.” (İM: 194a/1 [264]).

özini arıt- → **yüzini şaķla-** (kendini temizlemek) kendini korumak, kötü şeylerden uzak durmak: *Arıttı özini fulān nirsedin* “Kendini filan şeyden temizledi.” (KE: 137a/5 [135])
← **nefsini arıt-**.

özini artuķ kör- (kendini üstün görmek) kendini beğenmek, kibirlenmek, gururlanmak: *Daķı özlerini özgelerden artuķ körerler* “Yine kendilerini başkalardan üstün görürler.” (GT: 310/1 [154], GT: 328/3 [163]).

‘özr kitür- (özür getirmek) özür dilemek, bağışlanmasını istemek: *Kerek ķul dā ‘imā taķşir-i ‘özrin ķetürgey* “İnsanın her zaman özür dilemesi gerekir.” (GT: 5/2 [2]).

‘özr tile- → **raķmet tile-** (özür dilemek) aff dilemek, yaptığı bir yanlışlıktan dolayı bağışlanmasını istemek: *Köp ni ‘met baķışlap ‘özrin tiledi* “Çok hediyeler verip özür diledi.” (GT: 72/5 [35]).

pençe tut- (pençe vurmak) kavga etmek: *Arsalan bilen pençe tutmaķ daķı ķılıķķa yumruķ urmaķ ‘āķiller işi degül* “Aslanla kavga etmek, kılıca yumruk atmak akıllı kişilerin işi değildir.” (GT: 335/11-12 [167]).

raķmet tile- (rahmet istemek) aff dilemek, bağışlanmasını istemek: *Yā raķmet tilemek raķmet āyatın oķıķanda* “Ya rahmet ayetini okuduķunda aff dilemek.” (İM: 190a/5 [262]) ← **‘özr tile-**.

rāst bol- → **tüz bol-** (doğru olmak) doğru yolda yürümek, gerçek çıkmak: *Rāst boldı*

sözi “Sözi gerçek çıktı.” (KE: 12a/7 [92], KE: 79b/5 [114], KE: 150a/7 [140], KE: 156b/1 [143], KE: 160b/9 [145], KE: 163b/5 [146], KE: 171b/5 [149], KE: 171b/8 [149]).

rāst tut- → **rāstka tut-** (gerçek tutmak) gerçek saymak, doğru kabul etmek: *Kim kim da ‘vā kılsa tejriniñ sewmegini biz rāst tutar biz anı* “Bir kişi Allah’ı sevdiğini iddia etse, biz onu doğru kabul ederiz.” (İM: 71a/5 [187]).

rāstka tut- (gerçek tutmak) gerçek saymak, doğru kabul etmek: *Rāstka tuttı anı sözi içinde* “Suhbetlerinde onu gerçek saydı.” (KE: 117b/4 [126]) ← **rāst tut-**.

rāy kör- (ray görmek) tedbir almak: *Rāy kördi iş içinde, yıradı andın* “İş sırasında tedbir aldı, ondan uzaklaştı.” (KE: 148a/5 [140]).

renc çek- (eziyet çekmek) zorluk çekmek, hastalık geçirmek: *Müddetler ol rencin çekip dem-be-dem aytur idi* “Uzun süre onun eziyetini çekip zaman zaman söylerdi.” (GT: 112/1 [55]).

revā tut- (reva görmek) uygun görmek: *Revā tuttı aña fulān nirseni* “Fılan şeyi ona uygun gördü.” (KE: 140a/5 [136], KE: 166a/1 [147]) ← **cāyız dut-**.

ribā yi- (riba yemek) faizden kazanç elde etmek: *Yā ribā yigen men tip, yā oğrı men tip, ant içken bolur* “Riba yiyen benim veya hırsız benim derse, yemin etmiş olur.” (İM: 384a/4 [394]).

rūze aç- (oruç açmak) orucunu bozmak, oruçlu halden çıkmak: *Rūze açtı rūzedār* “Oruçlu kişi orucunu bozdu.” (KE: 111a/8 [124], KE: 111a/9 [124]) ← **oruç yi-**.

rūze tut- (oruç tutmak) oruç ibadetini yerine getirmek: *Yöridi tün kün soñıca yıylandı rūze tutğan ağzı* “Gece gündüz yürüdü, oruç tutan kişinin ağzı kurudu.” (KE: 39a/3 [101]).

rūzīsiz bol- (fakir olmak) malı telef olmak, zor durumda kalmak: *Rūzīsiz boldı er* “Kişi zor durumda kaldı.” (KE: 145b/7 [138]) ← **ayağdan tüş-** ← **mēñzēş bol-**.

sa‘adete yetiş- (saadete erişmek) mutluluğa kavuşmak, huzura ermek: *Sa‘adete yetişmek istesün* “Huzura kavuşmak istesin.” (KF: 156b/5 [49]).

şabrğa sat- (sabra satmak) peşin para ile sonradan teslim etmek üzere mal satmak: *Her*

nerse kim mümkün bolsa şıfatını bilmek taķı kadarını bilmek revā bolur anıñ şabrğa satmak “Herhangi birşeyin vasfını veya miktarını bilmek mümkünse, onu sabra satmak cayızdır.” (İM: 482b/4 [462]).

saçını kiç- (saçını geçmek) zulmetmek, dövmek: *Taķı kim kim ant içse hatunnı urmağay men tip, kiçse anıñ saçını* “Dahi bir kişi karımı dövmeyeceğim diye yemin etse, ona zulüm etse.” (İM: 395a/5-395a/6 [402]) ← **ağaç ur-**.

sağlık bir- (sağlık vermek) esenlik vermek, sağlığına kavuşturmak: *İy Teñri sağlık birgil maña seniñ şifāñ birle* “Ya Allah şifa veren sensin, beni sağlığıma kavuştur.” (İM: 91b/6 [200]).

sağsuz ol- (hasta olmak) hastalanmak: *Ol kulnuñ hōcāsı sağsuz oldı* “O kulun sahibi hastalandı.” (KFT: 33a/22 [75]).

şakalına aķ tüş- (sakalı beyazlaşmak) yaşlanmak, ihtiyar olmak: *Şakalına aķ tüştidir* “Yaşlanmışsındır.” (KK: 74) ← **alma iñekiñe ayva tozı otur-** ← **iki kāt bol-**.

sakçılı yol (güvenilir yol) iyi davranış, güvende olacağın tutum: *Sakçılı yol* “İyi davranış”(İH: 16 [38])

şalāhķa dön- (huzura dönmek) rast gelmek, hedefine ulaşmak: *Döndi anıñ işi şalāhķa* “Onun işi rast geldi.” (KE: 54b/9 [107]).

şatuğı boz- (satışı bozmak) verdiği sözden dönmek, anlaşmayı bozmak: *Tilese şatuğı bozar* “İsterse verdiği sözden döner.” (KFT: 79b/19 [178]).

sav sav gel- (sav sav gelmek) sırayla gelmek, kendi nöbetinde gelmek: *Sav sav gelmak* “Sırayla gelmek.” (İH: 19 [40]).

şavāp kör- (sevap görmek) doğru kabul etmek: *Şavāp kördi rāynı yığıldılar* “Görüşü doğru kabul ettiler, bir araya geldiler.” (KE: 147a/9 [139], 165a/9 [147]).

savuk hareket kıl- (soğuk hareket yapmak) beklenmeyen tavırda bulunmak: *Ol issi yüzli kız savuk hareket kılıp ayttı* “O güzel yüzlü kız beklenmeyen bir tavırda bulunarak söyledi.” (GT: 267/6 [133]).

savuk nefes (soğuk nefes) derin nefes: *Bu sözni işitip savuk nefes bilen melik āh itip ayttı* “Padişah bu sözü işitip derin nefesle āh diye söyledi.” (GT: 37/1 [18]).

sebeb kııl- (sebepe olmak) çare bulmak: *Sebeb kııldı işge* “İşe çare buldu.” (KE: 137a/8 [135]).

secde koy- (secde kılmak) saygı göstermek, boyun eğmek, itaat etmek: *Secde koymak birle Adāmğa seniñ sözüñ birle* “Sinin sözünle Hz. Adem’e secde kılmaya.” (İM: 70a/4 [187]).

selām kıaytar- → **selām vir-** (selam kıaytarmak) başını sağa sola çevirmek, esenlik dilemek: *Taķı selāmñı kıaytarmağay tili birle taķı ili birle* “Yine selamı diliyle veya eliyle kıaytarmayacak.” (İM: 186b/5 [260], MS: F° 5 v° [84], KF: 160b/5 [50]).

selām vir- (salam vermek) esenlik dilemek: *Selām virmesün, selām kıaytarmasun* “Selam vermesin, selam kıaytarmasın.” (KF: 160b/4 [50]) ← **selām kıaytar-**.

selāmet yolın tut- (esenlik yolunu tutmak) sağ salım kıurtulmak: *Silāhımızñı alar nazarında koyup selāmet yolın tutup kittik* “Silahımızñı onlara teslim edip sağ salım kıurtulup gittik.” (GT: 298/8 [148]).

sergerdan ~ zergerdan bol- (sergerdan olmak) dehşete düşmek, şaşırmak, aklını şaşırmak: *Sergerdan bolmak* “Aklını şaşırmak.” (İH: 16 [41], İH: 16 [55]).

seskene tüş- (dehşete düşmek) çok korkmak: *Eyle kim işitkenler seskene tüşer idi* “Öyle ki işitenler dehşete düşer idi.” (GT: 222/7 [110]).

sığına yüri- (sığına yürümek) dikkali olmak, dikkali davranmak: *Niçe köp yidürseñ saña bir kün ol urur zaħm andan sığına yüri* “Her ne kadar yedirip içirsen bir gün sana zahmını sokar, ona dikkatli ol.” (GT: 28/10 [13]).

sicil biti- (sicil yazmak) mahkeme kararını uygulamak, şeriet uygulanmak: *Sicil bitidi aña k̄āzī* “Kazi ona mahkeme kararını uyguladı.” (KE: 135b/4 [134]).

siñmez bul- (sinmez bulmak) hazmı güç olmak, kolayca hazm edilmemek: *Siñmez buldı ta ‘amñı* “Yemeğın hazmı güç oldu.” (KE: 165a/4 [147]).

suk göz (açgöz) haris, bir türlü doymayan: *sok göz* “Bir türlü doymayan, haris.” (İH: 18 [42]) ← **aç közli**.

soñ koy- → **songğa koy-** (sona bırakmak) ertelemek, geciktirmek: *Soñ koydı anı* “Onu erteledi.” (KE: 43a/1 [102], KE: 134a/5 [133]).

soḡğa koy- (sona bırakmak) ertelemek, geciktirmek: *secde-i sehiv vācib bolmas meger kim vācibni terk kılmak birle vācib bolur yā vācibni soḡğa koymak birle* “Secde-i sehiv vacib olmaz meger vacibi terk etse veya vacibi sona bıraksa.” (İM: 204b/6 [271], KE: 125b/3 [129]) ← **soḡ koy-**.

soḡra kal- (sona kalmak) zamanında yetişmemek, geçikmek: *Ya 'nī eger soḡra kılsa yimiş çıkmakı attagan vaḡtda* “Eğer meyvenin yetişmesi belirlenen zamandan sonraya kalırsa.” (İM: 474a/6 [456]).

sora bar- (sora varmak) ziyaret etmek, hali hatırını sormak: *Taḡı ḡayırmās sora barmaḡ ḡimmī kāfirni taḡı yahūdīni* “Zimmi kafiri veya yahudi’yi ziyaret etmek zararlı değildir.” (İM: 448a/5 [438]).

sorp gir- (gafletten girmek) aniden girmek: *Sorp girmek* “Aniden girmek” (Kİ: 57 [92]).

sürçek ay- (masal okumak) hikaye anlatmak, efsane okumak: *Ḳaḡu sözçek aydı* “Nice hikaye anlattı.” (KE: 33b/2 [99]).

söz aç- (söz açmak) bir konu üzerinde konuşmaya başlamak: *Oturup her bir bābdan söz açıp sözledim* “Oturup her bir bölümden söz açıp söyledim.” (GT: 58/3 [28]).

söz al- (söz almak) nasihat dinlemek, öğüt almak: *Alıp 'ālim sözün sem'inde tut bēk, niçe kim bolmas fi'lli sözi tēḡ* “Alimlerin nasihatini dinle ey hükümdar! gerçi fiilleri ile sözleri aynı değildir.” (GT: 150/9-10 [74]).

söz bağlan- (sözü bağlanmak) konuşamamak, dili susmak: *Baḡlandı anıḡ üze söz* “Onun üzerine dili sustu.” (KE: 162b/9 [146], KE: 170b/8 [149]) ← **dili dutul-**.

sözde tutul- (sözde tutulmak) bir şey aklına gelmemek, dura kalmak: *Tutuldu sözde* “Bir şey aklına gelmedi.” (İH: 19 [48]).

sözden ḡayıtma- (sözünden dönmek) sözünde durmak, sözünü tutmak: *Taḡı ol sözden ḡayıtmasa kāfirlik andan kötrülmes* “Yine o sözden geri dönmese kafirlik ondan kaldırılmaz.” (İM: 17a/4 [156]).

söz evür- (söz çevirmek) sözünü değiştirmek: *evürdi sözni ornındın* “Sözünü yerinden değiştirdi.” (KE: 122b/5 [128], KE: 134a/4 [133]).

sözge kir- (söze girmek) söze dalmak, konuşmaya başlamak: *Kirdi sözge* “Konuşmaya

başladı.” (KE: 53b/4 [106], KE: 124b/7 [129], KE: 151b/2 [141]).

sözi bulğaşuq bol- (sözü karışık olmak) sözü anlaşılmamak, *Kim bolğay bir hāl birle sözi bulğaşuq bolğay* “Bir kişinin bazı nedenlerden dolayı sözü anlaşılmamak.” (İM: 97b/2 [203]).

söz kesil- (sözü kesilmek) konuşması bitmek, sözü tamamlanmak: *Söz kesildi* “Konuşması bitti.” (MS: F° 4 v° [84]).

söz kezdür- (söz gezdirmek) dedikodu yapmak: *Kerekdür ağzını arıda anuñ kibi yalğan söylemekden, gaybet söylemekden, söz kezdürmekden* “Onun gibi yalan söylemekten, gaybet yapmaktan, dedikodu yapmaktan ağzını koruması lazım.” (KF: 73b/6 [33])

sözni aç- (sözü açmak) açıklamak, izah etmek: *Açtı sözni* “İzah etti.” (KE: 125a/6 [129]).

sözni bağla- (sözü bağlamak) anlaşılmaz konuşmak: *Bağladı sözni* “Anlaşılmaz bir şekilde konuştu.” (KE: 130b/7 [132]) ← **çepürdek söyle-**.

sözni kırtarıma- (sözü kurtaramamak) sözü geri çevirememek, rettedememek, olumsuz cevap verememek: *Ben miskin bī-çäre kul utanup sözi kırtarımadum* “Ben miskin zavallı utanıp sözünü geri çeviremedim.” (BV: 4a/6 [7]).

sözni ört- (sözü örtmek) bilmece sormak: *Örtti sözni* “Bilmece sordu.” (KE: 112a/2 [124]).

sözni tegür- (sözü birine dayandırmak) iftira atmak, suçlamak: *Tegürdi aña sözni* “Ona iftira attı.” (KE: 25b/8 [96], KE: 127b/8 [130]) ← **dağ tut-**.

söz üstine söz artur- (söz üstüne söz getirmek) çok fazla konuşmak: *Dağı söz üstine söz arturmasalar* “Yine söz üstüne söz getirmeseler.” (KFT: 35b/43 [81]).

şu evi → suf iwi (su evi) tuvalet, aptesthane: *Kağan şu evine kirseler daş bile istincā iderlerdi* “Ne zaman tuvalete girseler taşla istinca ederlerdi.” (KF: 46a/5 [29], MS: F° 30 v° [85]), KFT: 8b/45 [20], İM: 144a/7 [232]).

su kibi elde aq- (su gibi elde hareket etmek) rahat bir şekilde kullanılmak: *Andın soñra süngüni sol qolun içinde boş qoyup uçını yoqaru kötürgil buçuğına tegrü tā elinde aqsun su kibi* “Onsan sonra kılıcı sol eline alıp ucunu yarısına kadar yukarı kaldır ta rahat bir şekilde kullananabilgil.” (MG: 30b/9 [24]).

su koyun- → **suğa tüş-** (su koyunmak) yıkanmak, düş almak, banyu yapmak: *Su koyunmak* “Düş almak” (TZ: 6a/6 [10/242], İM: 98a/4 [203]).

sudan kilim çık- (sudan kilim çekmek) manfaatları peşinde olmak, her şeyden haberleri olmak: *alar sudan kilimni çiker* “Onlar kendi manfaatları peşidediler.” (GT: 151/8 [75]).

suf kil- → **suf in-** (su gelmek) ihtilam olmak: *Kılğay sufñuñ yuķaru yüzine ya ‘ni suf kilgen yanga* “Suyu yokarı tarafa çekecek yani su gelen tarafa.” (İM: 107b/3 [209]).

suf in- (su inmek) ihtilam olmak: *Kaķan kim hayvñga cimā ‘ kılsa taķı suf inse anıñ öze bir koy vācib bolur* “Ne zaman hayvanla çiftleşse dahi su inse, onun üzerine bir koy vacib olur.” (İM: 350a/3 [370]) ← **suf kil-**.

suf izle- (su istemek) yağmur istemek: *Yoķdur suf izlemek içinde namāz kılmaķ* “Yağmur istemek içinde namaz kılmak yok.” (İM: 235b/8 [292]).

sufṛā bıraķ- (sufra bırakmak) sufra kurmak, ziyafet tertip etmek: *Bu faķır ol va'deniñ şartına vefā kıldı sufṛā bıraķtı türli türli ni'metler tökti* “O fakir sözünün gereğini yerine getirmek için ziyafet tertip etti ve her türlü ikramda bulundu.” (GT: 174/2-4 [86]).

suğa tüş- (suya düşmek) banyo yapmak, düş almak, yıkanmak: *Suğa tüşti yüz maşakķat bilen* “Zor bir şekilde banyu yaptı.” (GT: 107/7 [53]) ← **su koyun-**.

sultān tik- (sultan dikmek) hükümdar seçmek, tac giydirmek: *Taķı ayutı bir anķa Mu'tezileler: sultān tikmek vācib degül tip* “Bazı mu'tezileler, hükümdar seçmek vacib değil dediler.” (İM: 76b/5 [191]).

şüretde bay ma'nīde faķır (görünüşü zengin ama içten yoksul) maddi yönden zengin ama manevi bakımından fakir: *Ol kimerse şüretde bay daķı ma'nīde faķır durur* “Öyle bir insan maddi yönden iyi ama manevi bakımdan fakirdir.” (GT: 110/4 [154]).

sükr şahrāsı (sükr sahrası) sarhoşluk: *Bir melikni ayturlar kiķe ‘işret kılıp tañ atķınķa sükr şahrāsında bu beytni oķur idi* “Bir padişah gece ayş-i işret kılıp sabaha kadar sarhoşluktan bu beytni okurdu diyorlar.” (GT: 40/8 [19], İM: 16b/2 [155]).

sünnet ķo- (sünnet kesmek) sünnet yapmak, bıçaķı bilemek: *Biledi temürni sünnet ķodı* “Biledi demiri, sünnet yaptı.” (KE: 49b/8 [105]).

süvrü ķibin ķanatınķa (sivrisinek kanadı kadar) çok az, zerre kadar: *Şefā ‘at kılğay men*

kimnün bolsa köñlinde süvrü çibin kanatınça imāndan bolsa “Bir kişinin gönlünde sivrisinek kanadı kadar imanı varsa ben onu şefaatt ederim.” (İM: 38b/6 [168]).

şekge tüşür- (şüpheyeye düşürmek) şüphelendirmek, kuşkuya düşürmek: *Şekke tüşürdi anı fulān nirse* “Filan şey onu kuşkulandırdı.” (KE: 121b/3 [128]).

Şehādet keltür- (şehadet getirmek) Allah’ın birliğine inanmak ve Hz. Muhammedin onun kulu ve peygamberi olduğunu tasdik etmek: *Sözlemegey dünyā sözini taķı şehādet keltürgey* “Dünya sözlerinden bahsetmeyecek ve şehadet getirecek.” (İM: 89b/4 [198]).

şeytānı kör eyle- (şeytanı kör etmek) şeytana uymamak, günah işlememek: *Şeytānı kör eylemiş olur* “Şeytana uymamış olur.” (KF: 205a/3-4 [61])

şeytānnı oğurla- (şeytanı çalmak) şeytanı aldatmak, çok kurnaz olmak: *Oğurların yamanraķı ol kişi turur kim şeytānnı oğurlar* “Hırsızların kötüsü odur ki şeytanın aklını çalar.” (İM: 84a/1 [195]).

şırayı kayıt- (rengini atmak) eskimek, rengi değışmek: *Şırayı kayıtmak* “Rengi değışmek.” (TZ: 17b/9 [34/247]).

şübhe yê- (şüphe yemek) kuşku duymak, şüphelenmek: *‘Ālimler helāl cem’ eylemege ‘ām halk şübhe yèyiçi* “Alimler helal toplamaya başlas am halk şüphelenir.” (KF: 261a/2 [73]).

tāc key- → **tāc ur-** (tac giymek) tatha oturmak, hükümdar olmak: *Tāc keydi* “Hükümdar oldu.” (KE: 153b/7 [142]).

tāc ur- (tac giymek) tahta çık, hükümdar olmak: *Tāc urdı anıñ başınge* “Onu hükümdar yaptı.” (KE: 139b/1 [136]) ← **tāc key-**.

taḥsīn oķu- (tahsin okumak) takdir etmek, övmek: *Tanukluk birip taḥsīn oķudılar* “Şahitlik verip övdüler.” (GT: 241/1 [120]).

tāķat kitür- (takat getirmek) sabretmek, dayanmak: *Hasūdlar ta’nesi cevrine tāķat kitürmeyin* “Kıskançların zulüm ve cevrine dayanamayıp.” (GT: 124/7 [61]).

tāķatı ķalma- (takatı kalmamak) gücü el vermemek, gücü kuvveti kalmamak, çok yorulmak: *Bir kiçe Mekke yazısında ġāyet uyķusuzlukdan yörümeyege tāķatım ķalmayın tüşüp yattım* “Bir gece Mekke ovasında nihayet uykukusuzluktan yürümeyi gücüm el

vermeyip düşüp yattım.” (GT: 110/11-12 [54]).

talāk vir- (talak vermek) boşanmak: *Ol er ol hatuna talāk virse birisi birisinden burun soñra olmasa* “O kişi o kadını boşasa, biri birinden ileri ya geri olmasa.” (KFT: 41b/23 [94], KFT: 65a/36 [144]) ← **boş ol-**.

tama‘ tut- (tamah tutmak) açgözlü davranmak: *Tama‘ tuttu anıñ içinde* “O esnada açgözlü davrandı.” (KE: 72a/7–72a/8 [112]).

tama‘ etekin aç- (tamahkarlık eteğini açmak) aç gözlülük yapmak, nesine hakim olamamak: *Meddāh medhine mağrūr bolmağıl kim ol al tuzağın krupturur dağı bu tama‘ etekin açıp oturur* “Methedicinin methine aldanma ki o hile tuzağı kurur ve açgözlülük yapıp oturur.” (GT: 330/11-13 [164]).

tama‘ işikin bağla- (aç gözlülük yapmamak) nefesine hakim olmak: *Bir faķırni kördüm mağara içinde tama‘ işikin bağlap oturur idi* “Zavallı biri mağara içinde nefesine hakim olup otururdu.” (GT: 210/11 [104]).

ta‘ ne ur- (tane vurmak) kötü laf söylemek, kınamak: *Soñra gaybetimde düşmenler külip ta‘ neler urup* “Sonra arkamdan düşmanlar gülüp kötü laflar söyleyip.” (GT: 49/2 [24]).

tanuķ tik- (şahit dikmek) şahit çıkartmak, şahit getirmek: *Kaçan kim tanuķ tikse tapğan kişi kim ol anı alur saklamak için taķı iyesine bermek için* “Ne zaman şahit çıkartsa bulan kişi onu kendi yanında saklamak için veya sahibine teslim etmek için.” (İM: 442b/8[435]) ← **danuķ bul-** ← **danuķ ~ tanuķ turğuz-**.

tañ aķar- → **tañ at-** → **tañ yaru-** (tan atmak) sabah olmak: *Sewüglü turur irte namāzını tañ aķartıp kılmaķ* “Sabah namazı tan attıktan sonra kılmak daha iyidir.” (İM: 148b/3 [234]).

tañ at- → **tañ yaru-** (tan atmak) sabah olmak, güneş çıkmak: *Bir melikni ayturlar kiçe ‘işret kılıp tañ atķınça sükr şahrāsında bu beytni oķur idi* “Bir zamanlar bir padişah gece ayş-i işret kılıp sabaha kadar sarhoşluk sahrasında bu beytni okurdu diyorlar.” (GT: 40/8 [19], İM: 16b/2 [155]) ← **tañ aķar-**.

tañ bol- (tan bolmak) hayret etmek, şaşırtmak: *Bu ġarīb tañ boldı anıñ sözi* “Bu fakir onun sözlerine şaşırdı.” (KE: 101a/4 [120]).

tañrıya kayıt- → **yüzünü yirge sür-** (Tasnrıya dönmek) tövbe etmek: *Tañrıya kayıtmak* “Tövbe etmek” (TZ: 9a/4 [16/251]) ← **burnı topraqlıg bol-** ← **burnunu yere sür-** ← **istiğfār ketür-**.

tañ yaru- (tan atmak) sabah olmak, güneş çıkmak: *Seherledi yarudı tañ* “Seherledi, sabah oldu.” (KE: 110b/9 [124], KE: 111a/1 [124]) ← **tañ aqar-** ← **tañ at-**.

taplamançıg bol- (uygun görülmemek) nefret edilmek, uygun görülmemek, beğenilmemek: *Taplamançıg boldı iş* “İş uygun görülmedi.” (KE: 102a/7 [121]).

tar tirlik (tar tiriklik) zor hayat, sıkıntılı yaşam: *Kim kim yüz çewürse menim zıkrımden rāstı bar turur añar tar tirlik* “Bir kimse benim zikrimi terk etse, doğrusu hayatında zorluk çekecek.” (İM: 36b/7–36b/8 [167], KE: 75a/5 [113]).

tarh bırağ- (fazla paraya satmak) bir malı değerinden daha fazlaya satmak: *Bir zālīm hākīmni ayturlar faķīrlər otunın küç bilen iksükke alıp dağı baylarga artuķķa tarh bıraķur idi* “Zalim bir padişah, fakirlerin odununu zorla ucuza alıp zenginlere değerinde daha fazla bir paraya satardı diyorlar.” (GT: 74/7-9 [36]).

tās ~ taş bol- (taş olmak) yok olmak, kaybolmak: *Tas bolmak* “kaybolmak.” (TZ: 23a/12 [44/253], TZ: 26a/10 [50/253], DM: 4b/16 [10], TA: [60]).

tatlı kil- (tatlı gelmek) hoşuna gitmek, iyi gelmek: *Yumruķ seniñ ilinğden tatlı kilür ağızğa, özge kişi elinğden şehd ü şeker yiginçe* “Başkasının elinden şehd ü şeker yemek yerine senin elinden dayak yemek daha iyi gelir.” (GT: 254/1-2 [126]).

tāvān bir- (tavan vermek) ceza ödemek, borcunu ödemek: *Tāvān birdi aña* “Ona borcunu ödedi.” (KE: 136a/8 [134]).

tāze yüz (taze yüz) günahsız, suçu olmayan kimse: *Ķıyāmet küninde tāze yüzler Teñrini körğen turur* “Kıyamet günü günahsız kimseler Allah’ı görecekler.” (İM: 45a/5 [172]).

ta‘zīr ur- (tazir vurmak) cezalandırmak, ceza vermek: *Ol kāzī ol esrūke ta‘zīr urğay* “Kadı, sarhoş kişiyi cezalandırır.” (KFT: 121a/55 [292]).

ta‘ziyet tut- (taziyet tutmak) başsağlığı dilemek: *Ta‘ziyet tuttı aña* “Ona başsağlığı diledi.” (KE: 142a/3 [137]).

tedbīr suvı (tedbir suyu) çözüm yol: *Fitneniñ otı közlenipturur tedbīr suvı birlen*

söndürmek kirek “Fitne ateşi körlenmiş, bir çare bulup söndürmek lazım.” (GT: 257/13 [128]).

tefekkürge bar- (tefekküre dalmak) uzun süre düşünmek: *Ḳāzī ikimizniñ sözün işitti hayretke kalıp bir zamān tefekkürge barıp yahşısı te‘emmül kılıp ayttı* “Kadı, ikimizin sözünü işitip şaşırıp uzun süre iyice etraflıca düşünüp söyledi.” (GT: 314/13 [156]).

tek қо- (tek koymak) sakinleştirmek, susturmak: *Tek қодı аnı* “Onu sakinleştirdi.” (KE: 108a/9 [123], KE: 129b/4 [131]).

tek ~ tik otur- (tek oturmak) hiçbir şey yapmadan oturmak, uslu oturmak: *Tek oturmak* “Hiçbir şey yapmadan oturmak” (Kİ: 39 [101], GT: 20/10 [9], MG: 38b/8 [30]).

teñri kötür- → **topraqlıg bol-** (Tanrı götürmek) ölmek: *Fulān düşmeniñni teñri kötürdi* “Fılan düşmanın helak oldu.” (GT: 91/1 [45]) ← **cān bir-** ← **cān çek-** ← **cān çık-** ← **cān tart-** ← **dünyādan çık-** ← **ecel balçıķına bat-** ← **köz yumul-**.

teñrige kaç- (Tanrıya sığınmak) suç işlememek, günahıtan kaçınmak: *Ḳaçıñız teñrige ya‘nī yazuḳ kılmaḳdan teñrige* “Tanrıya sığının yani suç işlemeyiniz.” (İM: 81b/3 [194]) ← **nefsin öltür-**.

teñrige kaytar- (Tanrıya kaytarmak) Allah’ın kitabına müracaat ettirmek: *Ḳaytarıñ аnı Teñrige* “Allah’ın kitabına müracaat ettirin.” (İM: 66a/6–66a/7 [184]).

tenini yire қой- (tenini yere koymak) uzanmak, dinlenmek, rahatlanmak: *Tenini yire қоймаdı уyuḳламаdı* “Tenini yere koymadı, uyumadı.” (KF: 23b/6 [25]).

ter bir- (ücret vermek) kira ödemek, ücret ödemek: *Ter birdi sarāyḡa* “Saraya kira ödedi.” (KE: 144a/2 [138], KE: 110b/1 [123], KE: 126a/4 [129]).

terge al- → **yalḡa al-** (para karşılığında almak) kiraya almak, kiracı kabul etmek: *Terge aldı ivni* “Evi kiraya aldı.” (KE: 148b/7 [140], KE: 164a/9 [146]).

terge bir- → **yalḡa bir-** (para karşılığında vermek) kiraya vermek: *Terge birdi аnа sarāynı* “Sarayı ona kiraya verdi.” (KE: 110b/1 [123], KE: 126a/4 [129]).

tevbe bir- (tövbe vermek) bağışlamak, işlediği suçtan vazgeçirmek: *Taḳı tevbe birdi аnаr taḳı tevbesin ḳabūl ḳıldı* “Tövbe verdi ona ve tövbesini kabul etti.” (İM: 70b/1 [187]).

teveni suhrağa tut- (deveni ücretsiz tutmak) bir işi zorla yaptırmak: *Ayıttı teveni suhrağa tuta dururlar* “Bir işi zorla yaptırırlar dedi.” (GT: 51/7 [25]).

tevfik bir- ~ vir- (tevfik vermek) doğru yol göstermek, hidayete kavuşturmak: *Taķı ol tenriden tevfik birmek turur* “Yine Allah’tan doğru yolu göstermektir.” (İM: 35a/1 [166], KF: 31a/4 [27], KE: 138b/8 [135], KE: 139a/3 [135]).

tırnaķını batur- → **tiş ur-** (tırnaķını geçirmek) sokmak, ısırarak: *Baturdı aņa tırnaķını* “Onu ısırıldı.” (KE: 108a/7 [123]) ← **endāmin tut-**.

tileğini bul- (dileğini bulmak) isteğine kavuşmak, muradına erişmek: *Tileğini buldı anıñ* üze “Onun üzere isteğine kavuştu.” (KE: 69a/1 [111]).

til uzat- (dil uzatmak) hakaret etmek, birine kötü söz söylemek: *Ol ortada bir kimerse til uzatıp melāmet kılıp* “O sırada biri konuşarak melamet kılmaya başladı.” (GT: 120/12 [59], GT: 338/11 [168]).

til kılıçın çek- (dili kılıçın çekmek) çok sert konuşmak, sinirlenerek konuşmak: *Fi’l-ħāl tili kılıçın çekip* “Hemen çok sert bir şekilde konuşup.” (GT: 309/2 [154]).

tili uzun (dili uzun) incitici sözler söyleyen kimse: *Anı körüp ħasūdlarınñ tili uzun boldı* “Onu görüp kıskançların dili uzun oldu.” (GT: 124/4 [61], GT: 224/13 [111]).

tilini sakla- (dilini saklamak) sözüne dikkat etmek, kendini korumak: *Kim kim ta’n kılsa bir kimerse ħaķķında benim şaĥābelerimden ol kişi münāfık turur sakla tiliñni anlardan* “Bir kimse benim sahabelerimden başka biri hakkında kötü söz söylerse, o kişi munafıktır, onlardan kendini uzak tut.” (İM: 44a/7 [171]).

tilsiz kıl- (dilsiz yapmak) saklamak, korumak: *Tilsiz kılmaķ turur kulaķnı taķı közni taķı köñölñi* “Kulağı, gözü ve gönülü korumak lazım.” (İM: 83b/5 [195]).

tip tik tur- (dim dik durmak) sessizce oturmak: *Tip tik turgay tip* “Sessizce oturacak diye.” (İM: 231a/7 [289], İM: 200a/5 [268], GT: 34/10-11 [16]).

tiri yūri- (diri yürümek) hayatta kalmak, yaşam sürmek: *Mezellet bilen tiri yüriginçe illet bilen ölse yaĥşıraķ* “İtibarsızlıkla yaşamaktansa hastalıktan ölmek daha iyi.” (GT: 171/5 [85]) ← **sağ ~ sav bol-**.

tirig ķo- → **yazuķın kiç-** → **yazuķnı keķür-** (diriltmek) affetmek, bağışlamak: *Tirig*

kodı anı Tanrı “Affetti onu Allah.” (KE: 167a/4 [147]).

tiriglik kıl- (tiriglik kılmak) birlikte yaşamak, geçim sağlamak: *Tiriglik kıldı anıñ birle* “Onunla birlikte yaşadı.” (KE: 144b/5 [138], KE: 154b/9 [142]).

tiş bile- (diş bilemek) çok istemek, arzulamak: *Munda öziñ zevk iterge tiş biler, anda hem cennet temāšāsın tiler* “Ba dünyada neşe içinde yaşamayı çok isteyip o dünyada da cennete girmek istersin.” (GT: 9/4-5 [3]).

tiş ur- (diş vurmak) ısırarak: *Qanda kim aç it tapar it tiş urar sormas anı* “Aç köpek ne zaman nerede bir şey bulursa, sormadan kapar.” (GT: 308/8 [153]) ← **endāmın tut-** ← **tırnağını batur-**.

titrü bak- (titrü bakmak) keskin bakmak, sert bakmak *Titrü bakmak* “Sert bakmak.” (Kİ: 37 [103]).

tolun ay (dolun ay) yuvarlak ay: *Ol boyı serv ü cemāli tolun ay* “O uzun boylu ve güzel yüzlü.” (GT: 29/13 [14], GT: 236/13 [117]).

ton key- (don giymek) mahrem yerleri örtmek: *İkinçi farz, ton keymek turur* “İkinci farz avratını örtmektir.” (İM: 77b/7 [191]).

topraklıg bol- (topraklık olmak) rahmete kavuşmak, ölmek: *Topraklıg boldı yüzi* “Hak rehmaetine kavuştu.” (KE: 43a/8 [102], KE: 151a/3 [141], KE: 152b/5 [141]) ← **cān bir-** ← **cān çek-** ← **cān çık-** ← **cān tırt-** ← **dünyādan çık-** ← **ecel balçıķına bat-** ← **köz yumul-** ← **teğri kötür-**.

tosunluk kıl- (tosunluk kılmak) hırçın davranmak, vahşi hareketlerde bulunmak: *tosunluk kıldı kölük* “Yük hayvanı hırçın davrandı.” (KE: 43b/9 [102]).

töre kör- (töre görmek) aybaşı olmak, aylık adeti gelmek: *Eger ayıtısa bir hatun; teğrige menim öze vācib bolsun kim otuç tutmak töre körgeñ kün tise* “Bir kadın; aybaşı olduğum gün Allah için oruç tutmak benim üzerime vacib olsun derse.” (İM: 283a/4 [323])) ← **hayz kör-** ← **қан kör-**.

turaķ tut- → **vaşan tut-** → **yir it-** → **yurt tutun-** (durak tutmak) yurt edinmek, yerleşmek: *Turaķ tuttı yerni* “O yerde yerleşti.” (KE: 121b/3 [128]) ← **iw tut-**.

turfe sa- (turfa saymak) yeni kabul etmek, yeni gibi görmek: *Turfe sadı anı* “Onu yeni

gibi gürdü.” (KE: 162b/6 [146]).

turup tap- (ayağa kalmak) karşılamak, selamlamak: *Ol bēg meni turup taptı* “O bey beni ayağa kalkıp karşıladı.” (GT: 57/9 [28]).

turuş yüzli (ekşi yüzlü) görgüsüz, kaba saba kişi: *Mağrib mülkünde bir küttāb fakīhın kördüm tur(u)ş yüzli açt sözli* “Mağrib diyarında kaba yüzlü ve kötü sözlü bir fakih gördüm.” (GT: 281/4 [140]).

tuz itmek haqqı (tuz ekmek hakkı) birinin iyilik ettiği kimse üzerindeki hakkı: *Ezell-i mevcūdāt it turur kim tuz itmek haqqını bilür* “En aşağılık yaratık köpek bile iyiliğin pasını bilir.” (GT: 348/12 [173]).

tülge kör- (yıldıza bakmak) fal görmek: *Tülge körmek* “Fal görmek” (TZ: 37b/6 [266]).

tün kıta yürü- (geceyi gündüze katarak yürümek) hiç ara vermeden yürümek: *Bir kıçe kārīvān tün kıta yürüp şehir vaktin kilip bir orman yanında kondılar* “Bir gece kervan hiç ara vermeden yürüyüp sabaha doğru gelip bir orman yanında kondular.” (GT: 126/8 [62]).

tüş kör- → **tüşke keç-** (düş görmek) düşü azmak, ihtilam olmak: *Tüş körmek* “İhtilam olmak” (TZ: 6a/5 [10/267]) ← **düşke keç-**.

tüşke keç- (düşke geçmek) düşü azmak, ihtilam olmak, ergen yaşta olmak: *Taķı hür bolğay er kışı bolğay tüşke keçken bolğay* “Yine hür olacak, erkek kişi olacak, ergen yaşta olacak.” (İM: 76b/7 [191]) ← **düşke keç-** ← **tüş kör-**.

tüz yazı → **yazı yir** (düz yazı) çöl, sahra: *Bir vakt tüz yazı-da yol tās itip azuķum tükenip yürür idim* “Bir zamanlar çölde yolumu kaybedip yiyeceklerimi tüketip yürür idim.” (GT: 178/3 [88]).

tüz yol (doğru yol) iyi davranış, iyiliğe kavuşturan tutum, gerçek yol: *Tüz yolğa* “Doğru yola.” (İM: 1b/2 [148]) ← **doğrı** ~ **toğrı yol** ← **köni yol**.

uluğ köñüllüg bol- (büyük gönüllü olmak) kibirlenmek, kendi kendine övünmek: *Uluğ köñüllüg boldı er* “Kişi kendi kendine övündü.” (KE: 30b/7 [98]).

uluğ kör- (büyük görmek) kendini büyük tasarlamak, kibirlenmek: *Kim uluğ körse öz nefisini* “Bir kimse kendini büyük tasarlarsa.” (İM: 85b/5 [196]).

uluğ suf tök- (büyük su dökmek) büyük abdestini yapmak: *Takı uluğ suf tökmek birle* “Yine büyük abdestini yapmakla.” (İM: 146a/5 [233], İM: 146b/7 [233]).

uluğ tut- (büyük tutmak) büyük saymak, övmek: *Uluğ tuttu anı* “Onu büyük saydı.” (KE: 131b/8 [132]).

uluğluk kıl- (büyüklük yapmak) başkanlık yapmak, makam sahibi olmak: *Uluğluk kıldı kişilerge* “Kişiler üzerine başkanlık yaptı.” (KE: 39b/2 [101], KE: 108a/2 [122]).

orunlu bol- (orunlu olmak) makam ve şeref sahibi olmak, mekan ve mesken sahibi olmak: *Urunlu bolmak* “Makam ve şeref sahibi olmak.” (İH: 3 [49]).

usluğ bol- (akıllı olmak) aklı başına gelmek, kendini toparlamak: *Usluğ boldı* “Aklına başına geldi.” (KE: 103a/1 [121], KE: 105a/4 [121]).

usluğ kıl- (akıl vermek) danışmanlık yapmak, yol göstermek: *Usluğ kıldı anı* “Ona yol gösterdi.” (KE: 129b/7 [131]).

uşşı git- ~ kit- (aklı gitmek) kendinden gitmek, bayılmak: *Anuñ kibi uyuklamaqda, uşşı kitmekde, delü olmaqda* “Onun gibi uyuduğunda, bayıldığında, deli olduğunda.” (KF: 44b/2 [29], MS: F° 6 v° [84]), İM: 94b/8 [201], İM: 274a/7 [317]).

ussu kir- (aklı girmek) kendine gelmek, ayılmak, aklı başına gelmek: *Munuñ kibi turur ussu kitken kişi kaçan kim ussu kirse* “Bayılan kişi de bunun gibidir ne zamna kendine gelse.” (İM: 102b/2 [206]).

uyğan kıl- (tabi tutmak) kendine uydurmak, bağımlı yapmak: *Uyğan kıldılar işde* “İş içinde kendilerine uydurdular.” (KE: 158a/2 [143]).

uzun kiçelerni kısqā kıl- (uzun geceleri kısa yapmak) geceyi gündüz etmek, çok çalışmak: *Men dağı barıp uzun kiçelerni kısqā kılıp* “Ben dahi varıp geceleri gündüz edip.” (GT: 269/6-7 [134]).

ülfet kemiş- → üns tut- (dostluk oluşmak) arkadaş olmak, bağ kurulmak: *Ülfet kemişti köñüller arasınğa* “Gönüller arasında bağ kuruldu.” (KE: 134a/3 [133]).

ümîd tut- (ümit etmek) ümitlenmek, umudunu korumak: *Dağı hayrından ümîd tutup ‘ukûbetinden qorqarmen* “Yine rahmetinden ümit edip işkencesinden korkarım.” (GT: 81/3 [40]).

ün bir- (ses vermek) cevap vermek, karşılık vermek: *Ün birdi aña* “Ona ses verdi.” (KE: 141b/6 [136]) ← **cevāb bir-**.

üns tut- (ünsiyet kurmak) bağ kurmak, arkadaş olmak: *Dağı hayvānat bilen üns tuttum* “Yine hayvanlarla arkadaş oldum.” (GT: 134/11 [66]) ← **ülfet kemiş-**.

üstinden kiç- (üstünden geçmek) önünden geçmek: Bir *müslümān kişi bir mü'ezzīn üstinden kiçer irdi* “Bir müslüman kişi bir müezzīn önünden geçer idi.” (İM: 12a/6 [153]) ← **boy atla-**.

üstüne kir- (üstüne girmek) bir araya gelmek, çiftleşmek: *Ol hatun ol kişinüñ hatunıdur kim ol kişi anuñ üstüne kirmişdür* “Onunla bir araya gelen kadın, aslında o kişinin karısıdır.” (KFT: 39a/37 [88]) ← **erklik bol-**.

üstün kıl- (üstün yapmak) yüceltmek, makamını yükseltmek: *Üstün kıldı anı* “Onu yüceltti.” (KE: 127a/9 [130]).

vahy id- (vahy göndermek) ferman göndermek, Allahın hükmü nazil olmak: *Vahy ıdtı Tañrı peygāmbereka* “Allahın hükmü nazil oldu peyambere.” (KE: 127b/8 [130]).

vahy in- (vahy inmek) Allah tarafından peygamberlere bildirilen emir: *Taķı vahy ingen yir turur* “Allah’ın emrinin nazil olduğu yerdir.” (İM: 371a/3 [384]).

vaķt bol- (vakti olmak) zamanı gelmek, bir şey yapmak için uygun zaman yaklaşmak: *Bıçķu vaķt boldı ekin* “Ekin biçme zamanı geldi.” (KE: 22b/6 [99], KE: 22b/7 [99], KE: 25b/8 [96], KE: 109a/8 [123]).

vaķt ko- ~ koy- → zamān bir- (vakit koymak) zaman belirlemek, mühlet vermek: *Vaķt ķodı aña* “Ona mühlet verdi.” (KE: 138b/1 [135], KE: 15b/6 [93], İM: 432a/1 [427]).

vaķt saķla- (zaman gözlemek) fırsat beklemek: *Ol irenler vaķt saķlap* “O kişiker fırsat bekleyip.” (GT: 24/8 [11]) ← **furşat demini közet-**.

vaķıt saķlaş- (zaman saklaşmak) zamanında yapmak: *Vaķıt saķlaşmak* “Zamanında yapmak” (KF: 40b/1 [28]).

vaţan tut- → yir it- → yurt tutun- (vatan tutmak) yerleşmek, ikamet etmek: *Vaţan tuttı ilni* “Şehire yerleşti.” (KE: 139a/1 [135], KE: 153b/3 [142], KE: 165a/4 [147]) ← **iw tut- ← turak tut-**.

vāyī kökke ağ- (fiğanı göklere yükselmek) büyük üzüntü duymak, çok acı çekmek: *Ağa her kim ğarım bolsa kökke ağa anıñ vāyī* “Herkim ona düşmanlık etse, fiğanı göklere yükselir.” (MG: 4b/1 [4]).

vazīfe kıoy- (vazife vermek) görevlendirmek: *Vazīfe kıoydı anlarğa* “Onları görevlendirdi.” (KE: 138b/7 [135]).

vazīfe tile- (vazife istemek) para istemek, dilenmek: *Dağı vazīfe tiledi melik-ke hoş kitmedi* “Para istedi, sultanın hoşuna gitmedi.” (GT: 41/12 [20])

vebāle kir- (vebale girmek) günaha girmek: *Ey hoca kuluña köp yigirme, çok cevr kılıp vebāle kirme* “Ey hoca, halkına çok sinirlenme, çok zulüm edip hūnaha girme.” (GT: 295/6 [147]).

vekīl dik- (vekil tutmak) yetkili olarak görevlendirmek, vekalet vermek: *Eger vekīl diken kişiniñ dilinde ‘özri olsa* “Eğer vekalet verilen kişinin dilinde özrü olsa.” (KFT: 2a/25 [4]).

vesvese at- (vesveseye atmak) endişelendirmek, vesveseye düşürmek: *Vesvese attı şaytān köñlige* “Şeytan gönlüne vesvese attı.” (KE: 169a/9 [148]).

vücūda ketür- (vücuda getirmek) yaratmak, ortaya çıkarmak: *Ol Tañrı ta ‘ālā kādırdur vücūda ketürmege* “Yüce Allah yaratmaya kadirdir.” (KF: 1b/4 [22]).

yağmursuz bol- (yağmur yağmamak) kıtlık gelmek: *Yağmursuz boldı yer* “Yere yağmur yağmadı.” (KE: 105b/4 [122]).

yağşı bol- (iyi olmak) güzel olmak, hoşuna gitmek: *Yağşı bolmadı söz* “Bu söz hoşuna gitmedi.” (KE: 11b/3 [92]).

yağşı sor- (iyi sormak) incelemek, iyice araştırmak: *Yağşı sordı nirsedin* “Olayı iyice araştırdı.” (KE: 86a/6 [116], KE: 89b/9 [117], KE: 166b/5 [147]).

yaķasından tut- (yakasından tutmak) musallat olmak, hesap sormak: *Bir eblehni kördüm bir faķıhñın yaķasından tutup* “Bir aptalı gördüm bir alimin yakasından tutup.” (GT: 215/5 [107]).

yaķın bar- (yavaş gitmek) geç kalmak, arkada kalmak: *Yaķın bardı andın* “Ondan arkada kaldı.” (KE: 156b/4 [143]).

yağın kir- (yakın girmek) yaklaşmak, *Kaçan aña yağın kirip salabirseñ tağıldurur sen tağı ne kim tilesen kılur sen* “Ne zaman ona yaklaşip saldırırsan dağılır, sen dahi istediğı yapabilirsin.” (MG: 59a/1 [46]).

yağın tut- (yakın tutmak) hürmet etmek, saygı göstermek: *Yağın tuttı anı* “Ona Saygı gösterdi.” (KE: 134a/5 [133], KE: 165a/6 [147]).

yalğa al- (kiraya almak) para karşılığında almak: *Oş munuñ öze turur hilāf-ı ‘āriyet almış kişi tağı yalğa almış kişi* “İşte buna benzer ödünç almış kişi dahi kiraya almış kişi.” (İM: 420b/5 [420], KFT: 45a/15 [101]) ← **terge al-**.

yalğa bir- (kiraya vermek) para karşılığında vermek: *Tağı alsa anı bir kişiye yalğa birse* “Yine alıp onu başka bir kişiye kiraya verse.” (İM: 366b/3 [381]) ← **terge bir-**.

yalğa tut- (kiraya tutmak) ücretli çalıştırmak: *Oruç tutmağay meger kim yalğa tutğan kişi destürı birle tutğay* “Oruç tutmayacak meger ücretli çalıştıran kişinin izniyle oruç tutacak.” (İM: 283b/5 [324]).

yalğan çat- → **yalğan koş-** (yalan düzmek) uydurmak, iftira atmak: *Tağı yalğan çatmağ bolur anlar öze* “Onlar üzerine iftira atmak olur.” (İM: 15b/5[155], KE: 40a/5 [101]).

yalğan koş- (yalan koşturmak) uydurmak, iftira atmak: *Yalğan koştı aña* “Ona iftira attı.” (KE: 148b/6 [140]). ← **yalğan çat-**

yalğanga ~ yalğanka tut- (yalana çıkarmak) yalancı saymak, yalana zorlatmak: *Ayıtuk biz kâfir bolur kaçan kim yalğanga tutsa ol nerse kim sâbit boldı delil kaçı birle* “Ne zaman bir kişi kesin delil ile sabit olan bir nesneyi yalana çıkarsa, kafir olur dedik.” (İM: 5a/4 [149], İM: 366b/1 [381], KE: 108a/6 [123], KE: 129b/1 [131], KE: 129b/2 [131], KE: 130b/8 [132]).

yam ~ yan bas- (yan basmak) yardım etmek, korumak: *Yan basmak* “Yardım etmek.” (TZ: 37a/12 [70/277], TZ: 13b/3 [25/278]).

yaman güman kıl- (kötü güman etmek) birinin hakkında kötü düşünmek: *Eyle kerek kim mü'min kılğa, bolğay öz nefesine yaman güman kılğay* “Müslüman kişi başkalarının hakkında kötü düşünmemesi gerekir.” (İM: 83a/2 [195]).

yaman kılıklı (kötü huylu) zalim, herkesi inciten: *Yaman kılıklı kişi bir düşmen ilinde*

giriřtār bolupturur kim anıñ cevrenden bağı ƙan bilen tolup turur “Kötü huylu kişi bir düşman elinde yakalnamış ve onun zulmünden yürek bağı kebab olmuştur.” (GT: 328/10 [163]).

yançuk kes- → **yançık yar-** (torba kesmek) hırsızlık yapmak, para çalmak: *Kesti yançuknı* “Parayı çaldı.” (KE: 46b/3 [104]).

yançık yar- (torba yarmak) hırsızlık yapmak, para çalmak: *Eger yançık yarsa yin den taşkaru il kesilmes* “Eğer para çalsa, bileğinden fazlası kesilmez.” (İM: 419b/2 [419]) ← **yançuk kes-**.

yanut bir- (cevap vermek) karşılık vermek: *Yanut birdi ƙılmuřinge* “Yaptığının karşılığını verdi.” (KE: 22b/9 [95], KE: 24a/9[96], KE: 114a/2 [125], KE: 140a/3 [136]).

yañakı tekebbürdin egri bol- (yanağı kibirden eğri olmak) yüzünü çevirmek, kibirden yüzünü eğmek: *Egri boldı yañakı tekebbürdin* “Kibirden dolayı yüzünü çevirdi.” (KE: 69a/8 [111]).

yarağlık ƙıl- (azık yapmak) hazırlık yapmak: *Yarağlık ƙıldı iş içinde* “İş içinde hazırlık yaptı.” (KE: 118a/4 [127], KE: 146a/4 [139]).

yārī bir- (yardım etmek) elini tutmak, yardımda bulunmak: *Yārī birdi aña Tañrı* “Allah ona yardım etti.” (KE: 31b/3 [98], KE: 34b/9 [100], KE: 88b/2 [117], KE: 107b/7 [122], KE: 109b/3 [123], KE: 111a/5 [124], KE: 118b/7 [127], KE: 124a/8 [129], KE: 143b/8 [138], KE: 156b/4 [143]).

yastuƙı üstine ƙıl- (yastığı üstüne gelmek) uykusunda yakalmak: *Melik seher vaƙtın turup bir niçe uluğlarnı alıp ƙāzīniñ yastuƙı üstine ƙilip ƙördi kim şem‘ yanaturur* “Padişah sabah erken kalkıp bir kaç büyüğü yanına alıp kadıyı uykusunda yakalayıp gördü ki mum yanıyordu.” (GT: 259/2 [129]).

yaşuk közlüg bol- (gözü parlamak) çok sevinmek, sevinçten gözü yaşarmak: *Bu suvsagan ‘avrat yaşuk közlüg boldı* “Bu susayan kadın çok sevindi.” (KE: 70b/5 [111]) ← **isig yaşlığ bol-**.

yavuz ģallığ bol- (kötü tavırlı olmak) kötü davranmak: *Yavuz ģallığ boldı* “Kötü davrandı.” (KE: 79b/2 [114]).

yavuz sözlüg bol- (kötü sözlü olmak) inciterek konuşmak, çirkin sözler söylemek: *Yavuz sözlüg boldı* “Kötü sözlü oldu.” (KE: 57b/5 [107]).

yawuz köz (kötü göz) kötü niyet: *Sığınur biz Teşri’ge safarnıñ imgeklerinden tağı yawuz közden* “Yolculuğun sıkıntılarından yine kötü niyetten Allah’a sığınırız.” (İM: 295b/6 [332]).

yavuş var- (yakın gelmek) yaklaşmak, cinsel münasebette bulunmak: *Vallāhī men şaña yavuş varmayam dört ay didi* “Vallahi ben sana yaklaşmayalı dört ay oldu derse.” (KFT: 7a/13 [16]).

yazı yir (yazı yer) çöl, sahra, ova: *Bir ‘arab yazı yirde ğāyet susap bu beyt-ni okur idi* “Bir arap çölde gayet susayıp bu beyti okurdu.” (GT: 178/12 [88], İM: 444a/2 [435], TZ: 22a/1 [42/283], TZ: 27b/3 [53/283]). ← **tüz yazı**

yazuğdan saqlan- (günahtan kaçmak) suç işlememek, çirkin işlerden uzak durmak: *Eger ayıtsa bir müslümānga saqlangıl yazuğdan tise* “Bir müslümana, kötü işlerden uzak dur dese.” (İM: 14b/7 [154]).

yazuğın kiç- → **yazuğnı keçür-** (günahını geçmek) hatasını bağışlamak, affetmek: *Sultān munı işitti ise yazuğından kiçip āzād kıldı* “Padişah bunu duyduktan sonra aff edip serbest bıraktı.” (GT: 17/7 [8]) ← **tirig қо-**

yazuğ kitābın yaz- (günah işlemek) endişeye düşmek, hataya düşmek: *Sen dağı yazuğ kitābın yazmağıl* “Sen de hataya düşme.” (GT: 8/12 [3]).

yazuğlarğa min- (günaha binmek) her türlü suçu işlemek: *Ziyān kılmaz tise namāz kıymağ tağı yazuğlarğa minmek tip* “Namazı terk etmek ve her türlü suçu işlemek zarar yetiştirmez dese.” (İM: 71b/1 [187]).

yazıqları söyündür- (günahları söndürmek) günahları temizlemek: *Şadağa söyündürür yazıqları, nitekim şu odın söyündürür* “Sadaka günahları temizler, nasıl ki su ateşi söndürür.” (KF: 205b/3-4 [61]).

yazuğlarını yüw- (günahları yıkamak) günahtan sıyrılmak, kötü işleri terk etmek: *Tağı yüwüniz yazuğlarıñızın tevbe kılmak birle* “Tövbeyle günahtan sıyrılırsınız.” (İM: 78a/7 [192]).

yazuknı keçür- (günahı bağışlamak) affetmek, hatasını bağışlamak: *Keçürdi anıñ yazuknı* “Onun hatasını bağışladı.” (KE: 124a/4 [129], KE: 126b/1 [130]) ← **tirig kıo-**
← **yazukın kiç-**

yazuknı kiter- (günahı bağışlanmak) affedilmek, hatası bağışlanmak: *Taķı bereketlerni indürgen sen yazuklarnı kitergen sen* “Yine bereketi indiren ve günahları bağışlayan sensin.” (İM: 240a/8 [295]).

yek kör- (yek görmek) şeytan gibi görmek, sevmemek: *Yek körmek* “Sevmemek.” (Kİ: 196 [124]).

yenig bul- (ucuz bulmak) değersiz sayılmak, değersiz olduğu kanaatine varmak: *Bahāsın eksütmek istedi kāleniñ yenig buldı nirseni* “Malın fiyatını düşürmek istedi, eşyaları ucuz buldu.” (KE: 164a/4 [146]).

yer ~ yir yüzi (yer yüzü) fani dünya: *Fesād kıldı yer yüzinde* “Yer yüzünde kargaşa çıkardı.” (KE: 56a/8 [107], İM: 76a/7 [190], GT: 5/10 [2], GT: 19/6 [9], İN: 8a/2 [156]).

yerge batur- (yere batırmak) yerin dibine sokmak, utandırmak: *Baturdı Tañrı anlarnı yerge* “Yüce Allah onları yerin dibine soktu.” (KE: 3b/1 [89]).

yıkıla tura kit- (düşe kalka gitmek) zorluklarla mücadele ederek ilerlemek, çok zor bir şekilde yürümek: *Kim kördiler yıkıla tura kiter idi* “Gördüler ki çok zor bir şekilde giderdi.” (GT: 51/5 [25]).

yıl tizgün- (yıl dönmek) bir yıl geçmek, bir yılı doldurmak: *Kaçan kim kırk koy bolsa taķı anıñ öze bir yıl tizgünse* “Ne zaman kırk koyuna ulaşsa ve onun üstüne bir yıl geçse.” (İM: 247b/2 [300]).

yıraķ bar- (uzaklaşmak) iyice düşünmek, ileri gitmek, derinleşmek: *Yıraķ bardı iş içinde* “İş içinde derinleşti.” (KE: 107b/9 [122], KE: 121b/1 [128], KE: 153b/1 [142]).

yıraķ tur- (uzak durmak) çekinmek, kaçınmak, mesafe almak: *Teñri Te’ālā sözi: iy anlar kim imān keltürdüniz, yıraķ turuñ çok gümāndan* “Yüce Allah’ın sözü: Ey iman getirenler, gümandan kaçınız.” (İM: 83a/1 [195], KE: 152b/5 [141]).

yıraķ tut- (uzak tutmak) korunmak, kaçınmak: *Qahrı otından özüñni tut yıraķ* “gazap ateşinden kendini korusun.” (GT: 8/13 [3]).

yig kör- (düşman görmek) düşmanlık etmek: *Teñri üçün sewmek tağı Teñri üçün yig körmek turur* “Allah rızası için sevmek yine Allah rızası için düşmanlık etmektir.” (İM: 80b/6 [193], TA: [53]).

yig tut- (yig tutmak) tercih etmek: *Dağı aç qarınlı yig tutar kaçmağnı* “Dahi karnı aç kaçmayı tercih eder.” (GT: 45/7 [22]).

yil çık- → **yil kiç-** (yel çıkmak) osurmak: *Oş anıñ kibi secde kılsa sidügi aķar, yā yil çıkar oturur secde kılğay* “Eğer secde kıldığında idrarı aksa veya osuruğu çıksa oturur secde kılacak.” (İM: 220a/2 [281], İM: 147b/1 [234]).

yil kiç- (yel çıkmak) osurmak: *Ol yirden kim yil kiçti andan* “O yerden ki osuruk çıktı ondan.” (İM: 147b/1 [234]) ← **yil çık-**.

yilge bir- (yele vermek) yok etmek, berbat etmek, savurup boşuna harcamak: *Fesād işlerge tüşüp yüz suvın yilge birip* “Kötü işler becerip şerefini/haysiyetini berbat edip.” (GT: 308/11 [153]).

yinçgelik kılış- (incelik kılışmak) inceden inceye incelemek, dikkatlice bakmak: *Yinçgelik kılışdı anıñ birle* “Onunla inceden inceye inceledi.” (KE: 145a/3 [138]) ← **bakmağnı yinçe kıl-**.

yini yindirge- (korkmak) ürkmek, çekinmek: *Yini yindirgemek* “Kormak, çekinmek.” (İH: 32 [53]).

yiñil kör- (hafif görmek) alaya almak, küçümsemek: *Anıñ üçün kim delil turur yiñil körmekke Resülñiñ sünnetini* “Onun için ki Hz. Peyamberin sünnetini hafife almaya dedildir.” (İM: 13a/2 [153]).

yir ehli (yer sahibi) yaratıklar, insanlar: *‘ālim kişiyē istiğfār eyler kök ehli, yir ehli* “Melekler ve bütün yaratıklar ālim kişiye istiğfar eyler.” (KF: 9a/2 [23]).

yir it- → **yurt tutun-** (yer etmek) yerleşmek, ikamet etmek: *Bir niçe ħarāmīler tağ başında yir itip oturur irdiler* “Bir kaç harami dağ başında yerleşip oturur idiler.” (GT: 23/13 [11]) ← **iw tut-** ← **turaķ tut-** ← **vañan tut-**.

yir oğurla- (yer çalmak) fırsat kazanmak: *Sen yir oğurlamaķ birle meşğül bolğil kim ħācetiñe yitgeysen* “Fırsat kazanmaya çalış ki istediğine kavuşursun.” (MG : 49a/7 [38]).

yir öp- (yer öpmek) saygıyla selamlamak, tazim etmek: *Oğlan kilip atası hıdmatına yir öpti* “Çocuk babasının huzuruna gelip saygı ile selamladı.” (GT: 22/8 [10], GT: 25/2 [12]).

yirge ilt- (yere götürmek) mezara götürmek, kabire koymak: *Haşret bilen iltür seni yirge bu dīnār u direm* “Bu mal mülk seni hasretle yere götürür.” (GT: 319/9 [159]).

yirge ur- (yere vurmak) yıkıtmak, yere düşürmek, mağlup etmek: *Ol ‘ābid tevesin kördüm kim rakş-ka kilip oynap ‘ābid-ni yirge urdı* “O şeyhin devesini gördüm dans edip şeyhi yere vurdu.” (GT: 128/9 [63]).

yiri yirinde (yeri yerinde) tam, kusursuz: *Tağrı ta‘ālā kabül eylemez kişi namāzını hattā avdazı yiri yirinde olmayınca* “Yüce Allah kimsenin namazını kabul etmez hatta abdesti kusursuz olmayınca.” (KF: 84b/5 [35]).

yirine kitür- ~ **ketir-** (yerine getirmek) gereğini yapmak: *Melik vaşıyyetin yirine kitürdiler* “Melik vasiyetini yetine getirdi.” (GT: 130/1 [64], GT: 287/4-5 [143], KF: 124b/4 [42]).

yokarı kiçür- (yokarı geçirmek) saygı göstermek, güvenmek: *İrdem iyesi kında barsa altun birürler dağı yokarı kiçürürler* “Fazilet sahibi nereye varsa altın verirler ve saygıyla karşılarlar.” (GT: 278/12 [138]).

yok eyle- (yok etmek) fani etmek: *Ol Tağrı ta‘ālā kādırdur vücūda ketürmege, yok eylemege* “Yüce Allah kadirdir yaratmaya dahi yok etmeye.” (KF: 1b/5 [22]).

yok ol- (yok olmak) kaybetmek: *Yok oldı* “Kaybetti.” (KE: 19b/8[95], KE: 20a/3[95]).

yokdan bar ~ **var kıl-** (yoktan var kılmak) yaratmak: *Barça ‘ālemi yokdan var kıldı* “Bütün alemini yarattı.” (BV: 1/4 [5], İN: 1b/3 [153]).

yol al- (yol almak) yolda ilerlemek, yol seçmek, tercih etmek: *Tağı tilediler alğaylar ol ikisi arasında bir yol alğaylar* “Yine isterse o iki yoldan birini tercih edecekler.” (İM: 26a/1 [161]).

yol az- → **yol kes-** (yol kapatmak) hırsızlık yapmak, soygunculuk yapmak: *Kiyip hırka yürür zāhid azıp yol* “Hırka giyip takvalı gibi davranıp, hırsızlık yapıp.” (GT: 102/8 [50]).

yola yür- → **yolğa kir-** (yola yürümek) bir yere gitmek üzere yola çıkmak, yolculuk etmek: *Kim bir yola yürse 'ilim izdemegiçün* “Bir kimse ilim öğrenmek için yola çıksa.” (KF: 8b/4 [23]).

yol başı (yol başı) sınır, hudut: *Yol başın sakladılar* “Sınırı sakladılar.” (KE: 145a/8 [138]).

yol çek- (yol çekmek) uzun yolculuktan gelmek, yol boyu yürümek: *Fakîr yol çekip arıp açıp oturur idi* “Zavallı uzun yolculuktan gelip yorgun bir şekilde oturmuş idi.” (GT: 146/10 [72]).

yoldın az- (yoldan çıkmak) şaşırmak: *Körer bolsa firişte yoldın azğay* “Melekler görürse şaşıracak.” (GT: 139/7 [69]).

yoldın azdur- (yoldan çıkarmak) saptırmak, doğru yoldan çıkarmak: *Azdurdu anı yoldın* “Onu doğru yoldan çıkardı.” (KE: 119b/9 [127]) ← **menzildin çıkar-**.

yoldın kıyış- (yoldan dönmek) doğru yoldan çıkarmak: *Kıyıştı yoldın* “Doğru yoldan çıkardı.” (KE: 52a/9 [106]).

yol eri (yol eri) yolcu: *Yol eri* “Yolcu” (İH: 32 [54]).

yolğa kir- (yola girmek) yola çıkmak, bir yere gitmek üzere bulunduğu yeri terk etmek: *Baş açuķ yalañ ayak hırāmān yolğa kirdi* “Başı açık ayağı çıplak bir şekilde salına salına yola çıktı.” (GT: 115/3 [57]) ← **yola yür-**.

yol göstär- (yol göstermek) ne yapacağını, nasıl davranacağını öğretmek, klavuzluk etmek: *Buyruķ Teñri ta'āladan jol göstärür vacibliğ üstine* “Emir yüce Allah’tan klavuzluk eder vacibliği üzere.” (MS: F° 2 v° [83], KF: 1b/2 [22]).

yolını aç- (yolunu açmak) salıvermek, serbest bırakmak: *Açtı yolını* “Serbest bıraktı.” (KE: 142b/2 [137]).

yolını kes- (yolunu kesmek) engel olmak, önüne geçip yürümesini durdurmak: *Kesti türdi yolını* “Ona engel oldu.” (KE: 27b/2 [97]).

yol kes- (yol kesmek) soygunculuk yapmak, hırsızlık yapmak, yolcuları zor kullanarak durdurup soymak: *Kiçken kārṽānnı urup yol kesip oltururlar* “Geçen kervanı durdurup soygunculuk yapıp otururlar.” (GT: 24/2 [11], İM: 226a/1 [285], İM: 422b/6 [421]) ←

yol az-

yol kesici (yol kesici) eşkiya, soyguncu: *Harāmīlerden yol kesicilerden hāşıl budur* “Haramilerden, soygunculardan maksat budur.” (KF: 214a/3 [63]).

yol kör- → **yol tap-** (yol görmek) yol bulmak, çare bulmak, hidayet edilmek: *Yol körür anuñ bile mübtedî kişi* “Mübtedi kişi onunla yol bulur.” (KF: 4b/5 [22]).

yol tap- (yol bulmak) doğru yola girmek, çıkar yol bulmak, çare bulmak: *Yol taptı anuñ tapa* “Ona doğru yol buldu.” (KE: 155b/2 [142]) ← **yol kör-**.

yol tut- (yol tutmak) yol izlemek, takip etmek: *Ey oğlum mücerred bu hayāl-i bâtil söz bilen nāşihler terbiyetinden yüz kaytarmak dağı baṭalet yolun tutup ‘ālimlerni azgunluḳḳa nisbet kılmaq* “Ey oğlum, yalnız bu hayali batıl sözler ile öğüt vericilerin terbiyesinden yüz çevirmek ve avarelik yolu takip edip alim kişileri sapıklığa nisbet vermek.” (GT: 149/11-12 [74]).

yumak közlü (gözü kapalı) ölü kişi: *Yumaq közlü* “Ölü kişi” (Kİ: 98 [129]).

yurt tutun- (vatan edinmek) yerleşmek, ikamet etmek: *Kimniñ kim yiri bolsa taḳı ol yirden köçse taḳı özge yirni yurt tutunsa* “Bir kimsenin yeri olsa dahi o yerden göç etse ve başka bir yere yerleşse.” (İM: 225b/6 [285]) ← **iw tut-** ← **turaḳ tut-** ← **vaṭan tut-** ← **yir it-**.

yuyucu kel- (yıkayıcı gelmek) dilenci gelmek, günahları temizleyici gelmek: *Yuyucu keldi, alur bizden bir nesne, yuvar yazıḳlarımızı* “Dilenci geldi, bizden bir şey alır ve günahlarımızı temizler.” (KF: 205b/6 [61]).

yük al- (yük almak) mal mülk almak: *Ançası bar kim yük alḡay verese iyesinden* “O kadar var ki mal mülk verese sahibinden alacak.” (İM: 485b/2 [464]).

yük eri (yük sahibi) kefil, sorumluluğu üzerine alan kimse: *Yükge keldi aña bu yük eri tamām boldı* “Borcunu almaya geldi, bu kefil kişi kendinden gitti.” (KE: 8b/3 [91], KE: 42b/7 [102], KE: 43b/2 [102]).

yükge kel- (borçlanmak) borç gırtlığa çıkmak: *Yükge keldi aña bu yük eri tamām boldı* “Borcu almaya geldi ona, bu kefil kişi kendinden gitti.” (KE: 8b/2 [91], KE: 42b/6 [102], KE: 43b/2 [102]).

yükün çek- (yükünü çekmek) zulüm ve sıkıntıları tahammül etmek, sorunlarla uğraşmak: *Bir kişiden dāima körüp saḥā, ‘ömür barınça yükün çekseñ revā* “İyilik yapan bir insanın zulmünü ömür boyunca tahammül etmek lazımdır.” (GT: 72/2-3 [35]).

yükini koy- (yükünü koymak) doğum yapmak, çocuk doğurmak: *Taḳı anıñ ḥaddi taşlamak bolsa taşlamas ançağa tigrü kim yükini koyğay* “Eğer onun cezası taşlamak olsa, çocuğunu dünyaya getirene kadar taşlamaz.” (İM: 405b/8 [410]).

yüklü ol- ~ bol- (hamile olmak) gebe olmak: *Şehveti fecrine kirdükinden şoñra ol kırnak yüklü olsa* “Şehvet fecrine girdikten sonra o cariye hamile olsa.” (KFT: 34a/26 [77], İM: 403b/1 [408]).

yüñül başlıg bol- (hafif başlı olmak) kendini kaybetmek: *Yüñül başlıg boldı sevinçdin taḳı kaḡğudın* “Sevinçten ve üzüntüden kendini kaybetti.” (KE: 64b/1 [109]).

yüñül usluğ (aklı hafif) sersem, anlayışı kıt: *Bu yüñül usluğ er* “Bu anlayışı kıt insan.” (KE: 78a/8 [114]).

yüregi ur- (yüreği vurmak) kalbi çarpmak, aşık olmak: *Urdı yüregi anıñ* (Onun kalbi çarptı.” (KE: 17b/1 [94]).

yüreksiz bol- (yüreksiz olmak) cesaretini kaybetmek, korkak olmak: *Kaçan kim yüreksiz bolsa yüreklendürgey anı* “Ne zaman cesaretini kaybetse, cesaretli olmaya zorlamayacak.” (İM: 294/5 [331]).

yüz buz- (yüz bozmak) dövüşmek, yaralamak: *İkki cāhil kaçan uruş başlar yüz buzarlar urup yarıp başlar* “İki cahil kişi ne zaman kavga etse, dövüşüp birbirini yaralar.” (GT: 215/11 [107]).

yüz çevür- → yüz evür- → yüz kaytar- (yüz çevirmek) ilgi göstermemek, terketmek: *Eger fülān kişi kıbla bolsa anğar yüzüm çewürmegey men tise kāfir bolur* “Eğer filan kişi kıbla olsa ondan yüz çevireceğim derse, kafir olur.” (İM: 11b/6 [153], KE: 3b/8 [9], KE: 63b/7 [109]).

yüz evür- → yüz kaytar- (yüz çevirmek) yüzünü döndürmek, ilgi göstermemek: *Yüz evürdi andın* “Ondan yüz çevirdi.” (KE: 110b/8 [124], KE: 116a/9 [126], KE: 142b/8 [137], KE: 144b/2 [138], KE: 152a/1 [141], KE: 156a/9 [143], 163a/4 [146]) ← **yüz çevür-**.

yüzi acığ bol- → **yüzini turş it-** (yüzü ekşi olmak) suratı asılmak, mutlu olmamak, kabaca davranmak: *Acığ boldı yüzi* “Suratı asıldı.” (KE: 43b/4 [102]).

yüzi aq → **yüzi aq bol-** (yüzü ak) suçu ve utanılacak bir durumu bulunmayan kimse: *Bolmaq isteseñ katında yüzi aq* “Eğer huzunrunda yüzünün temiz olmasını istiyorsan.” (GT: 9/1 [4]).

yüzi aq ol- ~ bol- (yüzü temiz olmak) suçu ve utanılacak bir durumu bulunmamak: *Yüzüñ Teñri katında aq bolğay* “Allah huzurunda yüzün temiz olacak.” (GT: 153/5 [76], KF: 88a/1 [36]) ← **yüzi aq**.

yüzi kara (yüzü kara) bahtı kara, utanılacak bir durumu olan: *Bir seniñ tig yüzi kara meyšüm* “Bir senin gibi bahtı kara uğursuz.” (GT: 238/8 [118]).

yüzi kutlu (yüzü kutlu) çok hasin, güzel yüzlü kimse: *Ol ayttı ey sözi tatlı yüzi kutlu özi kāmıl* “O, Ey tatlı sözlü, güzel ve kamil insan dedi.” (GT: 88/1 [43]).

yüzi kün (yüzü güneş) yüzü parlak, körklü: *Dilberim zülfi tün yüzi kündür* “Sevgilinin saçı simsiyah, yüzü körklüdür.” (GT: 230/12 [114]).

yüzi üstüne tüş- (yüzü üstüne düşmek) hedefine ulaşamamak: *Dağı aşıkkan kimirse yüzi üstüne tüşer* “Aceleci kimse hedefine ulaşamaz.” (GT: 333/1 [166]).

yüzin bir yan çıkar- (yüzünü bir tarafa çevirmek) sinirlenip yüzünü çevirmek, yüzünü döndürmek: *Bu söz sulţānga hoş kilmedi yüzin bir yan çıkarıp ayttı* “Bu söz sultanın hoşuna gitmedi, yüzünü bir tarafa çevirip söyledi.” (GT: 25/3-5 [12]).

yüzini civār kıl- (yüzünü civar kılmak) kibir ve bencillikten yüzünü eğmek: *Civār kıldı yüzini* “Kibirden dolayı yüzünü eğdi.” (KE: 131b/6 [132]).

yüzni yüzlendür- (yüzünü yüzlendirmek) Allah’a tam kalbiyle inanmak: *Men yüzlendürdüm yüzümni ol teñrige kim kökler yarattı taķı yirler yarattı* “Ben gökleri ve yer yüzünü yaratan Allah’a tam kalbimle inandım.” (İM: 171a/3 [249]).

yüzünü aq eyle- ~ kıl- (temizlemek) utandırmamak, yüzünü güldürmek: *Yā allāh, aq eyle yüzümi, veliler yüzi aq olğan künde* “Ya Allah, veliler yüzü temiz olan günde benim yüzümü de temiz eyle.” (KF: 88a/1 [36], İM: 90b/3 [199], MS: F° 34 v° [86]).

yüzünü kara eyle- ~ kıl- (kara etmek) mahcup etmek, utandırmak: *Yüzümi kara eyleme*

düşmānlar yüzi kara olğan künde “Düşmanlar yüzü karardığı gün beni utandırma.” (KF: 88a/2 [36], İM: 90b/4 [199], MS: F° 34 v° [86]).

yüzini şakla- (yüzünü saklamak) kendini korumak: *Yüzini şaklasun harāma bakmaqdan* “Günah işlere bakmaktan kendini korusun.” (KF: 218b/2 [64]) ← **nefsini arıt-** ← **özini arıt-**.

yüzini turş it- (yüzünü ekşitmek) suratını asmak, kabaca davranmak: *Yüzüni turş itip kitme kişige* “Suratını asıp kimsenin yanına gitme.” (GT: 172/1 [85]) ← **yüzi acıg bol-**.

yüz kaytar- (yüz çevirmek) ilgi göstermemek, değer vermemek: *Bu melikniñ haşem ve hāşiyesi yüz kaytarıp barça kitti* “Padişahın bütün ordu ve hizmetkarları yüz çevirip gittiler.” (GT: 44/4 [21], GT: 101/5 [50], MG: 40b/4 [32]) ← **yüz çevür-** ← **yüz evür-**.

yüz suvın tök- (yüz suyu dökmek) şeref ve onurunu kaybetmek, itibarsız olmak: *Bir hasıs katına barıp buçuk habbe üçün yüz suvın töküp ilin uzatur sen* “Bir cimri huzuruna çıkıp bir kuruş için şerefini döküp elini uzatırsın.” (GT: 191/11 [95]).

yüz suvın yilge bir- (yüz suyunu yelge vermek) itibarı kalmamak, onurunu kaybetmek: *Mestürlar fakırlık sebebi bilen fesād işlerge tüşüp yüz suvın yilge birip tururlar* “Namuslu kişiler, fakirlikten dolayı kötü işlere bulaşp onur ve itibarlarını kaybetmişlerdir.” (GT: 308/10-11 [153]).

yüz tut- (yüz tutmak) yönelmek, başlamak: *Cemā‘at kaçmağa yüz tuttılar* “Cemaat kaçmaya başladı.” (GT: 22/3 [10], GT: 44/3 [21], GT: 114/1 [56], GT: 126/10 [62]).

yüz ur- (yüz vurmak) yönelmek, teveccüh göstermek: *Teñri Teālāya ibādet kılmağa yüz urdı, didiler* “Yüce Allah’a ibadet etmeye yöneldi, dediler.” (İN: 7a/5 [156]).

yüzünü yirge sür- (yüzünü yere sürmek) tövbe etmek: *Yüzüm yirge sürüp ayturmen Allāh* “Yüzümü yere sürüp söylerim Allah.” (GT: 99/11 [49]) ← **burnı topraqlıg bol-** ← **burnunu yere sür-** ← **istiğfār ketür-** ← **Tağrıya kayıt-**.

zafer bul- → **zafer tap-** (zafer bulmak) başarmak, üstünlük kazanmak: *Ġarīmi aña zafer bulur* “Rakibi ona üstünlük kazanır.” (MG: 70b/9 [55]) ← **nuşret bul-**.

zafer tap- (zafer bulmak) başarıya ulaşmak, üstünlük kazanmak: *Eger biz zafer tapsak bir il öze anıñ bāg bustānları ġanīmet turur* “Eğer biz bir şehri ele geçirirsek, onun bağ

ve bahçesi ganimettir.” (İM: 428a/3 [425]) ← **nuşret bul-** ← **zafer bul-**.

zaḥmet bir- (zahmet vermek) eziyet etmek, rahatsız etmek: *Senden anı tiler men kim maña zaḥmet birmegey sen* “Sen isteğim budur ki beni eziyet etmeyeceksin.” (GT: 80/6 [39]).

zaḥmet eyle- (kıynalmak) işkence etmek, zulm etmek: *Zahmet eylemek* “İşkence etmek” (TZ: 26b/1 [50/292]).

zaḥmet kör- (zahmet görmek) eziyet çekmek, işkence edilmek: *Žā’if ra’iyyetiñe raḥmet kılğul kim kavī düşmenden zaḥmet körmegeysen* “Zayıf halkına rahmet ki güçlü düşmandan eziyet çekmeyeceksin.” (GT: 38/8-9 [18]).

zamān al- (zamin almak) mühlet almak: *Ol da’vī olıñan kişiden zamān almazuz* “Üzerine iddia edilen kişiden mühlet alınmaz.” (KFT: 84b/23 [190]).

zamān bir- (zaman vermek) fırsat vermek, mühlet vermek: *Zamān birdi aña ‘ömri içinde* “Hayatı boyunca ona mühlet verdi.” (KE: 127b/2 [130]) ← **vaḳt қо- ~ қой-**.

zamān çek- (zamin çekmek) mühlet vermek: *Ol şatun alğan kişi zamān çeker ol kırnaķuñ eyesine* “Satın alan kişi mühlet verir cariyenin sahibine.” (KFT: 53a/23 [118]).

zebun kıl- (ele geçirmek) yenmek: *Zebun kılmak* “yenmek.” (İH: 15 [55]).

zerre nişān qalma- (hiç iz kalmamak) kendinden hiç iz bırakmamak, yok olup gitmek: *Alardan yir yüzinde qalmadı zerre nişān* “Onlardan yer yüzünde hiç eser kalmadı.” (GT: 19/7 [9]).

zindāñga sal- (hapse atmak) cezalandırmak: *Eger imām maşlahat körse kim қоşğay urmaққа ta’zīr içinde zindāñga salmaқnı kılğay* “Eğer imam uygun görürse dövme üzerine hapse atmayı da suçlunun cezasına ilave edecek.” (İM: 414b/2 [416]).

ziyān kêtür- (ziyan getirmek) zarar vermek: *Қadarından yise kim artuқрақ ol yimeк bil aña ziyān kêtürür* “Haddinden fazla yiyilen yemek insana zarar verir.” (GT: 169/2 [84]).

ziyān tegür- (ziyan getirmek) zarara uğratmak, zarar vermek: *Ziyān tegürdi aña* “Ona zarar verdi.” (KE: 20b/2 [95], KE: 29b/6 [98], KE: 46b/1 [104], KE: 84b/6 [116], KE: 119a/5 [127], KE: 126a/1 [129], KE: 155b/3 [142]).

zulm èlin uzat- (zulm elini uzatmak) başkalarının hakkını yemek, haksızlık etmek: *Bir*

sulṭān öz ra'yyet m l na zulm ilin uzat p cevr ite başladı “Bir padişah kendi halkı malına zulm elini uzat p cevr etmeye başladı.” (GT: 31/2 [15]).

zulm k r- (zulüm görmek) eziyet çekmek, işkence edilmek: *Ol kavim kim andan zulm körüp idiler* “O kavim ki onun elinden zulüm görmüş idi.” (GT: 33/3 [16]).

zulm urluķın  k- (zulüm tohumları ekmek) fitne ve kargaşa çıkarmak, kavga çıkarmak, sorun yaratmak: *Ekip zulm urluķın hayr istegenler cehennem otına özin yaķadur* “Fitne ve kargaşa çıkarıp hayır isteyenler cehennem ateşine kendini yandır r.” (GT: 38/12-13 [18]).

1.3.  kilemeler

 kilemeler, bir dilin söz varlıķını zenginleştiren kalıplaşmış öğelerdir. Sözlü ve yazılı iletişimde geniş bir kullanım imkanına sahip olan bu sözler, anlamı güçlendirmek anlatımı  zl  ve etkin kılmak amacıyla kullanıldıkları için üzerinde durulması gereken konulardan biri olmuştur. O nedenle ikileme kavramı üzerinde yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda, araştırmacılar ikileme kavramını daha çok yapısal, anlamsal ve söz dizimsel açılardan ele alarak tanımlamışlardır.

Zeynep Korkmaz, ikilemeleri “Aralarında belli bir ses düzeni bulunan biçim ve anlamca birbirleriyle ilişkili olan aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin tek bir kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesiyle oluşturulan kelime grubu” olarak tanımlamıştır (Korkmaz: 2003: 123).

Vecihe Hatiboŗlu, ikilemeleri “anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı s zc ŗ n tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan sesleri birbirini andıran iki s zc ŗ n yan yana kullanılması” şeklinde açıklamıştır (Hatiboŗlu, 1981: 9).

Muharrem Ergin, ikilemeri “Aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime grupları” olarak tanımlamıştır (Ergin, 1997: 377).

Türkçe Sözlük’te ikilemeler, “anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması: yavaş yavaş, irili ufaklı, ařaŗı yukarı gibi” şeklinde

tanımlanmıştır (TDK, 2005: 948).

Konuyla ilgili çalışmalarda, ikilemelerin tam manasıyla ne olduğu, nasıl bir anlam ifade ettikleri, dil tarihi açısından nasıl bir işleve sahip oldukları açıklığa kavuşturulmuştur. Bu çalışmada, araştırmacıların oluşturduğu tanımlardan hareketle Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen ikilemeler tespit edilerek alfabetik sıraya göre aktarılmıştır.

‘acāyip ġarāyib (acayip tuhaf): *Kiçeler uyumayın ‘acāyip ġarāyib laṭīfeler aytur idi* “Geceler uyumadan acayip tuhaf hikayeler anlatırdı.” (GT: 265/10 [132]).

aç- susa- (acıkmak susamak): *Açıp susap ṭāḳatsız bolup yürür idi* “Acıkıp susayıp güçsüz bir şekilde yürürdü.” (GT: 202/8 [100]).

āh u feryād (ah u feryat): *Ḳılur ol ḥoca-lar miñ āh u feryād* “O efendiler bin ah u feryat ederler.” (GT: 117/6 [58]).

‘ahd ü vefā (ahd ü vefa): *Niçün kittiñ buzup ‘ahd ü vefānı* “Niçin verdiği sözü tutmayıp gittin.” (GT: 241/7 [120]).

‘aql u hūş (akıl ve feraset, fikir ve şuur): *Aldı menden şabr u ṭāḳat ‘aql u hūş* “Benim şabr u takatımı ve akli ferasetimi aldı.” (GT: 127/6 [63]).

alas bulas (ala bula, alaca bulaca, uzaktan ne olduğu bilinmeyen karaltı) (TZ: 19b/12 [38/139], TZ: 85B/10 [124/139]).

almaq satmaq (alış veriş yapmak): *Ḳaçan kim almaq satmaq bilür bolsa* “Ne zaman alış veriş yapmayı bilir olsa.” (İM: 400a/4 [406]).

altun kümüş (altın gümüş): *Kim kim ant içse altun kümüş keymegey men tip* “Bir kişi kıymetli elbise giymeyeceğine dair yemin etse.” (İM: 394b/5 [402], KFT: 73b/34 [165]).

‘āmī cāhil (bilgisiz cahil): *Rāstı ḥāl ayrılır ‘ālim bolmaq arasında taḳı ‘āmī cāhil bolmaq arasında* “Doğrusu alim olmakla bilgisiz cahil olmak arasında durum değişir.” (İM: 8b/2 [151]).

añ mañ (hayret, şaşkınlık): *Ġarīmiñ añ mañ bolsun* “Rakibin şaşıra kalsın.” (MG: 42a/9 [33]).

ara ala (birbirine): *Körseñ kim düşmen çerisi için ara ala bolup tarğamağa başladılar* “Görürsün ki düşman ordusu birbirine düşüp dağılmaya başladılar.” (GT: 329/3 [164]).

añarü birü (oraya buraya): *Añarü birü yöridi at* “At oraya buraya yürüdü.” (KE: 20b/3 [95]).

arıp açıp (yorgun bir şekilde): *Fakır yol çekip arıp açıp oturur idi* “Zavallı uzun yolculuktan gelip yorgun bir şekilde oturmuş idi.” (GT: 146/10 [72]).

arka üst (arka üst): *Yine tüz olmasa arkası üsti* “Yine arkası üstü düz olmasa.” (BV: 46/7 [27]).

artuğ iksük (fazla az, uzun kısa): *Her bir ok bir okdın artuğ iksük bolmasun* “Her bir ok başka bir okdan uzun kısa olmasın.” (MG: 97b/1 [77]).

aşağa yukaru (aşağı yukarı): *Andan aşağısı yukarısı inli etli kalın olmağay* “Ondan aşağısı yukarısı enli etli kalın olmayacak.” (BV: 35/4 [22]).

ata ana (anne baba): *Kimnüñ kim ölse sizden ata anası İslām öze du’ā kılıñuz Teñri’ge ol kişi için* “Herhangi birinizin anne babası İslam üzere vefat etse, o kişi için Allah’a dua ediniz.” (İM: 37b/1 [168], İM: 38a/4 [168], İM: 338a/6 [362], İM: 365a/6 [381], GT: 26/12 [12], GT: 66/5 [32], GT: 65/9 [32], KF: 154a/4 [48], KFT: 32a/32 [73]).

ata oğul (baba oğul): *Arulaya atadan oğuldan* “Temiz tutsa babadan oğuldan.” (KF: 38a/2 [28]).

ayağ çanak (kap kakak): *Kaçan kin ağaçdan ayak çanak itilse* “Ne zaman misk kokulu ağaçtan kap kakak yapılsa.” (İM: 417b/2 [418]).

‘ayş u tarab (yiyip içme, sevinç şenlik, zevk u safa): *Anı körüben kılur özüm ‘ayş u tarab* “Onu görüp kendim sevinçlik şenlik yaparım.” (GT: 147/4 [7]).

azuğ anuğ (hazırlık): *Yol için azuğ anuğ itmek kirek* “Yolculuk için hazırlık yapmak lazım.” (GT: 355/9 [177]).

bāğ bustān (bağ bostan, mal mülk): *Tağı revā bolur bāğ bustānlarda* “Dahi bağ ve bostanlarda uygundur.” (İM: 476a/6 [457], GT: 3b/3 [2], GT: 50/2 [24]).

bal u kaymak (bal ve kaymak): *Degül irlik ağızğa yumruğ urmağ, ir isen koy ağızğa bal u kaymak* “Sövmek/dövüşmek mertlik değildir, mert isen güzel sözler söyle.” (GT:

155/1-2 [77]).

baş köz (baş göz): *Taḡrı raḥmeti Nebî üstüne baş köz üstüne* “Allah rahmeti Nebi üzerine, baş göz üstüne.” (KF: 21b/1 [25]).

berk güçlü (sağlam ve güçlü): *Yine bili uçası katı berk güçlü olğay* “Yine belinin arkası pek sağlam ve güçlü olacak.” (BV: 1/3 [5]).

berk muhkem (sağlam ve kuvvetli): *Yine sinirleri berk muhkem olğay* “Yine sinirleri sağlam ve kuvvetli olacak.” (BV: 52/2 [30]).

berk şaburlı (sağlam ve sabırlı): *Daḡı berk şaburlı olğay* “Dahi sağlam ve sabırlı olacak.” (BV: 14/3 [11]).

bir ü bar (bir ve var): *Öküş ḥamd ü şükr ve senā ol bir ü bar Taḡrıya* “O bir ve var olan Allah’a binlerce hamd ü sena ve şükrlar olsun.” (İN: 1b/2 [153], BV: 1/3 [5]).

bir iki ~ ikki (bir iki): *İcāzet bilen bir ikki kelime söz sözlemek tilerbiz* “Müsaadenizle bir iki kelime söz söylemek isteriz.” (GT: 254/10 [126], İM: 200b/8 [269], MG: 54a/9 [42], MG: 95b/3 [75]).

biş altı (beş altı): *Biş altı kün kiçiçek ol bolur sükker bigin şîrîn* “Bes altı gün geçtikten sonra şeker gibi tatlı olur.” (GT: 254/7 [126]).

burun kulaḡ (burun kulak): *Taḡı burnın kulaḡın kesmegeyler* “Dahi eziyet etmeyecekler.” (İM: 425b/1 [423]).

burun şoḡra (ileri geri): *Birisi birisinden burun şoḡra olmasa* “biri birinden ileri geri olmasa.” (KFT: 40a/12 [90]).

cāh u celāl (makam ve menzelet): *Bilgil anıḡ bu cāh u celālî za’if bolmayısar* “Bilgil onun bu makam ve menzeleti zayıf olmayacak.” (GT: 191/8 [95]).

cāh u devlet (mevki ve makam, baht ve saadet): *Cāh u devlet fetḡ u nuşrattur işi* “İşi baht u saadet ve feth u zaferdir.” (GT: 12/13 [5]).

cān baş (can baş): *Teḡri buyruḡı üçün cān baş oynaḡuḡı* “Allah’ın hükmü için canını feda eden.” (MG : 3a/5[3]).

cedd ü cehd (gayret, çalışma): *Ḥaḡ ta’ālā rızasına cedd ü cehdi artuḡrak kirek* “Allah’ın

rızasını kazanmak için daha fazla geyret göstermesi lazım.” (GT: 291/11 [145]).

cemāl kemāl (güzel ve olgun): *Sulṭān ıaıarı içinde bir vezirniñ oğlını kördüm ğāyet cemāl kemāl içinde* “Padişah sarayında bir vezir oğlunu gördüm nihayet güzel ve yetişkin idi.” (GT: 29/12 [14]).

cevr ü cefā (zulüm ve eziyet): *Elā-yā körgüzüp cevr ü cefānı* “Ey cevr ve zulmü reva gören.” (GT: 241/6 [120]).

çap- kil- (koşmak gelmek): *Taķı çapup kilip evvel sol yanıdağını atđıl* “Dahi koşarak gelip önce sol tarafında olanı at.” (MG: 106b/2 [84]).

çap- sür- (koşmak): *Kaçan kim anıñ üstine çapmak sürmek uzansa* “Ne zaman onun üzerine koşmak isterse.” (BV: 22/3 [15], BV: 23/7 [16]).

çap- yürü- (koşmak yürümek): *Bes çapup yürür irken atınıñ kıyruğından tutup* “O zaman koşarak yürür iken atın kıyruğundan tutup.” (MG: 54b/4 [42]).

dep- dişle- (tepmek ısırarak): *Kimsene depmes dişlemes* “Kimseyi depmez ısırarak.” (BV: 114/2 [61]).

derd ü hasret (keder ve hasret): *Derd ü hasret birle ölse üstüne kılma namāz* “Kader ve hasret içinde ölse üzerine namaz kılma.” (GT: 319/3 [159]).

dilsüz kulaķsız (dilsiz sağır): *İmdi ol vaķtın kaçı varaķa yazđay ol dilsüz kulaķsız kişiniñ eline virgey* “O zaman kaçı bir kağıda yazıp o dilsiz sağır kişinin eline verecek.” (KFT: 98b/4 [228]).

dīnār u direm (mal ve mülk): *Hasret bilen iltür seni yirge bu dīnār u direm* “Bu mal mülk seni hasretle yere götürür.” (GT: 319/9 [159]).

dīn ü dāniş (dīn ve bilim): *Yoluñda dīn ü dāniş terk itipmen* “Senin yolunda dini ve ilmi terk etmişim.” (GT: 140/10 [69]).

dīn ü dünya (dīn ve dünya): *Din ü dünya devleti zātı şerīf* “Din ve dünya şeref sahibi kişinin devletidir.” (GT: 13/2 [6]).

dost yār (dost arkadaş): *Hakikat dostuñ yāriñdür ol kim koluñ tutsa ayakdan tüşkeninde* “Gerçek dost odur ki zor durumda olduğunda yardımına koşar.” (GT: 53/2 [26]).

dünyā āhiret (dünya ahiret): *Men korukğanı dünyādan āhiretten* “Ben korkak kişiyi dünyadan ahiretten.” (KF: 28a/4 [26], KF: 121b/1 [41], BV: 6/1 [7]).

emle- semle- (tedavi etmek) *Emledi semledi* “İlaç yaptı” (İH: 16 [18]).

etli tügli (etli tüylü): *Etli tügli olmağay* “Etli tüylü olmayacak.” (BV: 25/6 [17]).

evvel āhır (evvel ahir): *Bu kılıcın evveli āhırı birle berāber turur* “Bu kılıcın ucu sonuyla aynıdır.” (MG: 90b/9 [71]).

eygü yamān (iyi kötü): *Köp vaqt sözde eygü yamān tüşer* “Çoğu zaman konuşmada iyi kötü düşer.” (GT: 213/1 [106], GT: 266/1-2 [132]).

fakir haķir (fakir muhtaç): *Düşmeniñni körüp fakir haķir, lāf urup burmağıl bıyık zinhār* “Sakın düşmanını aciz körüp laf atıp küçümsemegil.” (GT: 326/8 [162]).

fakīr muḥtāc (fakir muhtaç): *Fakīr muḥtāc Tañrı ta‘ālā rahmetine* “Fakir ve muhtaç kişi yüce Allah rahmetine.” (KF: 81b/5 [35])

feth u nuşrat (fetih ve zafer): *Cāh u devlet feth u nuşrat-tur işi* “Makam ve menzelet, fetih ve zaferdir işi.” (GT: 12/13 [5]).

ğam u şādī (keder ve mutluluk): *Çün ki dāyim tiken ü gül ğam u şādī biledür* “Çünkü diken ve gül, keder ve mutluluk hep beraberdir.” (GT: 315/9 [157]).

ğarīb u müflis (parasız pulsuz): *Yoksul kişi yirinde yürür ğarīb u müflis* “Fakir kişi yerinde yürür parasız pulsuz.” (GT: 194/7 [96]).

ğıda suv (yiyecek içecek): *Ğıda suv birdi aña* “Ona yiyecek içecek verdi.” (KE: 57b/8 [107]).

güçli kuvvetli (güçlü kuvvetli): *Kaçan kim anıñ gibi olmasa güçli kuvvetli olur* “Onun gibi olmadığı zaman güçlü kuvvetli olur.” (BV: 51/2 [30]).

haķir ü miskin (hakir ve miskin): *Ġafil yürüben usal bolma, düşmenni körüp haķir miskin* “Düşmanını hor ve miskin görüp boş işlerle uğraşıp tembel olma.” (GT: 27/8 [13]).

hālīş muḥliş (yalnız içten): *Kim kim ayıtsa lā ilāhe illallāh hālīş muḥliş köñül birle kirgey uçmaķķa* “Bir kişi içten ve samimiyetle lā ilāhe illallāh dese, cennete girecek.”

(İM: 61a/3 [181], KF: 226b/1 [66]).

ḥamd ü şükr (hamd ve şükr Allah’a olan şükran): *Öküş ḥamd ü şükr ve senā ol bir ü bar Taḥrīya* “O bir ve var olan Allah’a binlerce hamd ve şükr olsun.” (İN: 1b/2 [153]).

ḥamd u senā (hamd u sena): *Teḥri ta’ālā’ya ḥamd u senā kılmakdan sonra* “Yüce Allah’a hamd u sena getirdikten sonra.” (BV: 5/1 [7]).

ḥān-u-mān (ev bark): *Halkı kitti ḥān-u-mānın terk itip* “Hizmetçileri evi barkı terk edip gittiler.” (GT: 279/3 [139]).

hemmini ḡammını (kederini kaygısını): *Taḥri ta’ālā anuḡ hemmini ḡammını kitere* “Yüce Allah onun kederini ve kaygısını gidersin.” (KF: 94b/1 [36]).

hōr u ḥacil (hakir ve mahcûp): *Vesvās bolur ol ortada hōr u ḥacil* “Kötülüğe teşvik eden, ortada hakir ve mahcûp olur.” (GT: 325/6 [162]).

hüner ü ‘ayīb (marifet ve nuksan): *Hüner ü ‘ayīb irde bilgürmes* “Marifet ve noksan kişide belli olmaz.” (GT: 20/10 [9]).

ḥüsn ü cemāl (güzellik): *Niçe kim yok ise ḥüsn ü cemālīm* “Nasıl ki ḥüsn ü cemalim olmasa bile.” (GT: 161/2 [80]).

ḥüsn ü hüner (güzellik ve marifet): *Eyā ḥüsn ü hüner birle sa’adet milkiniḡ bayı* “Ey ḥüsnü cemalinle saadet mülküne kavuşan insan.” (MG: 3b/6 [3]).

iḥsān u ‘aṭā (ihsan ve bağış): *Bu iḥsān u ‘aṭā dāyim işidür* “Bu ihsan ve bağış hep onun işidir.” (GT: 161/1 [80]).

iḥsān kerem (ihsan ve lütuf): *Sā’adet bile şahādet bile fazlı bile iḥsān keremi bile* “Saadetle, şehadetle, ihsan u keremle.” (KF: 266a/6 [74]).

ikinci üçüncü (ikinci üçüncü): *Andan sonra işlesün bunun kibi ikinçi üçünci* “Ondan sonra ikinci üçüncü kez bunun gibi yapsın.” (KF: 56a/2 [31]).

ikrām vü iḥsān (ikram ve bağış): *Ulluḡa kiçige i’zāz ve ikrām vü iḥsān kılıp* “Büyüğü küçüğü ağırlayıp, ikram ve ihsanda bulunup.” (GT: 69/8 [34]).

il avuç (eli avucu): *Dünye cihetinden ili avuçı tar* “Maddiyat açısından durumu iyi değil.” (GT: 192/2 [95]).

il ayak (eli ayağı): *İli ayağı kisilgen kimerse kırk ayaklı cānverni öltürdi* “Eli ayağı kesilen kimse kırk ayaklı canavarı öldürdü.” (GT: 189/1 [94]).

illā meger (ancak ve ancak): *İllā meger ol da ‘vī idgen kişi danuḵ durḵuzḡay* “Ancak ve ancak o dava eden kişi şahit getirecek.” (KFT: 35a/55 [80]).

‘ilm ü irdem (bilim ve fazilet): *‘İlm ü irdem birle kāmīl kōrke bay* “Bilim ve faziletle kamil, güzellikten zengin.” (GT: 29/13 [14]).

ini uzun (eni uzun): *Ol yiriṅ ini uzunı nice arṣundur eyidmese* “O yerin enini ve uzununu kaç metre olduğunu bilmese.” (KFT: 12b/49 [29]).

iṅli etlü (enli etli): *Andan aṣaḡası yuḡarusı iṅli etlü ḡalın olmaḡay* “Ondan aşağısı yukarısı enli etli kalın olmayacak.” (BV: 35/4 [22]).

issi savuḵ (sıcak soğuk): *İssi savuḵ tatḡan* “Soğuk sıcak hissedem.” (GT: 266/1 [132], GT: 296/11 [147]).

iṣ küç (iş gücü): *Ol iṣ küç birle irdi* “Onun iş gücü vardı.” (İM: 14a/7 [154]).

ḡaç- ḡutul- (kendini kurtarmak): *Eceli iriṣti ise ilsiz ayaksızdan ḡaçıp ḡutula bilmedi* “Eceli geldiyse sakat kişinin elinden kaçıp kurtulamadı.” (GT: 189/4 [94]).

ḡadr u ḡıymet (değer ve kıymet): *Sen öz vaḡārıṅ öze ḡadr u ḡıymetiṅ bile bol* “Sen kendi ağırbaşlılığın üzere kendi değer ve kıymetini bil.” (GT: 48/4 [23]).

ḡap ḡacak (kap kacak, ayak çanak): *Baṣın soktı it eḡiṣge, ḡap ḡacak* “Köpek başını kap içine soktu.” (KE: 17a/9 [94], KFT: 73b/33 [165]).

ḡara yaḡız (kara yağız): *Kara yaḡız* (TA: [44]).

kara yavuz (esmer) *kara yavuz* “Kara yağız esmer” (TZ: 4a/3 [6/184]).

ḡaraṅuluk ḡaḡḡu (kaygı ve üzüntü): *Açıldı ḡaraṅuluk taḡı ḡaḡḡu* “Keder ve üzüntü gitti.” (KE: 151b/6 [141]).

ḡarı yigit (yaş genç): *Bilgen taḡı bilmegen taḡı ḡarı taḡı yigit taḡı* “Bilen bilmeyen dahi yaşlı genç.” (MG: 83a/2 [65]).

ḡarı- mun- (yaşlanmak bunalmak): *Oḡlı dem-be-dem ta ‘neler urur kim atam ḡarıp munupturur dip* “Oğlu zaman zaman babam yaşlanıp bunalmıştır diye tane verir.” (GT:

269/12 [134]).

ķāşī vü dānī (uzak ve yakın): *Uluğ kiçig ķāşī vü dānī anıñ ģazret-i ‘āliyesingā teveccüh ķıldılar* “Büyük küçük, yakın ve uzak onun hazreti aliyesine yöneldiler.” (MG: 3a/9 [3], MG: 3b/1 [3]).

ķatı berk (sert muhkem): *Daĥı ģırāmın ķatı berk çekmek gerek* “Dahi hıramını pek muhkem çekmesi lazım.” (RH: 99a/5 [192], İN: 20b/3-4 [162], BV: 21/2 [15], BV: 21/6 [15]).

ķatı muhkem (sert muhkem): *Oķ atġan ķatı muĥkem dutmaķ gerek* “Ok atan kişi sert ve muhkem tutması lazım.” (İN: 34a/5 [167]).

ķatış kara (katışık) *ķatış kara bol-* “Katışık olmak” (TZ: 10a/2 [18/188]).

ķavm u ķabīle (kavm ve kabile): *Menim ķavm u ķabīlemniñ ķamusı ‘ālim irdiler* “Benim kavm ve kabilemin hepsi alim idi.” (GT: 244/9 [121]).

ķayın ķarındaş (kayın karındaş, akraba) *Ķayın ķarındaş* “Kayın karındaş” (TA: [46]).

kece ~ kiçe kündüz (gece gündüz): *Ol kişiler ki nafaķa iderler mālını kecede kündüzde* “Onlar ki malını gecede gündüzde harcarlar.” (KF: 200b/1 [60], GT: 69/13 [34], GT: 81/1 [40], GT: 208/7 [103], İM: 390a/8 [398]).

ķılıç ķalkān (kılıç kalkan): *Bir yigit bizge bedreka boldı ķılıç ķalkān oynar* “Elinde kılıcı olan bir yiğit bizi eşlik etti.” (GT: 296/6 [147]).

ķışır ķışraq (kısır kısrak): *Ķışır ķışraq* “Kısır kısrak” (TA: [15]).

ķiçi ulu (küçük büyük): *Şayarlar kiçilerin uluların daĥı* “Küçük büyük hepsini sayarlar.” (KF:208a/2 [61]).

ķil- ķiç- (gelmek geçmek): *Ķaçan sindin kilip kiçse sen minmekni tizlegil* “Ne zaman senden gelip geçse sen binmeye acele et.” (MG: 56b/7 [44]).

ķir- çıķ- (girmek çıkmak): *Taķı yaĥşı kirmek çıkmak birle* “Dahi iyi girmek çıkmakla.” (MG: 76b/7 [60]).

ķol ayak (el ayak): *Ķolı ayaķı anĥılayın bolġay* “Eli ayağı onun gibi olacak.” (RH: 73b/6 [183]).

köy- kit- (bırakmak gitmek): *Devletsiz ol kim müteferriḳ māl cem ‘ itti yimeyin koydı kitti* “Devletsiz odur ki bir sürü mal topladı yemeden bıraktı gitti.” (GT: 318/13 [158], KFT: 87a/12 [196]).

kök yir (gök yer): *Şükür Allāha köklerde yirlerde ‘aşır olğanda zuhor olğanda* “Göklerde yerlerde, ekindi ve öğlen vaktinde her zaman Allah’a şükretmek lazım.” (KF: 143b/3 [46]).

köz kulak (göz kulak): *Tüşken oğlan eger bilgürse bir ança hılḳati saç kibi, köz kulak kibi* “Erken doğan çocuğun saç gibi ya da göz kulak gibi birkaç endamı belli olsa.” (İM: 133b/3 [225]).

kul kırnaḳ (kul cariyeye): *Oğlanlar barçası menüm kullarım kırnaḳlarımdur dise* “Çocukların hepsi benim kullarım cariyelerim dese.” (KFT: 37b/48 [85], KFT: 73b/34 [165], İM: 481a/2 [461]).

kul kutan (kul köle): *Kul kutan* “Kul köle” (TZ: 86a/2 [124/211]).

kum kuş (kuş sürüsü, kuş topluluğu): *Kum kuş* “Kuş sürüsü” (TZ: 86a/1 [124/211]).

kurt koyun (kurt koyun): *Düşdi kurt koyun buçına* “Ağzı kurtlandı.” (KE: 19b/2 [94]).

küt kuvvet (derman): *Biyābān içinde yol azıp kütü kuvveti tükenip* “Çölde yolunu kaybedip, gücü kuvveti tükenip.” (GT: 179/4 [89]).

kuvvet kudret (güç kuvvet): *Ol Taḡrı ta’ālā ḳahr eyleyicidür, kuvveti kudreti bile* “Yüce Allah gazap edicidir, gücü kuvvetiyle.” (KF: 1b/5 [22]).

kün kiçe (gece gündüz): *Başladı fulān iş kılu kün kiçe* “Gece gündüz filan işle uğraştı.” (KE: 80b/9 [114]).

kündüz kece (gündüz gece): *Muḳīm kişi ḥaḳḳına kündüzde kecede on yedi rek’atdur* “Mukim kişi için bir gece gündüzde on yedi rakaattir.” (KF: 135a/1 [44]).

laṭīf yumşak (kibar nazik): *Biri laṭīf yumşak bolur* “Biri kibar nazik olur.” (RH: 68a/1-2 [181]).

leyl ü nehār (gece gündüz): *Hānḳāh terkin urup bir ‘āḳil ir leyl ü nehār* “Akıllı biri gece gündüz tekke-haneyi terk edip.” (GT: 151/4 [75], GT: 249/4 [124]).

māl ü genc (mal ve mülk): *Fāyide kılmaz ana köp māl ü genc* “Fazla mal ve mülk ona yarar sağlamaz.” (GT: 169/9 [84]).

māl u mülk (mal ve mülk): *Niçe köp māl u mülk asrar bolsa* “Ne kadar çok mal ve mülk saklar olsa.” (GT: 177/11 [88], GT: 319/2 [159]).

mekr ü hîle (hile ve düzenbzlık): *Köñül birme ol özdenge ki mekr ü hîlesi çokdur* “Gönül verme o güzele, onun mekr ve hilesi çoktur.” (GT: 323/2 [161]).

miskîn bî-çäre (zavallı fakir): *Ben miskîn bî-çäre kul utanıp sözini kırtarım adum* “Ben zavallı fakir kul utanıp sözünü kıramadım.” (BV: 6/6 [7], İN: 2a/9 [154]).

nāle vü zārî (ağlayıp inleme): *Kördüm ki ağaçlar üstünde bülbüller nāle vü zārî kıllurlar* “Gördüm ki ağaçlar üstünde bülbüller ağlayıp inleyip dururlar.” (GT: 127/1 [63]).

oğul kız (oğul kız): *Taķı oğlınıñ oğlı kızına birmegey* “Dahi oğlunun oğlu kızına vermeyecek.” (İM: 260a/2 [308], GT: 145/11 [72]).

ok ya (ok yay): *Taķı ol kişi birle kim anıñ okı yası bar* “Yine okı yayı olan kişiyle.” (MG: 57a/8 [44], GT: 298/2-3 [148]).

otur- tur- (oturmak turmak): *Otura tura kitmek yahşıraķ andan kim terk yürüp qalgay-sen* “yavaş gitmek, hızlı yürüyüp varamamaktan daha iyidir.” (GT: 273/1 [136]).

oyna- kül- (oynamak gülmek): *Ol pehlevān yigit bilen oynay küle kilür idük* “O pehlivan yiğit ile oynaya güle gelirdik.” (GT: 297/2-3 [148]).

ölü tiri (ölü diri): *Bir kişi yoķ bolsa ölüsi tirisini bilinmese* “Bir kişi kaybolsa, ölüsü dirisi bilinmese.” (İM: 445a/5 [436]).

öpüp kuçup (öpüp kucaklamak): *Başından közünden öpüp kuçup köp mal ni‘met verip āzād kıldı* “Başından gözünden öpüp kucaklayıp çok mal hediye verip serbest bıraktı.” (GT: 66/13 [32]).

‘örf-i ‘ādet (gelenek görenek): *Ançası bar kim ‘örf-i ‘ādede hās kıldı īmānnı inanmak birle* “O kadar ki gelenek görenek imanı inanmakla mahsus kıldı.” (İM: 4a/8 [149]).

örtü töşek (yorgan döşek) *Ķap kaçak kibi, örtü töşek kibi* “Kap kaçak gibi, örtü döşek gibi.” (KFT: 73b/33 [165]).

pend u naşihat (nasihat ve öğüt): *Ana sen aytadur pend u naşihat* “Ona sen pend ve nasihat söyleyiver.” (GT: 285/9 [142]).

pehlevān yigit (pehlivan yiğit): *Ol pehlevān yigitni ilinden okını yasını bırakıp* “O pehlivan yiğit, elindeki okını yayını bırakıp.” (GT: 298/2-3 [148]).

redd ü kabûl (red ve kabûl): *Kim anıñ hukmündedir redd ü kabûl* “Ki onun emrindedir kabul ve red.” (GT: 72/13 [35]).

şabr kanā‘at (sabır ve kanaat): *Şabr kanā‘at eylegenlerden* “Sabır ve kanaat eyleyenlerden.” (KF: 266a/3 [74]).

şabr u tākāt (sabır ve takat): *Aldı menden şabr u tākāt ‘aql u hūş* “Benim sabır ve takatımı, akıl ve şuurumu aldı.” (GT: 127/6 [63]).

şağa ~ sağka şola ~ solğa (sağa sola): *Namāzında şağa şolsa, ardına dahi bakmaya* “Namazda sağa sola, ardına dahi bakmayacak.” (KF: 160a/6 [50], MG: 35a/1 [27]).

sağıña solıña (sağına solına): *Sağıña solıña hamle kılğıl tizçe tizçe* “Acelecî bir şelikde sağına solına saldır.” (MG: 42a/8 [33]).

sansız sağışsız (sayısız hesapsız): *Yana anıñ sansız sağışsız rahmetiniñ yağmuru barçağa yitip* “Yine onun sonsuz hesapsız rahmetinin yağmuru bütün aleme yetişip.” (GT: 5/4 [2]).

şat- al- (almak satmak, alış veriş yapmak): *Eger ol kılğa hōcāsı destūr virip ıś satmağa almağa* “Eğer o kula sahibi alışveriş yapmayı emretse.” (KFT: 17b/47 [40]).

satğuçı alğuçı (satıcı alıcı) *Satğuçı alğuçı* “Satıcı alıcı” (KE: 157b/4 [143]).

seni meni (sen ben): *Seni meni evlendük, menüm mehrüm içün* “Sen ben evlendik benim mehrim için.” (KFT: 72b/4 [162]).

şugır şavşar (gelincik): *Şugır şavşar* “Gelincik” (TA: [14]).

şayır şimen (çayır, çimen): *Şayır şimen* “Çayır çimen” (DM: 3a/6 [4]).

şehd ü şeker (bal ve şeker): *Şehd ü şeker idi eyā anda* “Onda bal ve şeker idi.” (GT: 139/2 [69], GT: 192/6 [95]).

şehr ü bāzār (şehir ve pazar): *Öltür bu kün öltüre bilür sen ey yār az ot beyise yanar bu*

şehir ü bāzār “Bugün öldürebiliyorsan öldür, çünkü az ateş bile yayıldığında koca bir şehri yakmaya yeter.” (GT: 324/9-10 [161]).

ṭāgī bāgī (zalim ve isyankâr): *Ol ṭāgī bāgī ḥilāfınça kim mısr mülkine mağrūr bolup* “O isyancı, tam tersine Mısır diyarına mağrur olup.” (GT: 92/9 [45]).

ṭala- al- (seçmek, beğenmek): *Ṭalap almak* “Seçmek, beğenmek.” (TA: [54]).

tiken ü gül (diken ve çiçek): *Çün ki dāyim tiken ü gül ğam u şādī biledür* “Çünkü devamlı diken ve çiçek, hüznün ve mutluluk beraberdir.” (GT: 315/9 [157]).

tiñ māl (mal mülk): *Ay devlet içinde yok tiñi mālı çok* “Ey malı ve mülkü çok ama devleti olmayan.” (GT: 40/13 [19]).

tiñ tuş (eş tuş, benzer): *Taķı bolmadı añar tiñ tuş hiç kimerse* “Dahi hiç kimse ona eş tuş olmadı.” (İM: 3a/8 [148]).

toz toprak (toz toprak) *Toz toprak* “Toz toprak.” (DM: 3a/8 [4]).

tumlu issi (soğuk, sıcak): *Tumlu issi kün* “Soğuk sıcak gün.” (İH: 21 [48]).

tuz itmek (tuz ekmek): *Ezell-i mevcūdāt it turur kim tuz itmek ḥaqqını bilür* “En aşağılık yaratık köpek bile iyiliğin karşılığını biliyor.” (GT: 348/12 [173]).

tün kün (gece gündüz): *Yöridi tün kün sonıca* “Gece gündüz boyunca yürüdü.” (KE: 39a/2 [101]).

tün i kün (gece gündüz): *Tüni kün saklan ol irenden kim ol korka yürür senden* “Senden korkup yürüyen kişiden gece gündüz saklan.” (GT: 36/2 [17], GT: 142/6 [70], GT: 239/4 [119]).

tüp tüz (düm düz): *Teñri ta ‘ālā seni yarattı tüptüz* “Yüce Allah seni dümdüz yarattı.” (MG: 12b/3 [10], İM: 124a/8 [220]).

tüş- yat- (düşmek yatmak): *Simiz aruķ bolup tölenginçe köp aruķlar tüşüp yatıp öldi* “Şişman zayıflayana kadar zayıf kişiler ayaktan yıkılıp öldü.” (GT: 111/11 [55]).

uluğ kiçik (büyük küçük): *Uluğ kiçik kāsī vü dānī anıñ ḥazret-i ‘āliyesinga teveccüh kıldılar* “Büyük küçük, uzak ve yakın onun hazreti aliyesine yöneldiler.” (MG: 3a/9 [3], MG: 3b/1 [3], GT: 69/8 [34]).

ur- yar- (vurmak yarmak): *İkki cāhil kaçan uruş başlar yüz buzarlar urup yarıp başlar* “İki cahil kişi ne zaman kavga etse, dövüşüp birbirini yaralar.” (GT: 215/11 [107]).

uruş tartış (kavga, dövüş): *Andın kıtığrak ‘ayb yok turur kim uruş tartış vakti bolmayın* “Ondan daha sert ayıp yoktur ki savaş zamanı olmadan.” (MG: 16b/4 [13]).

uzun uzak (uzun uzak): *Uzun uzak çapmağa sürmege şabır kıla bilmez* “Uzun uzak çapmaya sürmeye takat getirebilmez.” (BV: 23/6 [16], İN: 2b/7 [154]).

uzunluk kıskalık (uzunluk kısalık): *Kirek kim okı yasına köre bolğay uzunlıkda kıskalıkda* “Uzunluk kısalık içinde okı yayına göre aynı olması lazım.” (MG: 99b/1 [78]).

üç dört (üç dört): *Dahı ol şarda üç dört dürlü kızıl altın yürise* “Dahi o şehirde üç dört çeşit kızıl altın geçerli olsa.” (KFT: 21b/20 [48]).

var- yitiş- (varmak yetişmek): *Ol kişiye varıp yitişmek mütea‘zzır olsa* “O kişiye varıp yetişmek zor olsa.” (KFT: 59a/7 [130]).

yāhşı yaman (iyi kötü): *Kim-irse benim yāhşı yaman hālimden bilmesün dip* “Kimse benim iyi kötü durumdan haberdar olmasın.” (GT: 48/12 [23], BV: 2/2 [5], BV: 8/6 [8]).

yak yawuķ (yakın akraba): *Kim kim mālīk bolsa yak yawuķına* “Bir kimse yakın akrabasına sahip çıksa.” (İM: 397a/2 [403]).

yamğur küneş (yağmur güneş): *Taķı yamğur küneş aña tiger* “Dahi yağmur güneş ona yetişir.” (MG : 80a/3 [63]).

yar- kes- (yarmak kesmek): *İki kulakların başların yarıp kesmek gerek* “İki kulağının başlarını yarıp kesmek lazım.” (RH: 88a/5 [188]).

yarlı yoksul (fakir ve yoksul): *Yarlı yoksulğa kuru itmeki andan yahşıraq* “Fakir ve yoksula kuru ekmeği ondan daha iyidir.” (GT: 347/2 [173]).

yarum yarısı (yarı yarıya, dörtte biri) (KK: 72b/8 [81]).

yaş murdār (nem, pis): *Kaçan kim töşelse yaş murdār yir öze* “Ne zaman dōşelse nem ve pis yer üzerine.” (İM: 138b/3 [228]).

yaz u kış (yaz kış): *Kirek kim kılıç kınında yaz u kış boş bolğay* “Kılıç kılıfı içinde yazın

kışın boş olması lazım.” (MG: 94b/3 [74]).

ye- iç- (yemek içmek): *Ol kişiye ki yedi içdi unudup orucına* “O kişiye ki oruçlu olduğunu unutup yedi içti.” (KF: 231a/7 [67], KF: 231b/1 [67]).

yıkıl- tur- (yıkılmak turmak): *Kim kördiler yıkıla tura kiter idi* “Gördüler ki yıkıla tura giderdi.” (GT: 51/5 [25]).

yırak yakın (uzak yakın): *Alarnıñ eygü fazlasından yırakdağı yakındağılargâ yitkey* “Onların iyilikleri etraflarındakilere de yetişir.” (GT: 302/1 [150]).

yimek içmek (yiyecek içecek): *Yigitke yimek içmek kitürdiler* “Yiğide yiyecek içecek getirdiler.” (GT: 203/12 [101]).

yir kök (yer gök): *Sen yir kök nûri sen* “Sen yer gök nurusun.” (KF: 30b/5 [27], İM: 80b/4 [193]).

yirlü yirinde (yeri yerinde): *Her birisini yirlü yirinde yâd kıldıq* “Her birini yeri yerinde söyledik.” (İN: 62b/8 [179], KF: 84b/5 [35]).

yoğun inçge (kalın ince): *Dañı başından burnına deginç eki yanından armudğa benzeyüb yoğunluqdan inçgelikden ağzına deginç* “Yine başından burnuna dek iki yanından ağzına dek kalınlığı ve inceliği armuda benzeyip.” (RH: 70b/4 [182]).

yoğun ulu (yoğun büyük): *Yine boğunları yoğun ulu olmağay* “Yine mafsalları kalın ve büyük olmayacak.” (BV: 28/6 [18]).

yoğunluk inçgelik (kalınlık incelik): *katıg ziyānlıg ‘ayb irmes yoğunluk inçgelik* “Kalınlık incelik sert ve kusurlu ayıp değil.” (MG: 80b/9 [63]).

yum- aç- (yummak açmak): *Dañı gözini yumup açmağay* “Dahi gözünü kapatıp açmayacak.” (RH: 70a/1 [182]).

yürü- barmağ- (yürümek varmak): *Menim öze vâcib bolur yürüp barmağ haramğa* “Vacip olur benim üzerime harama yürüp varmak.” (İM: 394a/3 [401]).

yüri- keç- (yürümek geçmek): *Benüm seniñ evüñ içinde yürüyip keçmek haqum vardur* “Benim senin evin içinde yürüp geçmeye hakkım vardır.” (KFT: 16b/18 [37]).

yüzi kara meyšüm (bahtı kara uğursuz): *Bir seniñ tig yüzi kara meyšüm* “Bir senin gibi

bahtı kara uğursuz.” (GT: 238/8 [118]).

za‘if bī- çāre (fakir zavallı): *Kaçan kim men za‘if bī- çāreni ündeyüb* “Ne zaman ben fakir zavallıyı çağırıp.” (İN: 2a/7 [154], BV: 6/3 [7]).

zahmet ü rāḥat (zahmet ve rahatlık): *Zahmet ü rāḥat ḥalāyıkdan degül* “Zahmet ve rahatlık kul tarafından değil.” (GT: 72/12 [35]).

zaḥmāt uṭuv (kar ve zarar) *Zaḥmāt uṭuv* “Kar ve zarar.” (BM: 6, 4 [56]).

zelīl ü ḥaḳīr (hor ve değersiz): *Halk içinde bolur zelīl ü ḥaḳīr* “Halk arasında hor ve değersiz olur.” (GT: 54/13 [26]).

zer ü sīm (altın gümüş): *Dāyīm zer ü sīm taş içinde mevcūd, līkin kamu taş içinde yoktur zer ü sīm* “Altın gümüş dayim taş içinde mevcut, fakat hangi taş içinde yoktur altın gümüş.” (GT: 287/7 [143]).

zewḳ u zarāfet (zevk ve kibarlık): *Koyup bu zewḳ u zarāfet nedīm-i kāmilge* “Bu zevk ve kibarlığı olgun suhbet arkadaşına bırakıp.” (GT: 48/5 [23]).

zühd ü takvā (zühd ü takva): *Zāhid ir özdeḡ sevüp keyse ḥarīr, zühd ü takvāsı anıḡ fāsīd bolur* “Takvalı kişi seçip beğenip ipek giyse, onun zühd ü takvası fasid olur.” (GT: 105/7-8 [52], GT: 142/2 [70], GT: 242/9 [120]).

1.4. İlişki Sözleri (Kalıp Sözler)

Kalıplaşmış söz birliklerinin en önemli öğelerinden biri ilişki sözleridir. Atasözü, deyim ve ikilemeler ile birlikte Türkçenin söz varlığının büyük bir kısmını oluşturan bu sözler, araştırmacılar tarafından çeşitli adlarla ve farklı ölçütlere dayanılarak tanımlanmış, kalıp sözler ve kültür birim olarak da adlandırılmıştır (Gökdayı, 2008: 90). İlişki sözleri, bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan birtakım sözlerdir (Aksan, 2015: 42). Aksan’a göre ilişki sözleri, bir toplumun örf adetlerini, dünya görüşünü ve bireyler arasındaki ilişkilerini yansıtmaları bakımından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü bu sözler, o toplumun kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır (Aksan, 2015: 42). Yusuf Çotuksöken ise, ilişki sözleri “En az iki sözcükten

oluşan, içindeki sözcükler temel anlamlarını yitirmeden yeni bir kavramı karşılayan söz öbekleri” olarak tanımlamıştır (Çotuksöken, 1994: 8).

Sabahleyin karşılaşıldığında *günaydın* veya yemek yerken *afiyet olsun* gibi belli durumlarda kullanılan ve bir toplumun kültürünün ayrılmaz bir parçası olan bu sözlerin anlamsal, işlevsel, yapısal, sosyal ve kültürel özelliklerine göre tanımlandıklarını ortaya koyan Gökdayı, söz konusu özelliklerin betimlenebildiğinde ilişki sözlerinin, atasözleri, deyimler ve ikilemelerden olan farklı yönlerinin ortaya çıkacağını ve bu sözlerin diğer kalıplaşmış söz birliklerinden ayırt edilmesinin kolaylaşacağını belirtmektedir (Gökdayı, 2008: 92).

Kalıplaşmış söz birliklerinin öğelerinden deyimler, atasözleri ve ikilemeler üzerine pek çok araştırma yapılmışken, Türkçenin söz varlığının zenginleşmesine imkan yaratan ve Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan bu sözlerle ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmamış, sadece bazı kaynaklarda kısaca bu sözlerden bahsedilmiştir (Gökdayı, 2008: 89). Konuyla ilgili yapılan tanımlardan hareketle Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinden elde edilen ilişki sözleri kavram temelli olarak alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Allāh haqqıçun (KF: 26b/2 [26]). (Dürüst olunması gereken durumları anlatır.)

Allāh rāzī olsun (MS: F° 8 v° [85]). (Teşekkür ve minnettarlık bildirir.)

Aş bolşun (TA: [20], TZ: 22b/4 [43/143]). (İyi dilek bildirir.)

Ay kutlu bolsın (DM: 24a/13 [64]). (İyi dilek bildirir.)

Başım üze (GT: 68/1 [33]). (Bir dileği kabul veya reddetme bildirir.)

baş köz üstüne: (KF: 21b/1 [25]). (Bir isteği kabul veya reddetme bildirir.)

Bayram kutlu olsun (DM: 20b/7 [56]). (İyi dilek bildirir.)

Devleti dāyim olsun (BV: 6/1 [7]). (İyi dilek bildirir.)

Ehlā ve sehlā (GT: 241/10 [120]). (Selamlaşma bildirir.)

Estağfirullāh (İM: 16b/5 [156]). (Teessür ve hiddet bildirir.)

Gönlüm senün katunđa (DM: 20b/5 [56]). (Sevgi ve aşk duygusunu bildirir.)

Közün aydın (TZ: 30b/1 [58/210], TZ: 90b/7 [130/210]). (İyi dilek bildirir.)

Lā-ḥavle ve-lā (GT: 238/11 [118]). (Teessür ve hiddet bildirir.)

Şükür Allāha (KF: 86b/1 [36]). (İyi dilek bildirir.)

Taḡrı rāzī olsun (KF: 11a/3 [23]). (İyi dilek bildirir.)

Taḡrı rahmet kılsun (KF: 16a/3 [24]). (İyi dilek bildirir.)

Yaşı uzun olsun ~ bolsun (BV: 5/7[7], GT: 30/8 [14]). (İyi dilek bildirir.)

Yerḥamükallah (İM: 87a/5 [197]). (İyi dilek bildirir.)

Yıl kutlu olsun ~ bolsın (DM: 20b/5 [56], DM: 24a/14 [64]). (İyi dilek bildirir.)

Yol kutlu olsun (DM: 20b/7 [56]). (Ayrılık bildirir.)

Yurt kutlu olsun (DM: 20b/8 [56]). (İyi dilek bildirir.)

İKİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

2.1. İkilemelere Yönelik Değerlendirmeler

2.1.1. Anlam Bakımından İkilemeler

Memluk Kıpçak Türkçesindeki ikilemeler anlam bakımından eş anlamlı, yakın anlamlı ve zıt anlamlı sözcüklerden oluşan yapılar olmak üzere üç alt başlık altında ele alınmıştır.

2.1.1.1. Eş anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler

Eş anlamlı kelimelerden oluşan ikilemelerde, sözcükler görünümde aynı anlamlı kabul edilirse de birbirlerinin yerinde kullanılamadıkları için, gerçekte aynı anlamlı değildirler (Hatiboğlu, 1981: 58). Bu tür ikilemeler, Memluk Kıpçak Türkçesinde sıkça kullanılan yapılardır. Çalışmada 59 eş anlamlı yapıya rastlanmıştır.

āh u feryād, 'āmī cāhil, ayak çanak, 'ayş u tarab, azuḡ anuḡ, cāh u celāl, cāh u devlet, cedd ü cehd, cevr ü cefā, dīnār u direm, dost yār, faḡīr muhtāc, feth u nuşrat, ḡarīb u müflis, güçlü kuvvetli, hemmini ḡammını, hūsn ü cemāl, iḡsān u 'atā, iḡsān kerem, il avuḡ, illā meger, ḡadr u ḡymet, ḡap ḡacak, ḡaraḡuluk ḡadḡu, ḡatı berk, ḡatı muhkem, katış kara, ḡavm u ḡabīle, ḡayın ḡarındaş, ḡışır ḡışrak, ḡul ḡırnaḡ, kul kutan, ḡūt kuvvet, ḡuvvet ḡudret, māl ü genc, māl u mülk, mekr ü hīle, miskīn bī-ḡāre, oḡ ya, 'örf-i 'ādet, pend u naşīhat, pehlevān yigit, sansız saḡışsız, şuḡır şavşar, tiḡ māl, tiḡ tuş, uruş tartış, var- yitiş-, yaḡ yawuḡ, yarlı yoksul, yarum yarısı, yirlü yirinde, yürü- barmaḡ, yüri- keḡ-, za 'if bī- ḡāre, zelīl ü ḡaḡīr, zer ü sīm, zevḡ u zarāfet, zūhd ü taḡvā.

2.1.1.2. Yakın anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler

Yakın anlamlı ikilemeler, anlam olarak birbirine yakın olan sözcüklerin bir araya gelmeleriyle oluşan yapılardır. Bu tür ikilemelerde, “Her iki sözcüğün kendi anlamında başlı başına kullanıldığı görülür. Fakat yakın anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemelerdeki sözcüklerin bazılarında anlamdan başka ses ve biçim yakınlıkları da vardır.” (Hatiboğlu, 1981: 58-59). Memluk Kıpçak Türkçesinde yakın anlamlı 74 yapıya rastlanmıştır.

'acāyip ḡarāyib, aç- susa-, 'ahd ü vefā, 'aḡl u hūş, alas bulas, altun kümüş, aḡ maḡ, ara

ala, arıp açıp, arka üst, bāğ bustān, bal u kaymak, baş köz, berk güçlü, berk muhkem, berk şaburlı, bir ü bar, burun kulak, cān baş, cemāl kemāl, çap- kil-, çap- sür-, çap-yürü-, dep- dişle-, derd ü hasret, dilsüz kulaksuz, dīn ü dāniş, emle- semle-, etli tügli, fakir hakir, gıda suv, hakir ü miskin, hālīş muhlīş, hamd ü şükr, hamd u senā, hān-u-mān, hōr u hacil, hüsn ü hüner, ikrām vü ihsān, 'ilm ü irdem, ini uzunlu, iñli etlü, isig yaşlıg, iş küç, kaç- kutul-, kara yağız, kara yavuz, karı- mun-, kılıç kalkan, kil- kiç-, koy-kit-, köz kulak, kum kuş, laṭīf yumşak, nāle vü zārī, oyna- kül-, öpüp kuçup, şabr kanā'at, şabr u tāḳat, şayır şimen, şehd ü şeker, tāgī bāgī, tala- al-, toz toprak, tuz itmek, tüp tüz, tüş- yat-, ur- yar-, uzun uzak, yar- kes-, yaş murdār, ye- iç-, yimek içmek, yüzi kara meysūm.

2.1.1.3. Zıt anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler

Anlam olarak birbirine karşıt olan iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan yapılardır. Bu tür ikilemeler, mecaz yoluyla yeni bir kavram yaratmaya, iki karşıt kavramı uzlaştırıp iki kutuplu bir düşünce anlatmaya yararayan yapılardır (Ağakay, 1954: 104). Bu bölümde 58 zıt anlamlı ikileme tespit edilmiştir.

almaḳ satmaḳ, anaru birü, artuḳ iksük, aşığa yukaru, ata ana, ata oḡul, bir iki ~ ikki, biş altı, burun şonra, dīn ü dünye, dünyā āhiret, evvel āhır, eygü yamān, ḡam u şādī, hüner ü 'ayib, ikinci üçünci, il ayak, issi savuḳ, karı yigit, kāşī vü dānī, kece ~ kiçe kündüz, kiçi ulu, kir- çık-, kol ayak, kök yir, kırt koyun, kün kiçe, kündüz kece, leyl ü nehār, oḡıl kız, otur- tur-, ölü tiri, örtü töşek, redd ü kabūl, şaḡa ~ saḡka şola ~ solḡa, saḡıḡa solıḡa, şat- al-, satḡuḡı alḡuḡı, seni meni, simiz aruḳ, tiken ü gül, tumlu issi, tün kün, tün i kün, uluḡ kiçik, uzunluk kıskalık, üç dörüt, yāḡşı yaman, yamḡur küneş, yaz u kış, yıkıl- tur-, yıraḳ yakın, yir kök, yoğun inçge, yoğunluk inçgelik, yum- aç-, zaḡmet ü rāḡat, zaḡmāt utuv.

2.1.2. Köken Bakımından İkilemeler

Türkçede anlamı pekiştirmek, anlatımı özlü ve etkin kılmak için her tür sözcükten oluşan ikilemelere rastlamak mümkün (Hatiboḡlu, 1981: 18). Türklerin tarih boyunca farklı coğrafyalara göç etmeleri, farklı dini inançları benimsemeleri, farklı etnik gruplarla sosyal ve kültürel etkileşimde bulunmaları sonucunda Türkçeye giren yabancı

sözcükler, zamanla kalıplaşarak tek bir kavramı ifade eder halini kendilerine almışlardır (Tekin, 2001: 106-107). Türk dilin her evresinde olduğu gibi Memluk Kıpçak Türkçesinde de hem Türkçe hem yabancı sözcüklerden oluşan yapılara rastlamak mümkün. Bu yapılar, köken bakımından Türkçe sözcüklerden oluşanlar, yabancı sözcüklerden oluşanlar ve hem Türkçe hem yabancı sözcüklerden oluşanlar olmak üzere üç alt başlık altında ele alınmıştır.

2.1.2.1. Türkçe kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler

Memluk Kıpçak Türkçesindeki ikilemelerin büyük çoğunluğu Türkçe kökenli sözcüklerden oluşan yapılardır. Çalışmada, Türkçe kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler olarak 117 yapıya rastlanmıştır.

aç- susa-, alas bulas, almak satmak, altun kümüş, aň maň, ara ala , aňaru birü, arıp açıp, arka üst, artuğ iksü, aşağı yukarı, ata ana, ata oğul, ayak çana, azuğ anuğ, bal u kaymak, baş köz, berk güçlü, bir ü bar, bir iki ~ ikki, biş altı, burun kulağ, burun şoňra, cān baş, çap- kil-, çap- sür-, çap- yürü-, dep- dişle-, dilsüz kulaqsuz, emle- semle-, etli tügli, eygü yamān, ikinci üçünci, il avuç, il ayak, ini uzun, inli etlü, issi savuğ, iş küç, kaç- kutul-, kap kacak, kara yağız, kara yavuz, karanjuluk kadğu, karı yigit, karı- mun-, katı berk, katış kara, kayın karındaş, kece ~ kiçe kündüz, kılıç kalkan, kışır kışrak, kiçi ulu, kil- kiç-, kir- çık-, kol ayak, koy- kit-, kök yir, köz kulağ, kul kırnağ, kul kuta, kum kuş, kurt koyun, kün kiçe, kündüz kece, oğıl kız, ok ya, otur- tur-, oyna- kül-, ölü tiri, öpüp kuçup, örtü töşek, şağa ~ sağka şola ~ solğa, sağına solına, sansız sağışsız, şat- al-, satğuçı alğuçı, seni meni, simiz aruğ, şugır şavşar, şayır şimen, tala- al-, tiň tuş, toz toprak, tumlu issi, tuz itmek, tün kün, tün i kün, tüp tüz, tüş- yat-, uluğ kiçik, ur- yar-, uruş tartış, uzun uzak, uzunluk kıskalık, üç dörüt, var- yitiş-, yāhşı yaman, yağ yawuğ, yağmur küneş, yar- kes-, yarlı yoksul, yarum yarısı, yaz u kış, ye- iç-, yıkıl- tur-, yırak yakın, yimek içmek, yir kök, yirlü yirinde, yoğun inçge, yoğun ulu, yoğunluk inçgelik, yum- aç-, yürü- barmağ, yüri- keç-.

2.1.2.2. Türkçe ve yabancı kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler

Memluk Kıpçak Türkçesinde, Türkçe bir sözcükle aynı veya yakın anlamlı yabancı bir sözcükten oluşan yapılara az da olsa rastlamak mümkün. Türkçe ve yabancı kökenli sözcüklerden oluşan bu yapılarda Türkçe sözcükler önde kullanılabileceği gibi

sonda da kullanılabilir. Bu dönem metinlerinden elde edilen ikilemelerde, Türkçe sözcükler genel olarak önde kullanılmıştır. Ayrıca, bir iki örnek dışında bütün yapılar bağlaç kullanılmadan oluşturulmuş ve genel olarak isim soylu kelimelerden meydana gelmiştir. Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinde Türkçe-yabancı sözcüklerden oluşan ikilemeler olarak 12 yapı tespit edilmiştir. Bu yapılar ilk ögesi Türkçe ikinci ögesi yabancı sözcüklerden oluşan yapılar ve ilk ögesi yabancı ikinci ögesi Türkçe sözcüklerden oluşan yapılar olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir. Memluk Kıpçak Türkçesinden elde edilen Türkçe-yabancı sözcüklerden oluşan 12 yapının 6'sı ilk ögesi Türkçe ikinci ögesi yabancı sözcüklerden oluşan yapılar, 6'sı ise ilk ögesi yabancı ikinci sözcüğü Türkçe sözcüklerden oluşan yapılardır.

2.1.2.2.1. İlk ögesi Türkçe ikinci ögesi yabancı sözcüklerden oluşan ikilemeler

berk muhkem, berk şaburlu, tiş māl, tiken ü gül, yaş murdār, yüzi kara meyšūm.

2.1.2.2.2. İlk ögesi yabancı ikinci ögesi Türkçe sözcüklerden oluşan ikilemeler

ğıda suv, güçlü kuvvetli, 'ilm ü irdem, laṭīf yumşak, pehlivān yigit, zaḥmāt utuv.

2.1.2.3. Yabancı kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler

2.1.2.3.1. Arapça kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler

Memluk Kıpçak Türkçesinde, her iki ögesi Arapça kökenli sözcüklerden oluşan 41 ikileme tespit edilmiştir.

'acāyip ġarāyib, 'ahd ü vefā, 'āmī cāhil, 'ayş u ṭarab, cedd ü cehd, cemāl kemāl, cevr ü cefā, dīnār u direm, dīn ü dünye, dünyā āhiret, evvel āḥır, faqir ḥaḳir, faḳīr muḥtāc, fetḥ u nuşrat, ġarīb u müflis, ḥaḳir ü miskin, ḥālīş muḥliş, ḥamd ü şükr, ḥamd u senā, hemmini ġammını, ḥüsn ü cemāl, iḥsān u 'aṭā, iḥsān kerem, ikrām vü iḥsān, ḳadr u ḳıymet, ḳāşī vü dānī, ḳavm u ḳabīle, ḳūt kuvvet, kuvvet ḳudret, leyl ü nehār, māl u mülk, mekr ü ḥile, 'örf-i 'ādet, redd ü ḳabūl, şabr ḳanā'at, şabr u ṭāḳat, ṭāġī bāġī, zaḥmet ü rāḥat, zelīl ü ḥaḳīr, zevḳ u zarāfet, zühd ü taḳvā.

2.1.2.3.2. Farsça kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler

Bu dönemde, her iki ögesi Farsça kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler seyrek bir şekilde kendini göstermiştir. Bu bölümde, her iki ögesi Farsça kökenli sözcüklerden

oluşan 6 yapıya rastlanmıştır.

āh u feryād, bāğ bustān, dost yār, ḥān-u-mān, nāle vü zārī, zer ü sīm.

2.1.2.3.3. İlk sözcüğü Arapça ikinci sözcüğü Farsça kökenli ikilemeler

Çalışmada sırasında, ilk sözcüğü Arapça ikinci sözcüğü Farsça kelimelerden oluşan 9 yapıya rastlanmıştır.

'aql u hūş, dīn ü dāniş, gam u şādī, ḥüsn ü hüner, illā meger, māl ü genc, miskīn bī-çāre, şehd ü şeker, za 'if bī- çāre.

2.1.2.3.4. İlk sözcüğü Farsça ikinci sözcüğü Arapça kökenli ikilemeler

İlk sözcüğü Farsça ikinci sözcüğü Arapça kökenli ikilemeler olarak 6 yapı tespit edilmiştir.

cāh u celāl, cāh u devlet, derd ü ḥasret, hōr u ḥacil, hüner ü 'ayīb, pend u naşīḥat.

2.1.3. Kuruluşlarına Göre İkilemeler

Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerindeki ikilemeler, bağlaç kullanılmadan oluşturulanlar, bağlaç kullanılarak oluşturulanlar, hem bağlaçlı hem bağlaçsız şeklinde bulunanlar, öğeleri yer değiştirmiş olanlar olmak üzere dört alt başlık altında ele alınmıştır. Bu dönemde bağlaç kullanılmadan oluşturulan ikilemelerin sayısı bağlaç kullanılarak oluşturulan yapılara göre daha fazladır. Bağlaç kullanılarak oluşturulan ikilemeler, birkaç örnek dışında genel olarak yabancı sözcüklerden meydana gelen yapılarda dikkati çeker. Bağlaç kullanılarak oluşturulan ikilemelerde, Türkçe sözcüklerden oluşan yapılar 'i, u' bağlaçlarıyla, yabancı sözcüklerden oluşan yapılar ise 'ı, i, u, ü' ve 'vü' bağlaçlarıyla birbirlerine bağlanmış ve kenetlenmiştir. Çalışmada, hem bağlaçlı hem bağlaçsız şekilleri bulunan ikilemeler olarak yalnız şu (*tün kūn / tün i kūn*) tek yapıya rastlanması dikkat çekicidir. Ayrıca, Memluk Kıpçak Türkçesinden elde edilen ikilemeler arasında öğeleri yer değiştirmiş olan yapılara da rastlamak mümkündür.

2.1.3.1. Bağlaç kullanılmadan oluşturulan ikilemeler

Bağlaç kullanılmadan oluşturulan 142 yapı aşağıdakilerden ibarettir.

'acāyib ġarāyib, aç- susa-, alas bulas, almak satmak, altun kümüş, 'āmī cāhil, aṅ maṅ, ara ala, aṅaru birü, arıp açıp, arka üst, artuk iksük, aşığa yukaru, ata ana, ata oġul, ayak çanak, azuk anuk, bāġ bustān, baş köz, berk güçli, berk muhkem, berk şaburlı, bir iki ~ ikki, biş altı, burun kulak, burun şoṅra, cān baş, cemāl kemāl, çap- kil-, çap- sür-, çap- yürü-, dep- dişle-, dilsüz kulaksuz, dost yār, dūnyā āḫiret, emle- semle-, etli tügli, evvel āḫır, eygü yamān, fakir ḫakir, fakīr muḫtāc, ġida suv, güçli kuvvetli, ḫālīş muḫliş, hemmini ġammını, iḫsān kerem, ikinci üçünci, il avuç, il ayak, illā meger, ini uzununu, inli etlü, issi savuk, iş küç, kaç- kutul-, kap kaçak, kara yağız, kara yavuz, karanḫuluk kaḫḫu, karı yigit, karı- mun-, katı berk, katı muhkem, katış kara, kayın karındaş, kece ~ kiçe kündüz, kılıç kalkan, kışır kışrak, kiçi ulu, kir- çık-, kol ayak, koy- kit-, kök yir, köz kulak, kul kırnak, kul kutan, kum kuş, kurt koyun, kūt kuvvet, kuvvet kudret, kün kiçe, kündüz kece, laṭīf yumşak, miskīn bī-çāre, oġıl kız, ok ya, otur- tur-, oyna- kül-, ölü tiri, öpüp kuçup, örtü töşek, pehlevān yigit, şabr kanā'at, şaġa ~ saġka şola ~ solġa, saġıṅa solıṅa, sansız saġışsız, sat- al-, satġuçı alġuçı, seni meni, simiz aruk, şugır şavşar, şayır şimen, tāġī bāġī, tala- al-, tiṅ māl, tiṅ tuş, toz toprak, tumlu issi, tuz itmek, tün kün, tüp tüz, tüş-yat-, uluġ kiçik, ur- yar-, uruş tartış, uzun uzak, uzunluk kışkalık, üç dörüt, var- yitiş-, yāḫşı yaman, yak yawuk, yağur küneş, yar- kes-, yarlı yoksul, yarum yarısı, yaş murdār, ye- iç-, yıkıl- tur-, yırak yakın, yimek içmek, yir kök, yirlü yirinde, yoğun inçge, yoğun ulu, yoğunluk inçgelik, yum- aç-, yürü- barmak, yüri- keç-, yüzi kara meyšüm, za'if bī- çāre, zaḫmāt utuv.

2.1.3.2. Baġlaç kullanılarak oluşturulan ikilemeler

Baġlaç kullanılarak oluşturulan ikilemeler, birkaç örneġin dışında genel olarak Arapça ve Farsça sözcüklerden oluşan yapılarda kendilerini göstermiştir. Çalışmada, baġlayıcı kullanılarak oluşturulan 49 yapıya rastlanmıştır.

āḫ u feryād, 'ahd ü vefā, 'akl u hūş, 'ayş u tarab, bal u kaymak, bir ü bar, cāḫ u celāl, cāḫ u devlet, cedd ü cehd, cevr ü cefā, derd ü ḫasret, dīnār u direm, dīn ü dāniş, dīn ü dūnye, fetḫ u nuşrat, ġam u şādī, ġarīb u müflis, ḫakir ü miskin, ḫamd ü şükr, ḫamd u senā, ḫān-u-mān, hōr u ḫacil, hüner ü 'ayib, ḫüsñ ü cemāl, ḫüsñ ü hüner, iḫsān u 'atā, ikrām vü iḫsān, 'ilm ü irdem, ḫadr u kıymet, ḫāşī vü dānī, ḫavm u kabīle, leyl ü nehār, māl ü genc, māl u mülk, mekr ü ḫīle, nāle vü zārī, 'örf-i 'ādet, pend u naşīḫat, redd ü

kabûl, şabr u tākāt, şehd ü şeker, tiken ü gül, tün i kün, yaz u kış, zahmet ü rāhat, zelîl ü hākîr, zer ü sîm, zevk u zarāfet, zühd ü takvâ.

2.1.3.3. Hem bağlaçlı hem bağlaçsız şekilleri bulunan ikilemeler

Memluk Kıpçak Türkçesindeki ikilemelerde hem bağlaçlı ham bağlaçsız şekilleri bulunan sadece tek bir yapıya rastlanmıştır.

tün kün / tün i kün

2.1.3.4. Öğeleri yer değiştirmiş olan ikilemeler

Öğeleri yer değiştirmiş olan ikilemeler olarak 5 yapı bulunmuştur. Burada dikkat çekici meselelerden biri bu örneklerin çoğunda yapılar aslını korurken sadece *issi savuk* ~ *tumlu issi* örneğinde *savuk* kelimesi yerine aynı anlamı ifade eden *tumlu* kelimesinin kullanılmış olmasıdır.

al- sat-/şat- al-, issi savuk/tumlu issi, kiçi ulu/uluğ kiçik, kök yir/yir kök, kece ~ kiçe kündüz/kündüz kece.

2.1.4. Türk Dili Tarihi Açısından İkilemeler

İkilemelerin Türk dili tarihi açısından incelenmesi, bu yapıların dil tarihi açısından nasıl bir kullanım imkanına sahip olduğunu, ses ve şekil bilgisi açısından nasıl bir değişiklik arz ettiğini ortaya koyma açısından önemlidir. Çalışmanın bu bölümünde Memluk Kıpçak Türkçesindeki ikilemelerle Orhon Yazıtları (Aydın, 1997; Tekin, 1998), Eski Uygur Türkçesi (Şen, 2002), Kutadgu Bilig’de İkilemeler (Ölmez, 1997), Divanü Lügati’t-Türk’te İkilemeler (Sev, 2004) bağlamında Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi (Erdem, 2005), Eski Anadolu Türkçesi (Tunca, 2011), Gedayı Divanına Göre Çağatay Türkçesinde İkilemeler (Kahya, 2015), Ali Şir Nevayı ve Sultan Hüseyin Baykara’nın Manzum Eserlerine Göre Klasik Çağatay Türkçesinde İkilemeler (Soydan, 2017) bağlamında Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi (Hatiboğlu, 1981) ikilemeleri toplu halde karşılaştırılarak bir tabloda aktarılmıştır. Karşılaştırma neticesinde elde edilen ortak yapılardan bazıları, hem ses bilgisi hem de şekil bilgisi açısından ufak tefek değişiklikler arz etmektedir. Örneğin, Memluk Kıpçak Türkçesindeki *ili ayağı* yapısı, Eski Uygur Türkçesinde *ilig adak*, Divanü Lügati’t Türk’te *eligi adakı*, Harezmi

Türkçesinde *el adak*, Eski Anadolu Türkçesinde *el ayak* ve Türkiye Türkçesinde ise *eli ayağı* şeklinde yansımaları bulmuştur. Bu yapılar, Türkçenin fonoloji ve morfoloji açısından nasıl bir değişiklik arz ettiğini gözler önüne sermektedir.

Çalışmada, bağlaçlı şekilleri bulunmayan ortak yapılar için diğer tarihî Türk lehçelerinde rastlanan bağlaçsız şekilleri tercih edilmiştir. Örneğin, *yaz u kış* yapısının Harezmi Türkçesindeki karşılığı *kış yay*, Türkiye Türkçesindeki karşılığı ise *yaz kış* olarak verilmiştir. Bunun gibi bağlaçsız şekilleri bulunmayan yapılar için bağlaçlı şekillerinin verilmesi tercih edilmiştir. Örneğin, *almak satmak* yapısının Eski Anadolu Türkçesindeki karşılığı *al- u sat-* şeklinde aktarılmıştır. Türk dili tarihi açısından değerlendirilen ortak yapılar arasında, öğeleri yer değiştirmiş olan unsurlara da rastlanmıştır. Örneğin, Memluk Kıpçak Türkçesi'ndeki *yaz u kış* yapısının karşılığı Harezmi Türkçesi'nde *kış yay* olarak verilmiştir. Bunun gibi *aşağı yukarı* yapısının karşılığı Dîvânü lügâtî't Türk'te *yukarı kodı* ve Harezmi Türkçesinde *yukarı kuyı* olarak verilmiştir. Çalışma sırasında, ortak yapılar olarak tespit edilen ikilemelerin bir kısmında, yapıları oluşturan öğelerin ikisinden birinin ya da her ikisinin yerine aynı anlamı ifade eden başka bir sözcüğün kullanılmış olması dikkat çekicidir. Örneğin, Memluk Kıpçak Türkçesindeki *aşağı yukarı* yapısının Kutadgu Bilig'de *yukarı kodı* ve Harezmi Türkçesinde ise *yukarı kuyı* şeklinde yansımaları bulmuştur. Bunun gibi *burun sonra* yapısı Kutadgu Bilig'de *öndün kidin* olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada, Türk dilinin belirleyici bir usul biçimi olan ikilemeler, Türk dili tarihi açısından değerlendirilirken sadece Türkçe kökenli sözcüklerden oluşan yapıların incelenmesi uygun görülmüş, yabancı kökenli sözcüklerden oluşan yapılar ise inceleme dışı bırakılmıştır. Bu bağlamda Memluk Kıpçak Türkçesindeki Türkçe kökenli yapılar dil tarihi açısından ele alınmış, bu yapıların Türkçenin tarihî lehçelerinde nasıl kullanıldıkları, ses ve şekil bilgisi açısından nasıl bir değişiklik arz ettikleri gözler önüne seğilenmiştir. Çalışmada, *altun kümüş*, *ata ana* ve *oğul kız* yapıları Orhon Türkçesi hariç Türk dilinin bütün tarihî lehçelerinde görülmüşken *tün kün* yapısının ise Türkiye Türkçesi hariç Türk dilinin bütün lehçelerinde karşılığı görülmüştür.

Tablo 1: Türk Dili Tarihi Açısından İkillemeler

Orhon Türkçesi	Eski Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi		Harezmi Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	Memluk Kıpçak Türkçesi	Çağatay Türkçesi	Türkiye Türkçesi
		DLT	KB					
	aç- suvsä-					aç- susa-		acıkip susayıp
						alas bulas		alaca bulaca
				almak satmak	al- u sat-	almağ satmağ		alım satım
	altun kümüş	altun kümüş	altun kümüş	altun kümüş	altun gümiş	altun kümüş	altun kümüş	altın gümüş
						añarü birü		oraya buraya
	artuksuz egsüksüz				artuk eksük	artuk iksük		artık eksik
		yukaru ğodi		yukaru kuyı		aşağa yukaru	aşagı yukarı	aşağı yukarı
	ana baba	ata ana	atası anası	ata ana		ata ana	ata ana	ata ana
						ata oğul		baba oğul
				idiş ayak		ayak çanağ		
	baş göz			başı közi	baş göz	baş köz		baş göz
					bir ü bar	bir ü bar		
						bir iki ~ ikki	bir ikkisin	bir iki
		öngdün kidin		burunkılar soñğılar		burun şonra		
			emledi samladı			emle- semle-		eme seme
				evveli:n a:hiri:n		evvel āhır		
	edgü yavlak	edgü isiz			eygü yavuz	eyg yamān		iyi kötü
						il avuç		el avuç
	ilig adak		eligi adağı	el adak	el ayak	il ayak		eli ayağı
				uzunun enin		ini uzun		
				ıssıg sawuk	ıssı şovuğ	ıssi savuğ		
iş küç	iş küç				iş güç	iş küç		
						kap kaçak		kap kacak
				katiş karış		katiş kara		
	ka kadaş	ka kadaş		kap karındaş		ķayın ķarındaş		
				keçe kündüz	gece gündüz	kece kündüz	kiçe kündüz	gece gündüz
		kiçig ya uluğ	kiçük bedük		kiçi vü ulu	kiçi ulu		küçük büyük
				kirer çıkar		kir- çık-		

	kol but			kol but		kol ayak		
					gök ü yir	kök yir		
	köz kulgak			köz kulak	göz ü kulak	köz kulak		göz kulak
				kul karavaş		kul kutan		kul köle
		kuş kırt		kuş kurt		kırt koyun		kurt kuzu
	kün tün					kün kiçe		
	küntüz keçe				gündüz gice	kündüz kece		
	ogul kız	oğıl kız	oğıl kızı	oğıl kızı	oğıl kız	oğıl kız	oğıl kız	oğılan kız
		ok ya		ok ya		ok ya		
	olur- tur-					otur- tur-		
	ölüg tirig			ölüg tirig	ölu diri	ölu tiri		ölüsü dirisi
						örtü töşek		yatak döşek
				sagga solga		sağka solğa	saga sola	sağa sola
	sansız sakışsız			sansız sakışsız		sansız sağışsız		
	satıgçı yulugçı		satışğan alışğan			satıgçı alıgçı		
					sen ü ben	seni meni		
	tuş teñ	teng tuş		teñ tuş		ting tuş	teñ tuş	
	toz toprak			tog toprak		toz toprak		toz toprak
	tumlig isig					tumlu issi		
		tuz etmek				tuz itmek	tuz etmek	tuz etmek
tünli künli	tün kün	tün kün	tüni kündüzi	tün kün	dün gün	tün kün	tün kün	
	tüni küni				dün ü gün	tün i kün		
		tüp hem töz	tüpi tüzi	Tüptüzi		tüp tüz		
	ulug kiçig			uluğ kiçiğ	ulu kiçi	uluğ kiçik		büyük küçük
				uruş kiriş		uruş tartış		
	uzun ırak					uzun uzak		uzun uzadıya
						uzunlık kıskalık		uzunu kısası
						üç dörüt		üç beş
				yawuz yahşı		yāhşı yaman	yahşı yaman	
	yakın yaguk	yak yağuk	yakın yağuk	yak yawuk		yak yawuk		
yok çığany					yoğsul aç	yarlı yoksul		
						yarum yarısı		yarı yarıya
				kış yay	yaz u kış	yaz u kış		yaz kış

	yırac ya yakın	yırac yakın		ırakdın yakındın	yakın ırak	yırac yakın		
	yi- aş- -	yi- iç- -		yemek içmek	yi- iç- -	ye- iç- -		yemek içmek
	yim içim	yigü içgü		yegü içgü		yimek içmek	yimek içmek	yiyecek içecek
				yer kök	yir gök ~ kök	yir kök	yir kök	yer gök
						yirlü yirinde	yirlü yirinde	yerli yerinde
	yogun yinçke					yoğun inçge		
						yum- aç- -	yum- aç- -	

2.2. Deyimlere Yönelik Değerlendirmeler

Kalıplaşmış söz birliklerinin temel unsurlarından sayılan deyimler, anlatım gücü ve kavram zenginliği bakımından üzerinde durulması gereken konulardan biridir. O nedenle, deyim kavramı ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Eski Türkçe döneminden bugüne dek pek çok araştırmacının çalışma konusu olan deyimler, yapısal, anlamsal ve söz dizimsel açılardan ele alınarak incelenmiştir.

Ömer Asım Aksoy, 1965 yılında yayımladığı *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı çalışmasında deyimleri yapısal bakımından ele alarak tek kelimedenden ibaret olanlar, kelime grubu halindeki deyimler ve cümle değerinde olanlar olmak üzere üç grup altında incelemeyi uygun görmüştür (Demir, 2011: 429). Yine Aksoy yapı bakımından üç grup altında incelediği deyimleri kavram özellikleri bakımından gerçek anlamını koruyanlar ve gerçek anlamı dışında kullanılanlar olmak üzere iki başlık altında değerlendirmiştir (Aksoy, 1962: 142- 146). Hatiboğlu *Kelime Grupları ve Kuralları* başlıklı makalesinde deyimler üzerinde durmuş, deyimleri şekil yönünden cümle hükmünde olanlar ve cümle hükmünde olmayanlar olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirmiştir (Hatiboğlu, 1988: 203-244).

Deyimleri söz dizimsel özellikleri ve gramer kategorilerindeki görevleri açısından değerlendiren bir başka çalışma ise Tahir Nejat Gencan'a aittir. Gencan, deyimleri “Öbekleşmiş Eylemler” başlığı altında ele almış “Ad Olan Deyimler, Sıfat Görevli Deyimler, Belirteç Olan Deyimler, Eylem Görevli Deyimler, Eylem Türevlerinin Birkaç Sözcükle Değişik Biçimlerde Kaynaştığı Deyimler ve Durum Takısı Almış Olumsuz Eylem Türevleri İle Öbekleşmiş Deyimler” olmak üzere altı başlık

altında incelemiştir (Gencan, 1983: 319). Celal Demir ise deyimleri söz dizimsel özellikleri açısından “*Bir Fiil veya Fiilimsi Üzerinde Oluşan Deyimler, Fiilsiz Oluşan Deyimler ve Tek Sözcükten İbarettir Deyimler*” olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. (Demir, 2011: 431- 442).

Bu çalışmada, deyimlerin tarih boyunca nasıl bir değişikliklere uğradığını, hangi alanlarda daha sık kullanıldığını gözlemlemek amacıyla Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinden elde edilen bu yapıların Türk dili tarihi açısından değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Deyimlerin Türk dili tarihi açısından incelenmesi, bu yapıların hangi dönemlerde kullanımdan düştüğünü, hangi dönemlerde fonolojik ve morfolojik değişikliklere uğradığını ortaya koymamız açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmada, Memluk Kıpçak Türkçesinde tespit edilen deyimler ile Eski Türkçenin Deyim Varlığı (Şen, 2017) çalışması bağlamında Eski Türkçe, Kısasu'l-Enbiyâ'da Deyimler (Özer, 2018), Hüsrev ü Şirin'de Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimler (Tokay, 2018) çalışmaları bağlamında Harezmi Türkçesi, Yunus Emre Divanı'ndaki Deyimlerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi (Cesur, 2010) çalışması bağlamında Eski Anadolu Türkçesi, Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde Yer Alan Deyimlerin Anlam, Şekil Bakımından Kullanımı ve Kutadgu Bilig'de Tanıklanan Deyimler (Soydan, 2017), Nevâyî'nin Üç Eserindeki Deyimlerin Farsça ile Karşılaştırılması (Abik, 2004) çalışmaları bağlamında Çağatay Türkçesi ve Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (Aksoy, 2016) çalışması bağlamında Türkiye Türkçesindeki deyimleri toplu halde karşılaştırılarak bir tabloda verilmesi uygun bulunmuştur.

Tablo 2: Türk Dili Tarihi Açısından Deyimler

Eski Türkçe	Harezmi Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	Çağatay Türkçesi	Memluk Kıpçak Türkçesi	Türkiye Türkçesi
				aç közli	açgözlü
açıg söz		acı söz	acı söz	açı söz	ağır söz
	açıg sözlüg		acı sözli	açı sözli	
	açuk yüzlüg bol-			açuk yüzlüg bol-	
				ağır gel-	ağır gel-
				ağaç ur-	dayak at-
				ağzı açuk bol-	ağzı açık kal-
				ağzı ta'amdan kesil-	ağzına bir şey koyma-

ak saçlıg	saçı sahalı açar-			aş sahalı	
		âkil kâmil ol-		'akıl kir-	akıl balıg ol-
				Allah Allah	Allah Allah
köngli alçak				alçak köngüllü	alçak gönüllülük
alkış bër-				alkış bir-	
	ant bër-			ant bir-	ant ver-
ant iç-	ant iç-	and iç-	ant iç-	ant iç- ~ iş-	ant iç-
ant sı-				antda tutul-	
meded bër-				arğa ber-	
arslan yürekli				arslan yürek	arslan yürekli
artuk kıl-				artuk kıl-	
arzu yè-				ârzûsın bul-	muradına er-
tusu kel-				asıg bir-	
at bër-	at bër-			at bir-	
				'atâ ili bağı	dar gelirli
				atlıg kıl	söz kes-
				ay tutul-	ay tutul-
aya yap-				aya ur- ~ yap-	el çırp-
			ayakdın tüş-	ayağıdan tüş-	dara düş-
azuk èt-				azuk anuk it-	hazırlık gör-
			baş aç-	baş aç-	baş aç-
		baş açuk yalın ayak		baş açuk yalang ayak	baş açık yalın ayak
				baş başka	kendi kendine
baş eg-			baş eg-	baş ig-	baş eğ-
			baş koy-	baş koy-	
				başı kit-	post elden git-
			baş ivür-	başın çevür-	aklını çal-
Baş kötür-	başın kötür-		başını kötür-	başın kötür-	baş kaldır-
	yüzi başı aşak sal-			başını aşığa kıl-	yerin dibine geç-
başın kodı kemiş-				başını kodı kıl-	yere bat-
yoksuz sav				bâtil söz	saçma sapan
	belâ teg-		bela tüş-	belâ teg-	belaya çat-
				belini kır-	belini kır-
sewünçi bër-			beşâret bir-	beşâret bir-	
	beşâret keltür-			beşâret keltür-	
		bil bagla-	bil bağla-	bil bağla-	bel bağla-
				biri sonı biri	arka arkaya
				boğazın yırt-	avaz avaz bağır-
boş elig				boş il	
				boşa çık-	boşa çık-
				boynıga at-	üstüne at-

boyun bër-		boyun vir-	boyun vir-	boyun ber-	
boyun eg-	boyun eg-		boyun eg-	boyun eĝ-	boyun eĝ-
boyun su-	boyun sun-		boyun sun-	boyun sun-	boyun kes-
bulıt açıl-				bulıt açıl-	güneş aç-
ökünç yè-	peşīmān bol-			buşman ye-	
	cān fidā bol-	cān u tenden geç-	cān bile baş oyna-	cān baş oyna-	
can bër-		cān vir-	cān bir-	cān bir-	can ver-
			cān çek-	cān çek-	can çekiş-
canı çık	cānı çık-		cān çık-	cān çık-	canı çık-
			cān tart-	cān tart-	
				cān terkin ur-	can at-
				cānı burnına kil-	canı burnına gel-
			cānına kaşd it-	cānına kaşd it-	canına kıy-
			cānınga yit-	cānına yet-	canına yet-
can al-				cānını al-	canını al-
cevab bër-			cevābı bir-	cevāb bir-	
çaplak ış				çalpak ış	
alın kaş çat-				çatuk kaşlıĝ bol-	kaşlarını çat-
	çav bol-			çav bol-	adı kulaĝına deĝ-
				çepürdek söyle-	lügat parala-
çerig sı-				çeri dar-	
				çoĝu kop-	bir araya gel-
				çukur közlüg bol-	pestil gibi ol-
				daķ tut-	üzerine at-
		dem(in) ur-	dem ur-	dem ur-	dem vur-
				dev anası	dev anası
devlet bër-				devlet bir-	
				dili açıl-	dili açıl-
tili tutun-				dili dutul-	dili tutul-
				diyet al-	kana kan iste-
dost tut-		dost tut-		dōst tut-	
				dōstlıķnı kes-	merhabayı kes-
ajundan bar-	dünyādan bar-	dünyādan geç-		dünyādan çık-	dünyaya gözlerini kapa-
				düşē keç-	düşü az-
ecel tut-		ecel tuzāĝına bas-		ecel balçıkına bat-	emrihak vaki ol-
	ecel bër-			ecel bir-	
	elig tart-		elig tart-	el tart-	el yıka-
				elde et-	elde et-

				eldin elge al-	elden ele dolaş-
tuzı etmeki kêng				elgi açuk	eli açık/ sofrası açık
	elig tut-	elin al-	elig tut-	elin al-	elinden tut-
togum tut-				emer kör-	dünyaya gel-
emgekke tüş-	emgekge tüş-			emgekge tüş-	
		ebsem ol-		epsem ol-	
eğgü at koç-				eygü at kal-	
tuz tatur-			fâyide bir-	fâyda tegür-	
				fermân tut-	ferman dinle-
				fesâd kemiş-	fesat karıştır-
	fitne kıp-			fitne kıp-	birbirine düş-
			fitne kıpar-	fitne kıpar-	fitne sok-
				furşat demini közet-	fırsatı ganimet bil-
				füsüs tut-	dil çıkar-
			ğanîmet bil-	ğanîmet kör-	
könilik otı				ğayret otı	
	köñli muñluk bol-			gönlü mutun mutun gel-	
köz tik-	köz tik-		köz tik-	göz ~ köz tik-	göz dik-
			köz yaşı tök-	gözyaşı dök-	
				gözi açuk bol-	gözünü aç-
küni teg-				gür ağzına kil-	
				güc it-	güçlük çıkart-
küç yet-	küçü yet-			güç yit-	elinden gel-
	haber bér-	haber vir-		haber bir- ~vir-	haber ver-
		hâcât söyle-		hâcet tile-	
haddin keç-				hadden kiç-	ileri git-
				hâfif kör	maskaraya al-
				hâk kör-	haklı bul-
				hâkını eksit-	hakkını ye-
				hâkını öte-	hakkını ver-
				halka al-	etrafını al-
				harâm bol-	haram ol-
haram yè-				harâm yi-	
				hayırlıg bol-	iyi gelmek
				hayz kör-	aybaşı ol-
				hiseb bir-	hesap ver-
		hısâb sor-		hiseb kıl-	sorguya çek-
				hor gör-	hor gör-
				hor tut-	hor tut-
hoş kel-			hoş kel-	hoş kel- ~ kil-	
			hoş kör-	hoş kör-	hoş gör-
			hoş tut-	hoş tut-	hoş tut-
	'ibret al-			'ibret al-	

	ıçı yandır-	ıçı yan-	ıçı köy-	ıçı yan-	ıçı yan-
				iki kât bol-	beli bükül-
			iki köz arasında güm git-	iki közi arasını bağla-	
				il alış-	el sık-
		el çek-	el çek-	il çek-	el çek-
				il koy-	el koy-
		el uzat-		il uzat-	avuç aç-
elgi yetil-	elgi yet-			il yit-	elinden gel-
elgin yu-				il yu-	el yık-
				ilgerü kil-	ileri gel-
				ilgerü tut-	ileri sür-
elgi tar				ili avuçı tar	eli dar
elgi teg-				ili tig-	
elgi uzun				ili uzun	eli uzun
				ilin ayakın öp-	el etek öp-
		elsiz ayaksız		ilsiz ayaqsız	
	īmān keltür-		imān kitür-	īmān ketür-	imana gel-
isig yaşı ak-				isig yaşlıg bol-	düğün bayram et-
isig yüzlüg				issi yüzli	
				iş açıl-	iş çıkar-
				ķamķak başlu	et (kaz) kafalı
		kan bahası		ķan bahası	
				ķan kör-	namazsız ol-
kan tök	ķan tök-		ķan tök-	ķan tök-	kan dök-
	ķan kıl-			ķanlıg kıl-	elini kana bula-
kapugın açuk tut-				ķapısı açuk ol-	kapısı açık ol-
				ķara ton key-	yas tut-
			ķarañguluķ kit-	ķarañguluk açıl-	
				ķarın aç-	göbek bağla-
				ķarnı kiç-	karnı git-
				ķarnı közü tok	gönlü tok
				ķarşu çık-	ķarşı çık-
				ķarşu kil-	ķarşı gel-
			ķarşu tur-	ķarşu tur-	ķarşı dur-
				katı başlu	dik kafalı
katıg kın				katı kın	
				ķayta tüş	yüz geri et-
kız aşı				kelin aşı	
		kerem kıl-		kerem körgüz-	
kılıç tart-				ķılıç tart-	üstüne yürü-
kılıç sal-				ķılıç ur-	
				ķılıp kiç-	yerine getir-
				ķız bol-	pahaya çık-
				ķız oğlan	ķız oğlan kız

ter bol-				kızıl bol-	kızarıp bozar-
		kin tut-	kīn tut-	kīn tut-	
				kitābnı bağla-	defteri bağla-
				ķorkunçğa at	kendini ateşe at-
	başını alıp kit-	göç it-		köçüp kit-	göç et-
kök açıl-				kök açıl-	
köni yol				köni yol	
köni yolka kır-				köni yoluğ bul-	
köngli açıl-				köñli açıl-	geniş bir nefes al-
köngüli agrı-	köñli agrı-			köñli agrı-	
köngüli bulgal-	köñli bulğan-			köñli bulğan-	gönlü bulan-
köngli katıg			köñli katıg	köñli katıg bol-	yüreği katı
köngüli tar	tar köñüllüg		köñli tar	köñli tar	
	köñli tar bol-		köngli tar bol-	köñli tar bol-	
köngülke al-				köñlige al-	göz önüne al-
	köñlige tüş-		köñlüge tüş-	köñlige tüş-	aklına gel-
				köñlin hoş it-	gönlünü hoş et-
könglin tar kıl-				köñlin tar tut-	içi sıkılmak
			köngline tüş-	köñline tüş-	
könglin açıt-			köñülni köydür-	köñlini köydür-	gönlünü kır-
	köñül aç-		köñül aç-	köñül aç-	gönül aç-
köngül al-	köñül al-	gönül al-	köñül al-	köñül al-	gönül al-
köngül bağla-	köñül bağla-		köñül bağla-	köñül bağla-	gönül bağla-
köngül bër-	köñül bër-	gönül vir-	köñül bir-	köñül bir-	gönül ver-
	köñül hoş kıl-			köñül hoş it-	gönül okşa-
köngül közi		gönül gözi	köñül közi	köñül közi	
köngül sı-		gönül yık-	köñül yık-	köñül yık-	gönül yık-
köz aç-		gözini aç-		köz aç-	farkında ol-
				köz kak-	kaş göz et-
				köz tegür-	eğri bak-
köz tut-	köz tut-		köz tut-	köz tut-	
köz yum-		göz yum-	köz yum-	köz yum-	göz yum-
				közden sal-	sırt çevir-
	közi tüş-		közüm tüş-	közi tüş-	
	köz uçı birle bakma-		közi uçı birle bak-	közi ucu birle bak-	burnu havada ol-
yaşı tökül-			yaş tök-	közinden yaş kil-	göz yaşı dök-

kulgak bër-	ķulaķ koy-		ķulaķ koy-	ķulaķ koy-	kulak ver-
kulak tut-	ķulaķ tut-		ķulaķ tut-	ķulaķ tut-	kulak tut-
ķur'a kemiş-				ķur'a kemiş-	
		kuvvet vir-	kuvvet ber-	ķuvvet bir-	
				ķuvveti kir-	kendine gel-
kün bat-			kün bat-	kün bat-	gün bat-
				kün ur-	güneş çarp-
				küneş bat-	güneş bat-
kün tog-			kün toğ-	küneş toğ-	güneş doğ-
yaruk yüz				küneş yüz	
at lakab ur-				laķab ur-	at tak-
				ma'desi otı başına çık-	safrası kabar-
				maşlahat kör-	uygun bul-
				māņzāş bol-	evinde elek dönme-
				mihnet otına kebāb bol-	çile çek-/ imanı gevre-
				minnet koy-	başa kak-
minnet ur-				minnet ur-	
miras yè-				mīrās yi-	
	mühlet bër-			mühlet bir-	
	namāzga tur-			namāza dur-	
				na'ra ur-	nara at-
				nedāmet yi-	dizini döv-
			nefes ur-	nefes ur-	
		nefis depele-		nefsin öltür-	
				nikāh kıl-	nikay kıy-
				oğıl kız	çoluk çocuk
ogul kız bër-				oğlan tap-	dünyaya getir-
ogul tüşür-				oğlan tüşür-	
				oğluna tartın-	arka çık-
				ortağa kitür-	ortaya koy-
öç al-	öç al-		öç al-	öc ~ öç al-	acısını çıkar-
öt bër-	ögüt bër-	ögüt vir-		ögüt bir-	
				özi açıl	meydana çık-
				özini artuķ kör-	kendini beğen-
	'özü kıl-		'özü tile-	'özü tile-	özür dile-
		pençe ur-		pençe tut-	
	revā tut-	reva gör-		revā tut-	uygun gör-
riba yè				ribā yi-	
	rūze aç-			rūze aç-	
ruze tut-	rūze tut-			rūze tut-	
				rūzīsiz bol-	darda kal-
				sāğ ~ sav bol-	iyi ol-

saçı sakalı ürüng bol-				şakalına aķ tüş-	saçı başı ağar-
				şalâhķa dön-	rast gel-
	secdege bar-			secde koy-	
selam bër-			selâm bir-	selâm vir-	selam ver-
	selâmet ħal-			selâmet yolın tut-	yakayı kurtar-
		sergerdân ol-		sergerdan bol-	
közi sok				sok göz	
				sörçek ay-	masal oku-
söz aç-	til aç-		söz aç-	söz aç-	söz aç-
	til övür-			söz evür-	
				söz kesil-	deyeceği olma-
sav kelür-				söz kezdür-	
sözke kir-	tilge kël-		sözge kir-	sözge kir-	dile gel-
söz kabart-				sözni öküş ħıl-	
söz ört-				sözni ört-	
uyat yër				şu ävi	hacet yeri
				sünnet ħo-	sünnet et-
				şeytânı oğurla-	şeytanın yattığı yeri bil-
orunka olur-				tâc key-	
		tâcı ur-		tâc ur-	
	tâķat kelür-			tâķat kitür-	dişini sık-
		ta' id-.		ta'ne ur-	
			tang açıl-	tang akar-	gün ağar-
tang at-	taņ at-		tang at-	tang at-	
tang kel-				taņ bol-	
tanuk tart-				tanuķ tik-	
tanuk ur-				tanuķ turğuz-	
tanukluk bër-				tanuķluk bir-	
				tedbîr suyu	çıkart yol
tek tur-			tek tur-	tek ~ tik tur-	
tengri bol-				teņri kötür-	rahmetli ol-
terke tut-				terge al-	
tevbe bër-				tevbe bir-	
til uzat-	til uzat-		til aç-	til uzat-	dil uzat-
			tili uzun	tili uzun	dili uzun
tilin tıd-				tilini sakla-	dilini tut-
				tiri yüri-	hayat geçir-
tolın ay teg				tolun ay	
	toprak bol-	toprak ol-		topraklığ bol-	ruhunu teslim et-
				töre kör-	adet gör-
orun tut-				turaķ tut-	
				turup tap	selama dur-

				turuş yüzli	dağ ayısı
tuz etmek hakı				tuz itmek haqqı	tuz ekmek hakkı
törke ag-				urunlu bol-	
				uslıg bol-	aklı başına gel-
				uslıg kıl-	aklı öğret-
	özindin kit-			uşşy git- ~ kit-	aklı git-
tünni künke ula-				uzun kiçelerni kıskı kıl-	geceyi gündüze kat-
ün bër-				ün bir-	
öç ur-				vakt қо- ~ қой-	
yaka tut-			yaqasından tut-	yaqasından tut-	kancayı tak-
			yaqın tut-	yaqın tut-	
anukka bër-				yalğa bir-	
anukka tut-				yalğa tut-	
yala kod-				yalğan çat-	kara çal-
yalgan қоş-				yalğan қоş-	
	yalğanga tut-			yalğanga tut-	
				yam~yan bas-	görtüp gözet-
				yaman gümān kıl	kötü kötü düşün-
yanut bër-				yanut bir-	
yari bër-				yārī bir-	
közi yaru-				yaşuқ közlüg bol-	ayağı yere değme-
			yaman köz	yawuz köz	
yazukka kir-				yazuқ kitābın yaz-	günah işle-
yër yüzі				yer ~ yir yüzі	
mengzin al kıl-				yerge batur-	
yırak tur-				yırak tur-	
			yıraq tut-	yırak tut-	
yëlke bër-				yılge bir-	yele ver-
yinçge kör-				yinçgelik kıl-	
yëni yigren-				yini yindirge-	
	yër tut-			yir it-	yer et-
yër öp-	yer öp-			yir öp-	yer öp-
				yiri yirinde	dört dörtlük
	yiriñe kitür-			yirine kitür-	
yok kıl-	yоқ kıl-			yоқ eyle-	
yok bol-		yok ol-		yоқ ol-	yok ol-
				yol al-	yol al-
yol az-				yol az-	yol vur-
yol oğlı		yol eri		yol eri	
yol köster-	yol körgüz-	yol göstär-		yol göstär-	yol göster-
yol ker-				yol kes-	yol kes-

yol kör-				yol kör-	
yol tap-		yol bul-		yol tap-	yol bul-
				yol yür-	yola düş-
yolda az-	yoldın az-		yoldın az-	yoldın az-	yoldan çık-
			yoldın azdur-	yoldın azdur-	
yolka kir-	yolğa tüş-	yola gir-	yolğa kir-	yolğa kir-	yola çık-
yolın kes-				yolnı kes-	yolnı kes-
yurt orun tut-				yurt tutun-	yurt tut-
				yükge kel-	borca bat-
içlig bol-				yüklü ol-	ana hali ol-
yüreksiz bol-				yüreksiz bol-	
yüz çewür-		yüz döndür-		yüz çewür-	yüz çevir-
yüz ewür-	yüz evür-		yüz ivür-	yüz evür-	
				yüz kaytar-	metelik verme-
yüz suwı	yüz suvın tök-			yüz suvın tök-	yüzsuyu dök-
yüüz tut-	yüz koy-	yüz tut-	yüz tut-	yüz tut-	
yüz ur-	yüz ur-		yüz ur-	yüz ur-	
yüzi tügül-				yüzi acıg bol-	
				yüzi aq	yüzü ak
yüzi akar-				yüzi aq bol-	
yüzi karar-			yüzi kara bol-	yüzi kara	yüzü kara
yüzin aç-				yüzünü aq kıl-	yüzünü ağart-
yüzin al kıl-				yüzünü kara kıl-	
yüzin açığ kıl-	yüzini açıt-			yüzünü turş it-	yüzünü ekşit-
zaman bër-	zamān bër-		zamān bir-	zamān bir-	
				zebun kıl-	galebe çal-
			ziyān bir-	ziyān tegür-	

2.3. Atasözlerine Yönelik Değerlendirmeler

Bir kültürün taşıyıcı unsuru olarak değerlendirilen atasözleri, Türkçenin diğer diller arasında zengin bir dil yapısına sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Atasözleri, Türk milletinin sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtırken aynı zamanda Türkçenin dil içi dünya görüşüne de geçmişten günümüze ışık tutmaktadır. Toplumların dünyayı kavrama biçimlerinin dillerine yansması, atasözlerinde oldukça belirgin şekilde gözlenir. O nedenle atasözleri, üzerinde durulması gereken konulardan biri olmuştur. Türkçede atasözleri ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalar, genelde Türk dilinin farklı evrelerine ait atasözlerinin önemi ve Türk diline sağladığı katkılar ile ilgilidir. Bu amaçla Memluk Kıpçak Türkçesi eserleri arasında edebi bir niteliğe sahip olan Gülistan Tercümesi'ndeki atasözleri Hilfe Atasoy tarafından ele alınarak Türkiye

Türkçesinde bulunan atasözleri ile karşılaştırılmış, biçim ve anlam bakımından incelenmiştir (bk. *Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesindeki atasözleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları*). Bu çalışmada, Memluk Kıpçak Türkçesiyle Dîvânu Lugâtî't Türk'teki atasözleri karşılaştırılarak ortak kavrama gönderme yapan eşdeğer yapılar tespit edilmiştir. Tespit edilen yapılarda, bazı kavramlar tek bir örnekte yansımaları bulmuşken bazıları birden fazla örnekte kendilerini göstermiştir. Örneğin, acelecilik kavramı Memluk Kıpçak Türkçesi'nde tek bir örnekte yansımışken Dîvânu Lugâtî't Türk'te iki örnekte kendini göstermiştir. Bunun gibi Ömür kavramı Dîvânu Lugâtî't Türk'te tek bir örnekte geçmişken Memluk Kıpçak Türkçesi'nde üç örnekte kendini göstermiştir. Ortak kavrama gönderme yapan eşdeğer atasözleri olarak değerlendirilen yapılar Tablo 3'te aktarılmıştır.

Tablo 3: Memluk Kıpçak Türkçesindeki Atasözlerinin Karşılaştırılması

Memluk Kıpçak Türkçesindeki Atasözleri	Divanü Lugati't Türk'teki Atasözleri
<i>Aslı yaman taş turur cevherni sindurur</i> “Aslı kötü kişi taş gibidir, cevheri parçalar.” (GT: 338/12 [168]).	<i>Kizdeki kız yıpar</i> “Misk kutusu misk kokar.” (DLT: I. [327]).
<i>Aşık-kan kim-irse yüzi üstüne düşer</i> “Acelecilik kimse, yüzünün üstüne düşer.” (GT: 333/1[166]).	<i>Ebek ebge tegmez</i> “Acelecilik evine varamaz.” (DLT: II. [19]). <i>Ebek sinğek sütge düşür</i> “Acelecilik sinek süte düşer.” (DLT: II. [13]).
<i>Biliñ bükürgeñi bolmas yana tüz</i> “Belin büküğü bir daha düz olmaz.” (GT: 272 /2[135]). <i>Ok kaçan ya-dan çıkar bolsa yana kilmes</i> “Yaydan çıkan ok geri gelmez.” (GT: 338/8[168]). <i>Bir ölü-ni miñ kim-irse tirgize bilmes</i> “Bir ölüyü bin kişi bile diriltemez.” (GT: 338/6[168]).	<i>Yalñuk meñgü tirilmez, sınka kirüb kirü yanmas</i> “Kişi ebediyen diri kalmaz, mezara giren geri dönmez.” (DLT: III. [64]).
<i>Bir avuç çāšnī-den buğday yüki ma'lüm durur</i> “Bir avuç lezzetden buğdayın nasıllığı belli olur.” (GT: 174/1[86]).	<i>Boldaçı buzagu öküz ara belgüluğ</i> “Öküz olacak buzağı, kendisini belli eder.” (DLT: I. [528]). <i>Kuz keliği yazın (yayın) bilgürer/belgüluğ</i> “Güzün gelişi yazdan bellidir.” (DLT: II.

	[172], DLT: III. [160]).
<i>Bir iş-ni kim öfke bilen işlevey - kılıp hayf soñra ilin tişlevey</i> “Bir işi öfke ile işleyen biri pişmanlık duyup elini ısırır.” (GT: 258/13[128]).	<i>Boşlaglansa boxuklanır</i> “Kızan adamın eli boynuna bağlanır.” (DLT: II. [272]).
<i>Her kim-niñ altun tarāzūsında bolğay arsalan kuvveti anıñ bāzūsında bolğay</i> “Cebinde parası olan biri, her zaman güçlüdür.” (GT: 256/2[127]).	<i>Kim kür bolsa köbez bolur</i> “Kuvvetli olan kabadayı olur.” (DLT: I. [325]).
<i>İl yiterde eygülik kıl ay fulān, kim atıñ kalğay cehānda cāvidān</i> “Dünyada isminin unutulmamasını istiyorsan gücün yeterde iyilik yap.” (GT: 60/9-10[29]).	<i>Yalñguk oğlu yokadhur edhgü atı kalır</i> “İnsanoğlu ölür, iyi ise adı kalır.” (DLT: III. [384]).
<i>İgilür yaş ağaç niçük tileseng - kırı igri ağaç otsuz tüzelmes</i> “Eğilir yaş ağaç nasıl istersen; kuru eğri ağaç ateşsiz düzelmez.” (GT: 281/1-2[140]).	<i>Kuruğ yıgaç eğilmes, kurmuş kiriş tügülmes</i> “Kuru ağaç eğilmez, kurulu kiriş düğümlenmez.” (DLT: I. [198]).
<i>İlm ikki cehān körki</i> “Bilim iki dünya güzelliğidir.” (GT: 163/4-5 [81]).	<i>Kut belgüsi bilig</i> “Devlet alâmeti bilgidir.” (DLT: I. [427]).
<i>Kaştra kaştra seyl bolur az az yığılsa hayl bolur</i> “Damlaya damlaya göl olur, az az birikse çok olur.” (GT: 342/1[170]).	<i>Birin birin ming bolur, tama tama köl bolur</i> “Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.” (DLT: III. [360]).
<i>Kişi kişiyile dükeli Tanrıyla</i> “Kişi kişi ile hesabı Tanrı ile.” (DM: 21a/7 [56]).	<i>Eygülüğni sub ayakında kemiş başında tile</i> “İyilik yap suya at, pınarında dile bulursun.” (DLT: II. [112]). İyilik
<i>Közetür özge ‘aybın sen anı kör, meger öz ‘aybına dāyim közi kör</i> “Kişi kendi aybını görmez, meger başkasının aybını söyler.” (GT: 262/5 [130]).	<i>Yılan kendü eğrisin bilmes, tebi boynın eğri ter</i> “Yılan kendi eğriliğini bilmez, deveye boynun eğri der.” (DLT: I. [127]).
<i>Közün bağlar derāhim ‘ākıl irniñ - tama salur uçar kuş-nı tuzak-ka</i> “Para, akıllı kişinin gözlerini bağlar, açgözlülük uçan kuşu tuzağa düşürür.” (GT: 200/1-2[99]).	<i>Kuş tuzakka menğ uçun ılınur</i> “Kuş tuzağa yem için takılır.” (DLT: III. [358]).
<i>Ni kadar kim big-ler aşıtatlı bolsa ay konak - yarlı yoksulğa kuru itmeki andan yahşı-rak</i> “Her ne kadar begler yemeği lezzetli olsa bile fakir yoksula kuru ekmek ondan daha iyidir.” (GT: 347/1-2[173]).	<i>Yatnıñ yağlığ tiküsinden, öznüñ kanlığ yudhruk yêğ</i> “Elin yağlı lokmasından, kendinin kanlı yumruğu yeğdir.” (DLT: III. [43]).
<i>Renc çekmeyin genc hāşıl bolmas</i> “Eziyet çekmeden hazine elde edilmez.” (GT: 207/12[103]).	<i>Keçikde katıglansa ulgandhu sevinir</i> “Küçük iken uğraşan, büyüyünce sevinir.” (DLT: II. [268]).
<i>Sıgar bir hucra-ğa on ikki mihmān – bir ikl me sığışmaz ikki sultān</i> “Bir odaya on iki misafir sıgar ama bir memlekete iki hükümdar sığışmaz.” (GT: 23/11-12[11]).	<i>İki koçnğar başı bir aşıçta pışmas</i> “İki koç başı bir tencerede pişmez.” (DLT: III. [382]).

<i>Ṭālī</i> ‘-siz şayyād tengizde balıķ tuta bilmes “Talihsiz avcı denizde balık tutamaz, (GT: 188/10[93], GT: 345/5-6 [172]).	<i>Kobı er kuyugka kirşe yel alır</i> “Talihsiz kişi kuyuya girse yel alır.” (DLT: III. [226]).
<i>Terbiyet ğayr ehline kılmaķ künbed üstünde koz koymaķtır</i> “Yabancı kişileri yetiştirmek, kümbet üstüne ceviz koymaķtır.” (GT: 25/7[12]).	<i>Eliĝ tutgınça ot tut</i> “Yabancıyı tutacağına ateş tut.” (DLT: II. [292]). <i>Bilmiş yek bilmedük kişiden yeĝ</i> “Tanıdık şeytan yabancidan iyidir.” (DLT: III. [160]).
<i>Tok közüñge arpa itmeki körünmes hoş</i> “Karnı tok kişinin gözüne arpa ekmeĝi iyi görünmez.” (GT: 35/3[17]).	<i>Aç ne yemes, tok ne temes</i> “Aç olan ne yemez, tok olan ne demez.” (DLT: I. [79]).
<i>Yādgārı kalsa kim-niñ eygü at – ölmes ol ir kimden bolsa bu şfāt</i> “Kim adını iyilikle yadigār bırakırsa, bu vasfa sahip olan kişi asla ölmez.” (GT: 12/11[5]).	<i>Eygü er süñüki erir atı kalır</i> “İyi kişinin kemiĝi erir, adı kalır.” (DLT: III. [307]).
<i>Yaramas iki kılıç bir kın içinde</i> “İki kılıç bir kılıf içine sığmaz.” (İM: 77a/3[191]).	<i>Koş kılıç kına sığmaz</i> “Çifte kılıç bir kına sığmaz.” (DLT: I. [359]).
<i>Yaz bolsa yıĝar karınça ki tā - kış ferāĝat bolup yimegey ğam</i> “Karıncalar, kışın zor durumda kalmamak için yazın biriktirmeye çalışırlar.” (GT: 303/7- 8[151]).	<i>Yazın katıĝlansa kışın sebnür</i> “Yazın katık yapan, kışın sevinir.” (DLT: III. [159]).
<i>yimişi köp ağaç-ķa taş atarlar</i> “meyvesi çok olan ağaca taş atarlar.” (GT: 59/4- 5[29]).	<i>Yıĝaç uçuña yel tegir, körklüg kişige söz kelir</i> “Ağaç ucuna yel deyer, değerli kişiye söz gelir.” (DLT: I. [319]).

2.4. İlişki Sözlerine Yönelik Değerlendirmeler

Deyim, atasözleri ve ikilemeler ile birlikte Türkçenin söz varlığının büyük bir kısmını teşkil eden kalıp sözleri ile ilgili derli toplu herhangi bir çalışma yapılmamış, sadece bazı dilbigisi ve dilbilim çalışmalarında bu sözlerden kısaca bahsedilmiştir (Gökdayı, 2008: 89). Halbuki, bir toplumun kültürünün ayrılmaz bir parçası olan ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde önemli bir yere sahip olan bu sözler ciddi manada üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Konuyla ilgili yayınlarda kalıp sözler, genelde belli durumlarda söylenen, toplum bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılan en az iki sözcükten oluşan kalıplaşmış ifadeler olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlar, daha çok kalıp sözlerin anlamsal, işlevsel, yapısal, sosyal ve kültürel özelliklerine göre oluşturulmuştur. Çünkü, kalıplaşmış söz birlikleri bu özellikleriyle birbirinden ayırt edilebilmektedir. Bunlardan biri kalıplaşmış söz birliklerinin anlamsal

özellikleridir. Deyimler, atasözleri, ikilemeler ve kalıp sözler, yapı ve işlevlerine göre birbirlerinden ayırt edilebildiği gibi anlam bakımından da birbirinden ayırt edilmektedir. Çünkü anlam, kalıplaşmış söz birliklerinin sınıflandırılmasındaki en önemli ölçütlerden biridir. O nedenle, araştırmacılar tarafından çeşitli adlarla tanımlanan kalıp sözlerin anlamlarına bakıldığında, bu sözlerin iletmek istedikleri mesajların belirli kavramsal gruplarda toplandığını görülebilmek mümkün (Gökdayı, 2008: 106). Türk dilinin hemen hemen her döneminde çok sık bir şekilde kullanılan kalıp sözlerin, Memluk Kıpçak Türkçesi döneminde de seyrek bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bilindiği üzere kalıp sözler, daha çok toplum bireyleri arasındaki iletişim sırasında kullanıldıkları için bu sözler, yazı dilinden daha ziyade konuşma dilinde ve günlük iletişimde kullanılmaktadır. Memluk Kıpçak Türkçesinde, bu sözlerin seyrek olarak kullanılmış olmasının nedeni, döneme ait metinlerin çoğunun sözlük ve dini eserlerden ibaret olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinden elde edilen kalıp sözler, anlamlarına göre kavram temelli alt başlıklar altında ele alınmıştır. (Tokay: 2019).

2.4.1. Hayırdua ve iyi dilek bildiren kalıp sözler:

Allāh rāzī olsun, Ay kutlu bolsın, Bayram kutlu olsun, Devleti dāyim olsun, Şükür Allāha, Tanrı rāzī olsun, Tanrı rahmet kılsun, Yaşı uzun olsun ~ bolsun, Yıl kutlu olsun ~ bolsın, Yurt kutlu olsun, Aş bolşun (afiyet olsun), Közüñ aydın, Yerhamükallah (çok yaşa)

2.4.2. Duygusal tepkileri dile getiren kalıp sözler:

Allāh hakkıçun

2.4.3. Hiddet ve teessür bildiren kalıp sözler:

Estağfirullāh, Lā-ḥavle ve-lā

2.4.4. Selamlaşma bildiren kalıp sözler:

Ehlā ve sehlā (Hoşgeldiniz)

2.4.5. Ayrılık bildiren kalıp sözler:

Yol kutlu olsun (iyi yolculuklar)

2.4.6. Sevgi bildiren kalıp sözler:

Gönlüm senün katunı (seni çok seviyorum.)

2.4.7. Bir isteği kabul veya reddetme bildiren kalıp sözler:

Başım öze, baş köz üstüne.

SONUÇ

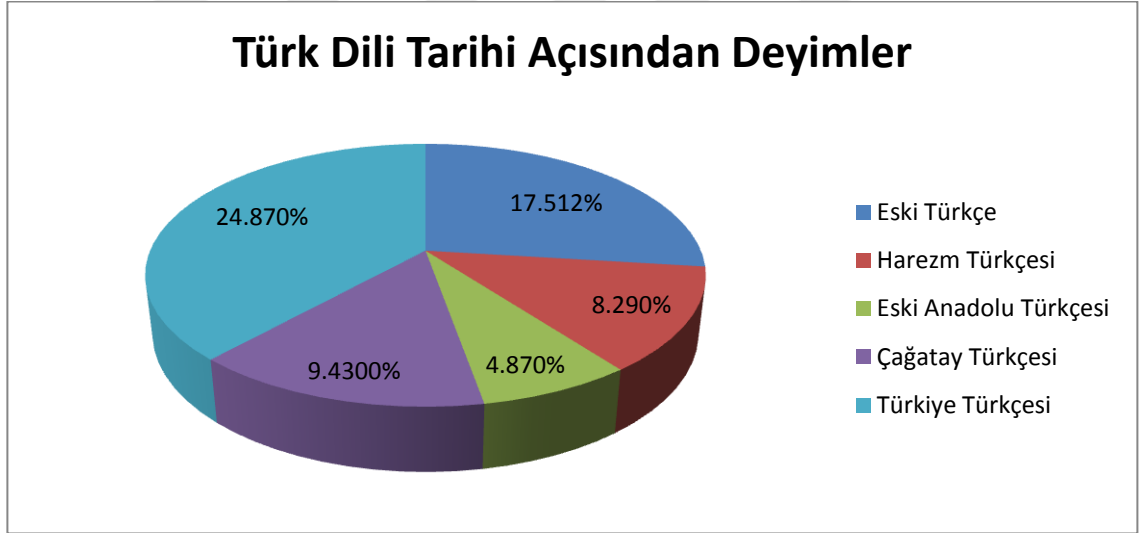
Bir dilin söz varlığının temel öğelerinden sayılan kalıplaşmış söz birlikleri, belirli bir zaman içerisinde meydana gelen, toplumun yapısına göre değişen en az iki sözcükten oluşan unsurlar olarak tanımlanmıştır. Bu dil birimleri birden fazla sözcükten kurulmuş olsalar da belli bir zaman içerisinde birbirleriyle kaynaşarak tek bir kavramı ifade ederler. Çünkü kalıplaşmış söz birlikleri, kendisini oluşturan bileşenlerin anlamından daha farklı bir anlamı ortaya koymaktadır. Toplumların millî kültürünü, dünya görüşünü ve toplum bireyleri arasındaki iletişim biçimlerini incelemek açısından önem arz eden bu sözler, anlamı güçlendirmek, anlatımı özlü ve etkin kılmak amacıyla kullanılması açısından ayrı bir değere sahiptir. Çünkü kalıplaşmış sözler, toplumun yapısına göre şekillenmekte ve değişmektedir.

Türk dilinin her döneminde yoğun bir biçimde kullanılan deyimler, atasözleri, ikilemeler ve kalıp sözler, bugüne kadar pek çok araştırmacı tarafından ele alınmış, üzerinde ciddi manada bilimsel çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar, kalıplaşmış söz birliklerinin tam manasıyla ne olduğunu ve Türk dili tarihi açısından nasıl bir değişiklik arz ettiğini gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada, konuyla ilgili yayınlarda yapılan tanımlarından hareketle, tezin temel konusunu oluşturan Memluk Kıpçak Türkçesindeki atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözler değerlendirilmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu tez çalışması ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan Yaşar Tokay'ın “Tanıklarıyla Harezm-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler” adlı çalışması bir kenara bırakılırsa, Memluk Kıpçak Türkçesine ait atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözleri toplu halde ele alınmamıştır. Yapılan çalışmalar dönemin belli başlı eserlerinde geçen deyimler, atasözleri ve ikilemeler ile sınırlı kalmıştır. Bunun için Memluk Kıpçak Türkçesi sahasına ait metinlerde geçen kalıplaşmış söz birliklerini tespit etme gereği duyulmuştur. Bu amaçla döneme ait Türkçe eserler topluca taranarak dönemin özelliklerini yansıtan kalıplaşmış söz birlikleri ele alınmıştır. Sınıflandırma yapılırken kalıplaşmış söz birliklerinin yapısal, anlamsal ve işlevsel özellikleri dikkate alınmış, bunların kalıplaşma eğilimi ve kullanım sıklığı göz önünde tutularak hangilerinin kalıplaşmış söz birlikleri olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Şüpheli yapılar için, döneme ait metinlerin bir başkasında geçip

geçmemesi veya tarihî dönem Türkçe metinlerde örneklerinin bulunması kalıplaşmanın ölçütü olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, Memluk Kıpçak Türkçesindeki şüpheli yapılar, tarihî dönem Türkçe metinlerde karşılıklarının bulunmaması durumunda çalışma dışı bırakılmıştır. Döneme ait deyimlerin tespitinde ise, yapıların taşıdıkları mecaz yükleri kalıplaşmanın ölçütü olarak kabul edilmiştir. Bu ölçütlere dayanarak Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinden elde edilen kalıplaşmış söz birlikleri, atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözler olmak üzere dört alt başlık altında incelenmiştir.

Memluk Kıpçak Türkçesindeki kalıplaşmış söz birliklerinin deyimler kısmında 965 yapı tespit edilmiştir. Bu deyimlerde kurucu isimlerin çoğu Türkçe kökenli sözcüklerdir. Daha önceki çalışmalarda, deyimler daha çok yapısal, anlamsal ve söz dizimsel özelliklerine göre incelenmiştir. Bu tez çalışmasında döneme ait metinlerinden elde edilen deyimlerin sadece Türk dili tarihi açısından değerlendirilmesi yeterli bulunmuştur.

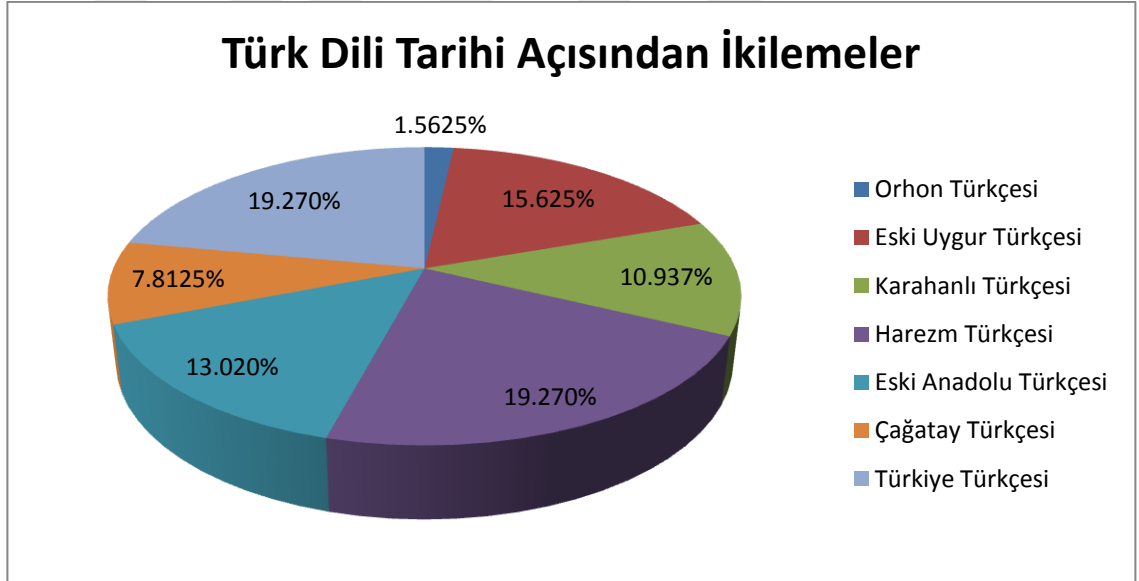

Grafik 1

Yukarıda da görüldüğü gibi Memluk Kıpçak Türkçesinden elde edilen 960 deyimden 363'üne Türk dilinin diğer tarihî dönemlerinde de rastlanmıştır. Bu 363 deyimden 169'u Eski Türkçede, 80'i Harezm Türkçesinde, 47'si Eski Anadolu Türkçesinde, 91'i Çağatay Türkçesinde ve 240'ı günümüz Türkiye Türkçesinde yansımaları bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Memluk Kıpçak Türkçesindeki deyimlerin daha çok Eski Türkçe ile Türkiye Türkçesindeki deyimler ile devamlılık arz

ettiği görülmektedir. Bunun Sebebi ise söz konusu dönemlere ait deyimlerin toplu halde ele alınmış olmasıdır. Eski Türkçenin ve Türkiye Türkçesinin deyim varlığı ile ilgili kitap ve sözlük boyutunda çalışmalar yapılmışken Harezmi Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemlerine ait deyim varlığıyla ilgili çalışmalar sadece birkaç tez makale ile sınırlı kalmıştır.

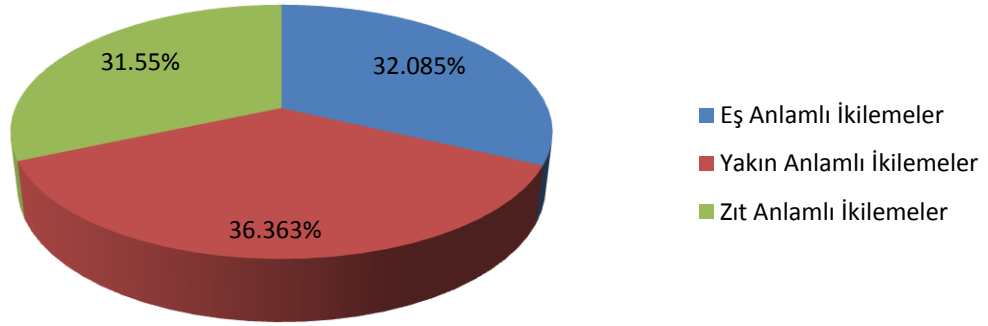
Memluk Kıpçak Türkçesindeki ikilemeler anlam, köken, kuruluş ve Türk dili tarihî açısından değerlendirilmiştir. Türk dilinin belirleyici bir üslup biçimi olan ikilemeler, Türk dili tarihi açısından değerlendirilirken Türkçe kökenli sözcüklerden oluşan yapılar üzerinden karşılaştırma yapılmış, yabancı kökenli sözcüklerden oluşan yapılar inceleme dışı bırakılmıştır.

Grafik 2

Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerden elde edilen 191 ikilemenin 68'si Türk dilinin diğer dönemlerinde de kullanılmıştır. Bu 68 ikilemenin 3'ü Orhon Yazıtların, 30'u Eski Uygur Türkçesinde, 21'i Karahanlı Türkçesinde, 37'si Harezmi Türkçesinde, 25'i Eski Anadolu Türkçesinde, 15'i Çağatay Türkçesinde ve 37'si ise Türkiye Türkçesinde yansımalarını bulmuştur. Karşılaştırma sonucu elde edilen verilere göre Memluk Kıpçak Türkçesindeki ikilemelerin daha çok Harezmi Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki ikilemeler ile bir devamlılık arz etmektedir.

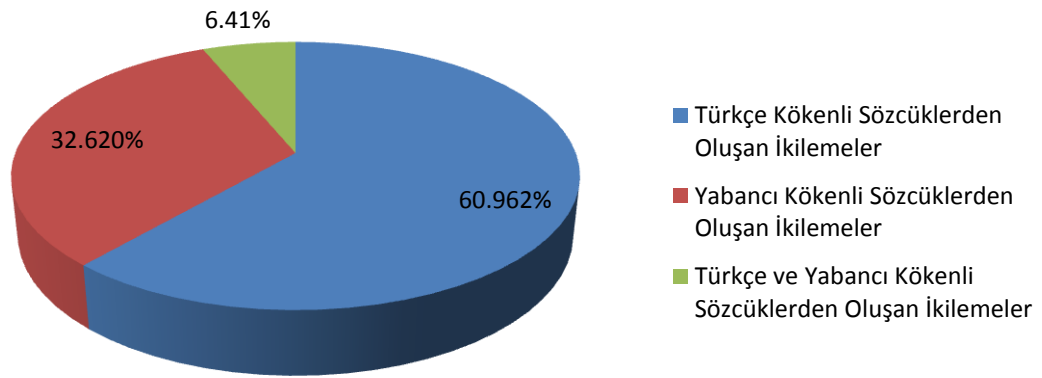
Anlam Bakımından İkilemeler

Grafik 3

Anlam bakımında ikilemeler üç alt başlık altında ele alınmıştır. Görüldüğü gibi Memluk Kıpçak Türkçesi'ndeki ikilemelerin anlam açısından birbirleri arasında çok bir fark bulunmamaktadır. Çalışmada, eş anlamlı ve zıt anlamlı ikilemeler sayıca eşit olarak yapıları bünyelerinde barındırmışken yakın anlamlı ikilemeler, çok az bir farkla biraz daha fazla yapıyı bünyesinde barındırmıştır.

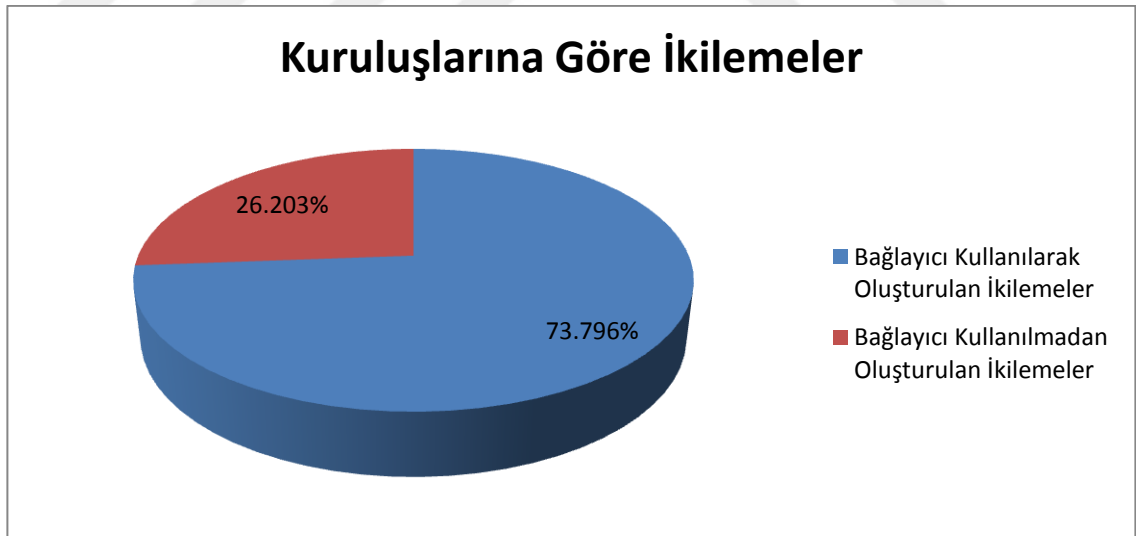
Köken Bakımından İkilemeler

Grafik 4

Memluk Kıpçak Türkçesindeki ikilemelerde Türkçe kökenli sözcüklerden oluşan yapılar daha fazla kullanılmıştır. Döneme ait 191 yapıdan 117'si Türkçe kökenli sözcüklerden oluşmuştur. Çalışmada, yabancı kökenli sözcüklerden oluşan ikilemelerin

ikinci sırada ve Türkçe-yabancı sözcüklerden oluşan yapıların üçüncü sırada kullanıldığı görülmektedir. Memluk Kıpçak Türkçesinden elde edilen 191 ikilemenin 62'sini yabancı sözcüklerden oluşan yapılar ve 12'sini ise Türkçe-yabancı sözcüklerden oluşanlar teşkil etmektedir. Her iki ögesi de yabancı kelimelerden oluşan yapıların 41'ini Arapça kökenli sözcüklerden kurulanlar, 6'sını Farsça kökenli sözcüklerden oluşanlar, 9'unu ilk sözcüğü Farsça ikinci sözcüğü Arapça olanlar ve 6'sını ise ilk sözcüğü Farsça ikinci sözcüğü Arapça olan yapılar teşkil etmektedir. Türkçe-yabancı sözcüklerden oluşan ikilemeler de kendi içerisinde iki alt başlık altında incelenmiş, birinci alt başlıkta ilk sözcüğü Türkçe ikinci sözcüğü yabancı sözcüklerden oluşan yapılar, ikinci alt başlıkta ise ilk sözcüğü yabancı ikinci sözcüğü Türkçe sözcüklerden oluşan yapılar yer almıştır. İlk ögesi Türkçe ikinci ögesi yabancı sözcüklerden kurulan ikilemelerin 5'i Türkçe-Arapça sözcüklerden oluşan yapılar, 2'si ise Türkçe-Farsça sözcüklerden oluşan yapılardır. İlk ögesi yabancı ikinci ögesi Türkçe sözcüklerden oluşan yapıların 4'ü Arapça-Türkçe sözcüklerden kurulanlar ve biri Farsça-Türkçe sözcüklerden oluşan yapılardır.

Grafik 5

Memluk Kıpçak Türkçesinde bağlaç kullanılmadan oluşturulan yapıların sayısı bağlaç kullanılarak oluşturulan yapılara göre daha fazladır. Öyleki döneme ait 191 ikilemenin 142'ü bağlaç kullanılmadan oluşturulan yapılardır. Bağlaçlı şekilleri bulunan yapılar daha çok Arapça ve Farsça sözcüklerden oluşan ikilemelerde görülmüştür. Bunun sebebi döneme ait metinlerin çoğu teliften daha ziyade tercüme eserlerden ibaret

olmasıdır. Arapça ve Farsça sözcüklerden oluşan yapıların etkisiyle bazen Türkçe kökenli sözcüklerden oluşan yapılarda da bağlaç kullanıldığı görülmektedir. Bağlaçlı şekilleri bulunan yapılar daha çok edebi bir niteliğe sahip olan Gülistan Tercümesi'nde yansımaları bulunmuştur.

Memluk Kıpçak Türkçesindeki kalıplaşmış söz birliklerinin atasözleri bölümünde 222 yapıya rastlanmıştır. Bu yapılar, anlam bakımından Dîvânü Lugâtî't Türk'te geçen atasözleriyle karşılaştırılarak ortak kavrama gönderme eşdeğer atasözleri olarak 23 ortak yapı tespit edilmiştir. Ortak kavrama gönderme yapan yapılar daha çok iyilik, çalışma, zaman, bilim, kanaatkarlık, acelecilik, kırgınlık, çıkarım, riyakarlık, açgözlülük ile ilgilidir. Bunlardan iyilik ve çalışma kavramları üç atasözünde yansımaları bulunmuşken kanaatkarlık kavramı iki atasözünde geçmiş, bilgi, kırgınlık, acelecilik, zaman, çıkarım, doğruluk, riyakarlık, açgözlülük gibi kavramlar sadece birer atasözünde kendilerini göstermiştir.

Memluk Kıpçak Türkçesindeki kalıp sözler bölümünde 21 yapı tespit edilmiştir. Bu yapılar anlamlarına göre kavram temelli alt başlıklar altında incelenmiştir. Döneme ait metinlerden elde edilen 20 yapının 9'u hayırdüa ve iyi dilek bildirenler, 4'ü töre, gelenek ve kültürel değerleri yansıtanlar, 2'si hiddet ve teessür bildiren kalıp sözlerdir. Duygusal tepkileri dile getiren, selamlaşma bildiren, ayrılık bildiren, sevgi bildiren ve bir isteği kabul veya reddetme bildiren kalıp sözler ile ilgili birer yapı bulunmaktadır. Anlaşılabileceği üzere Memluk Kıpçak Türkçesine ait yapıların çoğu hayırdüa ve iyi dilek bildiren kalıp sözlerdir. Töre, gelenek ve kültürel değerleri yansıtanlar ikinci sırada, hiddet ve teessür bildiren sözler ise üçüncü sırada yer almaktadır. Memluk Kıpçak Türkçesinde kalıp sözlerin çok az miktarda kullanılmış olması döneme ait metinlerin çoğunun sözlük ve dini nitelikteki eserler olmasından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abik, A. Deniz (2004). *Nevâî'nin üç eserindeki deyimlerin Farsça ile karşılaştırılması*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
- Ağakay, Mehmet Ali (1954). *Türkçede kelime koşmaları*. Türk Dili Araştırmaları Yayınları Belleten. (s. 97-104).
- Ağar, Mehmet Emin (1986). *Baytaratu'l-Vâzih*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- _____, (1989). *Kitâb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aksan, Doğan (1987). *Türkçenin Gücü*. 1. basım, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- _____, (2002). *Anadilimizin Söz Denizinde*. Ankara, Bilgi Yayınevi.
- _____, (2015). *Türkçenin Söz varlığı*. Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ömer Asım (2016). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-1-II*. İstanbul, İnkılâp Yayınları.
- Atalay, Besim (1943). *Divanü Lûgati't Türk Tercümesi*, I 1939, II 1940, III 1941, IV Dizin "Endeks". Ankara, TDK [Türkçe çeviri].
- _____, (1945). *Et-Tühfetü 'z-Zekiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye*. İstanbul, TDK.
- Atasoy, Hilfe (2017). *Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nde Geçen Atasözleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Atasoy, Hilfe; Tan, Ali (2018). *Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nde Geçen Atasözleri*. Diyalogolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, (S. 17, s. 285-317).
- Aydın, Erhan (1997). *Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler*. Türk Dili (S.544, s. 417-421).
- Bilge, Rifat (1928). *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabtî'l-Lûgati't-Türkiyye*. İstanbul, Türkiyat Enstitüsü Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet (1931). *Abu Hayyan, Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk*. İstanbul, Türkiyat Enstitüsü Yayınları.
- Can, Özgür (1988). *Baytaratu'l-Vâzih –Metin-İndeks*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Cesur, Hasan Hüseyin (2010). *Yunus Emre Divanı'ndaki Deyimlerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Çolak, Gülcan (2015). *Türkçede Fosil Kelimeler*. Ankara, Grafik Yayınları.
- Çotuksöken, Yusuf (1970). *Kitâb Fî Riyâzâtı'l-Hayl (metin-indeks)*. İstanbul, 1970.
- _____, (1994). *Deyimlerimiz*. İstanbul, Özgül Yayınları.
- Demir, Celal (2011). *Türkçe Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri*. Türk Dili Dergisi, (s. 428-444).

- Doğan, Nuh (2016). *Türkiye Türkçesinde Fillerin Eşdizimleri*. Ankara, Yayınevi.
- Eminoğlu, Emin (2011). *Kitâbü'l-Ef'al*. Ankara, Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A.B (2014). Akkoyunlu, Z., *Kaşgarlı Mahmud Dîvanu lugâti't Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara, TDK Yayınları.
- Erdem, Mehmet Dursun (2005). *Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemler Üzerine*. Bilig, (S. 33., s. 189-225).
- Gencan, Tahir Nejat (1983). *Türk Dil Bilgisi*. Ankara, TDK Yayınları.
- Gökdayı, Hürriyet (2008). *Türkçede Kalıp Sözler*. Bilig (44 s. 89-110).
- _____ (2016). *Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Elektronik Sözlüklerde Gösterimi*. Turkish Studies, (s. 189-210).
- Güngör, Okan Celal (2018). *Memluk Kıpçak Türkçesinde İkilemeler*. The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS), (S. 65, s. 105-122).
- Hatiboğlu, Vecihe (1981) *Türk Dilinde İkilemeler*. Ankara, TDK Yayınları.
- _____ (1982). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara, DTCF Yayınları, 2. baskı.
- _____ (1988). *Kelime Grupları ve Kuralları*. Ankara, TDK Yayınları.
- İzbudak, Veled (1936). *El-İdrâk Haşiyesi*. İstanbul, TDK Yayınları.
- Kahya, Hayrullah (2015). *Gedayı Divanına Göre Çağatayca'da İkilemeler*. Akademik Bakış Dergisi, (S. 52, s. 1-9).
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1989). *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâbu Gülistan bi't-Türkî)*. Ankara, TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara, TDK Yayınları.
- Ölmez, Zuhul Kargı (1997). *Kutadgu Bilig'de İkilemeler I*, Türk Dilleri Araştırmaları, (S. 7, , s. 19-40).
- _____ (1998). *Kutadgu Bilig'de İkilemeler II, Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*. İstanbul, Simurg Yayınları, (s. 235-260).
- Özer, Ayşe Kübra(2018). *Kıyasu'l-Enbiyâ'da Deyimler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Özgür, Can (1988). *Baytaratü'l-Vazih (Mtin-İndeks)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- Sev, Gülsel (2004). *Divanü Lugati't Türk'te İkilemeler*. Türk Dili, (S. 634, s. 497-510).
- Sinan, Ahmet Turan (2008). *Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (S. 2, s. 91-98).
- Soydan, Serpil (2017). *Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde Yer Alan Deyimlerin Anlam, Şekil Bakımından Kullanımı ve Kutadgu Bilig'de Tanıklanan Deyimler*. Turkish Studies, (S. 12/5, s. 431-460).
- _____ (2017) *Ali Şir Nevâyî ve Sultan Hüseyin Baykara'nın Manzum Eserlerine Göre Klasik Çağatay Türkçesinde İkilemeler*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal

- Bilimler Enstitüsü, (S. 14, s. 319-332).
- Şen, Serkan (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- _____ (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara, TDK Yayınları.
- Şirin, Recep (1989). *Kitâb Fî Riyâzâtı'l-Hayl, Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi Atatürk Üniversitesi, Erzurum,.
- Tekin, Şinasi (2001). “*İl Kelimesi ve İştikaklarının Hikayesi*”, *İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimeleri ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. İstanbul, Simurg Yayınları, (s. 103-119).
- Tekin, Talat (1998). *Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)*. İstanbul, Simurg Yayınları.
- Tokay, Yaşar (2016). *Kitâbu Gülistân Bi't-Türkî'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi I*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi (S. 5/4, s. 1561-1592).
- _____ (2017). *Kitâbu Gülistân Bi't-Türkî'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi II*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi (S. 6/2, 2017, s. 611-637).
- _____ (2018). *Hüsrev ü Şîrîn'de Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimler*. International Journal of Language Academy, (S. 6/3, s. 304-330).
- _____ (2019). *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*. Ankara, Grafik Yayınları.
- Toparlı, Recep (1989). *Kitâb Fî'l-Fıkh (Şekil Bilgisi Özellikleri, Örnek Metin)*. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- _____ (1989). *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerikandî*. Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- _____ (1992). *İrşâdü'l Mülûk Ve's-Selâtin*. Ankara, TDK Yayınları.
- Toparlı, R., vd. (haz.). (1999). *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara, TDK Yayınları.
- Toparlı, R., vd. (haz.). (2000). *Kitâbı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara, TDK Yayınları.
- Toparlı, R. ve Vural, H. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara, TDK Yayınları.
- Tunca, Hasan (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde İkilemeler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara, TDK Yayınları.
- Uğurlu, Mustafa, Münyetü'l-Guzât, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Vardar, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

- Zajaczkowski, Ananiasz (1954). *Słownik arabsko-kipzaki z okersu Pastwa Mamelucktigo, Bulgat al-Muštaq fi lugat al-Türk wa'l-Qifzaq*. Czecs. II. Vebra, Prace Orientalistycznej, Zakład Orientalistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- _____. (1959). *Mamelucko-Kipzacki Przklad Arabskiego Traktatu Mukaddima Abou'l-Lait as-Samarkandi*. Rocznik Orientalistyczny, XXIII/1.
- _____. (1965). *Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptchak ad-Durrat al Mudî'a fi-l-lugat at-türkiyya (I)*. Rocznik Orientalistyczny, XXIX/I, Warszawa.
- _____. (1965). *Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptchak ad-Durrat al Mudî'a fi-l-lugat at-türkiyya (II)*. Rocznik Orientalistyczny, XXIX/II, Warszawa.
- _____. (1968). *Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptchak ad-Durrat al Mudî'a fi-l-lugat at-türkiyya (III)*. Rocznik Orientalistyczny, XXIX/III, Warszawa.
- _____. (1969). *Material kolokwialny arabsko-kipczacki w Słowniku ad-Durrat al Mudî'a fi-l-lugat at-türkiyya (III)*. Rocznik Orientalistyczny, Warszawa.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Najibullah BİGZAD
Baba Adı : Bignazar
Doğum yeri-tarihi : Takhar: 01.01.1987
Tel. : 00905316295589
E-mail : najiullahbegzad99@gmail.com
Medeni hali : Evli

EĞİTİM BİLGİLERİ

Mezun olduğu üniversite :Kabil Üniversitesi
Mezun olduğu bölüm :Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı
Bölümü
Mezuniyet yılı :2010
Mezun olduğu lise :Cumhuriyet Lisesi / Kunduz
Mezuniyet yılı :2006
Bildiği diller :Türkçe (çok iyi), Özbekçe (çok iyi), Farsça (çok iyi), Peştunca (çok iyi), İngilizce (iyi)
Bilgisayar Kullanımı :İyi derecede genel kullanımı. Word, Excel

İŞ TECRÜBELERİ

23.09.2010 – 21.04.2011 tarihleri arasında Aryana televizyonunda tercüman olarak çalıştım.
01.05.2011 – 30.05.2012 tarihleri arasında Türk Askeri Kışlasında (Kamp Doğanda) tercüman olarak çalıştım.
01.06.2012 – 20.03.2014 tarihleri arasında Marşal Fahim Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu'nda Türk Danışman timi ile beraber tercüman olarak çalıştım.

01.04.2014 – 30.07.2014 tarihleri arasında Yunus Emre Enstitüsü Kabil Türk Kùltür Merkezi'nde yerel Türkçe okutmanı olarak görev yaptım.

22.03.2014 tarihinden beri Şehit Prof. Rabbani Eğitim Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktayım.

